

บทที่ ๓

บททำขวัญและพิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕^๑ ได้ให้ความหมายของคำว่า "ขวัญ" หมายถึง ผมหรือชนที่ขึ้นเวียนเป็นกันหอย หรือสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน นิยมว่ามีประจำอยู่ชีวิตของคน ตั้งแต่เกิดมา ซึ่งเชื่อกันว่าถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบาย จิตใจมั่นคง ถ้าคนตกใจกลัวหรือเสียขวัญ ขวัญก็จะออกจากร่างไปเสีย ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น ทำให้คนนั้นได้รับผลร้ายต่าง ๆ

แนวคิดเรื่อง "ขวัญ" ของคนไทย

ชาวไทยเชื่อว่า "ขวัญ" เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต มีลักษณะคล้ายกับวิญญาณ ขวัญที่อาศัยอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต ได้แก่ คน วัว และควาย ส่วนขวัญที่อาศัยอยู่ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ เกรียน ข้าว และเสาเรือน

ขวัญที่อาศัยอยู่ในร่างกายคน เชื่อว่ามีจำนวน ๓๒ ขวัญ ตามอาการ (อวัยวะ) ทั้ง ๓๒ ของคน ดังที่กล่าวไว้ในบทปฏิสนธิของบททำขวัญนาค คนไทยบางคนเชื่อว่าคนมีขวัญจำนวน ๑ ขวัญ ๒ ขวัญ หรือ ๓ ขวัญ โดยสังเกตจากจำนวนของเส้นผมบนศีรษะที่ขาดกันเป็นวงคล้ายกันหอย ขวัญของแต่ละคนจะแข็งแรงและสมบูรณ์เหมือนกัน ถ้าขวัญของผู้ใดไม่แข็งแรง ไม่สมบูรณ์ หรือหนีออกจากร่างกายแล้ว อาจทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยจนถึงขั้นเสียชีวิตได้ แต่สามารถเรียกขวัญให้กลับเข้าสู่ร่างกาย และทำให้แข็งแรงและสมบูรณ์ดังเดิมได้ด้วยการประกอบพิธีทำขวัญให้กับผู้นั้น

ส่วนขวัญที่อาศัยอยู่ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ ข้าว คนไทยเชื่อว่าข้าวมีแม่โพสพ ซึ่งเป็นเทวดาเพศหญิงเป็นผู้ดูแลรักษาข้าวให้อุดมสมบูรณ์ประจำอยู่ และเชื่อว่าขวัญนี้ก็สิงสถิตอยู่ในกายของแม่โพสพอยู่จำนวน ๓๒ ขวัญ เท่ากับจำนวนขวัญของคน สาเหตุที่ขวัญของแม่โพสพมีจำนวนเท่ากับขวัญของคน เพราะเชื่อว่าตอนข้าวตั้งท้อง แม่โพสพจะมีอาการแพ้ท้องเหมือนกับผู้หญิงที่แพ้ท้องในระหว่างตั้งครรภ์ ส่วนขวัญที่อาศัยอยู่ที่เสาเรือนเชื่อว่าเป็น "นางไม้" (แม่ย่านาง) ดังนั้นขวัญหรือนางไม้ที่อยู่ที่เสาเรือนจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๑.

พิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทย

พิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทย ที่อำเภอพนมสารคาม และอำเภอรสาธิน จังหวัด ฉะเชิงเทรา ที่ยังถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๖) สามารถจำแนกได้เป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ พิธีทำขวัญที่เกี่ยวกับชีวิต พิธีทำขวัญเกี่ยวกับการเกษตรกรรม และพิธีทำขวัญเสาะ ดังนี้

๑. พิธีทำขวัญที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีทำขวัญนาค พิธีทำขวัญติดสีกใหม่ และพิธีทำขวัญ บ่าวสาว

๑.๑ พิธีทำขวัญนาค

เป็นพิธีที่จัดให้แก่ลูกชายที่มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ในสมัยก่อน ก่อนบวช พ่อและแม่ของผู้ที่จะบวชจะไปหาพระสงฆ์เพื่ออุทิศนาลูกไปฝากตัวกับเจ้าอาวาสที่วัดและอุทิศการบวช เมื่อถึงฤกษ์ที่จะนำผู้ที่จะบวชไปฝากตัวกับเจ้าอาวาสแล้ว พ่อและแม่จะพาลูกไปหาเจ้าอาวาสเพื่อฝากฝังให้ช่วยสั่งสอนมนต์ที่ใช้สำหรับในวันบวช พร้อมทั้งให้ช่วยเป็นธุระในการติดต่อพระอุปัชฌาย์และพระคู่สวดให้ในวันบวช ผู้ที่จะบวชจะมาอาศัยอยู่ที่วัดเป็นเวลาประมาณ ๗-๑๕ วัน โดยเมื่อถึงวันทำขวัญนาค พ่อและแม่จะนำปิ่นโตไปถวายพระสงฆ์ที่ดูแลลูกของตนไว้ จากนั้นจึงปลงผมผู้ที่จะบวชจากวัดให้เป็น "นาค" แล้วจึงพานาคมาประกอบพิธีทำขวัญนาคที่บ้านในตอนหัวค่ำ

ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาทำขวัญนาคในตอนเย็นกันเป็นส่วนมาก ก่อนประกอบพิธีทำขวัญนาค จะพานาคไปไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ได้แก่ ศาลประจำหมู่บ้าน ตลอดจนเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษ รุ่งเช้าของวันรุ่งขึ้น ก่อนที่จะแห่นาคไปที่วัด ในเวลาประมาณ ๗.๐๐ น. พ่อแม่ ญาติ พี่น้อง และเพื่อนฝูง จะร่วมกันสร่งน้ำให้กับนาคเพื่อชำระล้างสิ่งที่ไม่ดีออกไปจากตัวของนาคให้หมดสิ้นก่อนเข้าพิธีบวช จากนั้นจึงแห่นาคไปที่วัดเพื่อประกอบพิธีบวช เมื่อเสร็จพิธีบวชเสร็จแล้ว จะมีการสวดมนต์เย็นที่บ้าน แล้วรุ่งขึ้นจึงทำบุญฉลองพระใหม่ที่บ้าน บางหมู่บ้านมีการนิมนต์พระมาเทศน์สอนพระที่บวชใหม่ในวันทำบุญฉลองพระใหม่ที่บ้าน แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาทำบุญฉลองพระใหม่ที่วัดตอนเวลาเพลในวันบวช และไม่มีการเทศน์สอนพระที่บวชใหม่แล้ว

พิธีทำขวัญนาคของกลุ่มคนไทยจะประกอบพิธีที่บ้าน แต่ถ้าบ้านของเจ้าภาพคับแคบ ก็จะไปประกอบพิธีทำขวัญนาคกันที่วัดก่อนพิธีบวช ๑ วัน

บางกรณีอาจมีพี่น้องหรือญาติที่มีอายุครบบวช เข้ามาร่วมพิธีทำขวัญนาคที่เรียกว่า "พิธีทำขวัญนาคหมู่" และพิธีบวชที่เรียกว่า "อุปสมบทหมู่" ร่วมกัน เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในเรื่องเครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาคและการจัดเลี้ยงให้แก่ผู้ร่วมพิธี

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

สามารถประกอบพิธีได้ทุกเดือน แต่ไม่นิยมทำในช่วงเข้าพรรษา เพราะผู้ที่บวชจะอยู่ไม่ครบ ๑ พรรษา (ในระยะเวลา ๓ เดือน เริ่มตั้งแต่วันเข้าพรรษาจนถึงวันออกพรรษา) ซึ่งเชื่อว่าจะได้รับอานิสงส์จากการบวชน้อยกว่าผู้ที่บวชครบ ๑ พรรษา เดือนที่นิยมประกอบพิธี คือ ระหว่างเดือน ๔ ถึง เดือน ๖ เพราะเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา โดยให้พระสงฆ์เป็นผู้เลือกวันและเดือนที่ใช้ประกอบพิธี วันที่นิยมประกอบพิธี คือ วันศุกร์ วันเสาร์ หรือวันอาทิตย์ เพราะเป็นช่วงเวลาที่บรรดาญาติพี่น้องและคนที่รู้จักว่างงานสามารถเดินทางมาร่วมพิธีได้สะดวก

ส่วนช่วงเวลากการประกอบพิธีในปัจจุบัน จะประกอบพิธีในตอนเย็นเวลาประมาณ ๑๕.๐๐-๑๖.๐๐ น. เพื่อให้ผู้ร่วมพิธีทำขวัญนาคได้ร่วมกันเลี้ยงโต๊ะจีนที่เจ้าภาพจัดเตรียมไว้ในเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. แต่ก็มีบางครอบครัวที่ยังถือธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยมีมา โดยประกอบพิธีทำขวัญนาคในตอนหัวค่ำเวลาประมาณ ๑๙.๐๐-๒๐.๐๐ น.

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วย

๑. นาค
๒. หมอขวัญ
๓. พ่อแม่ของนาค ญาติผู้ใหญ่ และเพื่อนบ้านภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง
๔. วงดนตรี ได้แก่ กลองยาว หรือแตรวง

ค. เครื่องประกอบพิธี ประกอบด้วย

๑. ชั้นไหว้ครู หรือชั้นห้า ๑ ใบ โดยใช้จันหรือพานใส่เครื่องบูชาครูที่ประกอบด้วย ธูป ๕ ดอก เทียน ๕ เล่ม ดอกไม้ ๕ ดอก* หมาก ๕ ชีก พลู ๕ มวน และเงินก้านล** (เงินบูชาครู) ๑๒ บาท หมอขวัญบางคนอาจมีเครื่องบูชาครูอย่างอื่นเพิ่มเติม เช่น บุหรี่ ๑ ซอง เหล้า ๑ ขวด
๒. ชั้นใส่ข้าวสาร ๑ ใบ ใส่ข้าวสารไว้ประมาณครึ่งชั้นสำหรับปักแว่นเทียน ๓ แว่น หมอขวัญอธิบายว่าจำนวนข้าวสารในชั้น หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่อาจนับจำนวนได้ ซึ่งเปรียบข้าวสาร ๑ เมล็ด เหมือนกับการเกิดมา ๑ชาติ ส่วนแว่นเทียนแต่ละแว่นที่มีจำนวนเทียน ๓ เล่ม หมายถึง พระรัตนตรัยซึ่งช่วยส่องทางให้นาคมองเห็นบาปบุญคุณโทษ หมอขวัญบางคนได้

*บางครั้งใช้เพียง ๒-๓ ดอก

**หลังจากประกอบพิธีทำขวัญนาคเสร็จ หมอขวัญจะนำเงินก้านลไปเก็บไว้บนหิ้งหรือนำไปทำบุญ

กล่าวคาถาบาลีเสกไปยังแว่นเทียนทั้ง ๓ แว่น ตัวอย่างเช่น “สัมพุทธโธ”^๒

๓. ชั้นน้ำมนตร์ ๑ ใบ สำหรับใช้ทำน้ำมนตร์ธรรณีสาร หมอขวัญบางคนใส่ใบเงิน ใบทอง และใบนาค ลงในชั้นน้ำมนตร์ด้วย เพื่อเพิ่มความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับน้ำมนตร์

๔. ใบพลู ๗ ใบ สำหรับใช้พรมน้ำมนต์และรองแว่นเทียนขณะที่หมอขวัญป้อน ควันเทียนให้นาค ใบพลูแต่ละใบ หมอขวัญจะใช้ปากกาเขียนคาถาบาลีเป็นภาษาไทยกำกับไว้ ตัวอย่างเช่น คำว่า “สมโภชฌงค์” ซึ่งเชื่อว่าเป็นคาถาที่ช่วยล้างมลทินและสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจาก ตัวหมอขวัญและนาค

๕. กรวยใบตอง ๑ ใบ ใส่ดอกบัว ๑ ดอก รูป ๓ ดอก เทียน ๑ เล่ม สำหรับให้นาค ประนมมือขณะหมอขวัญกล่าวทำขวัญ

๖. บายศรีหลัก ๑ หลัก นิยมทำเป็นบายศรี ๕ ชั้น ใบตองที่ใช้ทำบายศรีนิยมทำ จากใบตองตานี เพราะมีความเหนียว และใบไม่แตกเป็นริ้วง่าย จำนวนชั้นของบายศรี หมอขวัญ เชื่อว่าถ้าเป็นคนชนชั้นสามัญหรือชาวบ้านโดยทั่วไปจะต้องใช้บายศรี ๓ ชั้น คนชนชั้นพ่อค้าหรือ คหบดีจะใช้บายศรี ๕ ชั้น ขุนนางหรือข้าราชการจะใช้บายศรี ๗ ชั้น และพระมหากษัตริย์ตลอดจน พระบรมวงศานุวงศ์จะใช้บายศรี ๙ ชั้น แกนของบายศรีทำจากหลักไม้ที่มีฐานเป็นไม้หรือเหล็ก หลักไม้ดังกล่าวเป็นที่มาของชื่อ “บายศรีหลัก” และลักษณะนามของบายศรี รอบบายศรีมี “ไม้ขนาน” ซึ่งทำจากไม้ไผ่สีสุกที่มีความเหนียวตั้งขนานบายศรีไว้ ๓ ด้าน เพื่อใช้เป็นโครงสำหรับ “ผ้าคลุมบายศรี” ที่ทำจากผ้าเนื้อบางลายลูกไม้* ซึ่งหมายถึง อวิชา และ “ตอง ๓ ยอด” (ใบตอง อ่อน ๓ ยอด) ที่มีด้ายสายสิญจน์จำนวน ๓ เส้น พันไว้โดยรอบเพื่อไม่ให้แยกออกจากบายศรี หมอขวัญอธิบายว่าด้ายสายสิญจน์ที่พันรอบตอง ๓ ยอด หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดใน วิภวสงสาร ปัจจุบันเกือบทุกหมู่บ้านยังคงนิยมใช้ผ้าคลุมบายศรี คลุมบายศรีตามธรรมเนียมที่เคยถือ ปฏิบัติ แต่ก็มีบางครอบครัวไม่ใช้ผ้าคลุมบายศรี โดยใช้ผ้าคลุมบายศรีห่อตอง ๓ ยอด นำไปพินไว้ ข้างบายศรีเพื่ออวดเครื่องตกแต่งบายศรี

บายศรีแต่ละชั้นแต่งเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย รอยต่อระหว่างบายศรีรูปบัวคว่ำและ บัวหงายพันรอบด้วยกาบกล้วยที่ตัดเป็นเส้นจำนวน ๑ เส้น พร้อมกับประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ส่วนมากนิยมใช้ดอกดาวเรือง ส่วนใบตองในแต่ละชั้นจะพับเป็นรูปกรวยขนาดเล็ก เรียกว่า “เล็บ”^{**} หรือนมแมวโดยรอบ มีจำนวน ๘ กลีบ หรือ ๙ กลีบ เล็บในแต่ละกลีบจะ “นุ่งผ้า” (วางเล็บ

^๒ สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

* สมัยก่อน นิยมใช้ผ้าม่วงที่มีลักษณะคล้ายผ้าไหม สีเขียวเหลืองคล้ายสีของปีกแมลงทับ

** บางหมู่บ้าน เรียกว่า “เต้า”

เรียงซ้อนกันเป็นหลั่น) ๓ ชั้น สลับกับ ๕ ชั้น ยอดเล็บจะประดับด้วยดอกพุด ดอกรัก หรือดอกมะลิ บายศรีแต่ละชั้นยกเว้นชั้นบนสุดจะใส่กล้วยน้ำว้า ขนมเม็ดขนุน ขนมทองหยิบ ขนมทองหยอด ซึ่งเป็นขนมที่มีชื่อเป็นมงคล* ส่วนสาเหตุที่ใส่กล้วยน้ำว้าไว้ด้วยนั้น หมอขวัญอธิบายว่า เพราะเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของการเกิด ที่เมื่อเด็กเกิดมาก็ต้องกินกล้วยบดเป็นอาหารแรกเริ่ม

บายศรีชั้นบนสุดในส่วนที่เป็นรูปบัวหงายจะทำเป็น “บายศรีปากชาม” ที่มีเล็บจำนวน ๓ กลีบ เล็บในแต่ละกลีบจะนุ่งผ้า ๓ ชั้น สลับกับ ๕ ชั้น บนยอดเล็บตกแต่งด้วยดอกพุด ดอกรัก หรือดอกมะลิ ตรงกลางจะทำเป็นกรวยใบตอง ภายในวางไข่ต้ม ๑ ฟอง ที่ปกปิดเปลือกแล้วไว้บนข้าวสาร ซึ่งหมายถึงการเกิดมาจากนัยไม่วุ่นของมนุษย์ หมอขวัญบางคนอธิบายว่า ไข่ต้มเป็นสัญลักษณ์ของการเกิด ก่อนที่จะพัฒนาการจนเป็นร่างกาย ส่วนข้าวสารที่รองไข่ต้ม หมายถึงเด็กที่เกิดมาทุกคนต้องกินข้าวเป็นอาหารหลัก

นอกจากนี้ยังมีเทียน ๑ เล่ม บักไว้ในบายศรีปากชาม เรียกว่า “เทียนชัย” ซึ่งจุดระหว่างขั้นตอนการเวียนเทียน เพื่อส่องทางสว่างให้ภาคเห็นบาปบุญคุณโทษเช่นเดียวกับแว่นเทียน หลังเสร็จพิธี หมอขวัญหรือเจ้าภาพจะนำเทียนชัยไปเก็บไว้บนที่สูงของเรือน บางหมู่บ้านบักธูป ๓ ดอก อันเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยไว้ในบายศรีปากชามด้วย

หลังจากประกอบพิธีทำขวัญนาคไปแล้ว ๓ วัน ผู้ทำบายศรีจะกลับมาถอนบายศรีเพื่อนำไปทิ้งไว้ที่ใต้ต้นโพธิ์หรือนำไปลอยน้ำ เชื่อว่าจะนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ครอบครัวของนาค

ค่าจ้างทำบายศรีหลักอยู่ระหว่าง ๒๐๐-๕๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับจำนวนเครื่องตกแต่งบายศรี ถ้านาคเป็นญาติกับผู้ทำบายศรี ผู้ทำบายศรีก็จะไม่รับค่าจ้างทำบายศรี

*ปัจจุบันพบว่ามีเจ้าภาพบางคนได้ใส่ใส่กรอก คุกกี้ ไว้ในบายศรีแต่ละชั้นด้วย

ภาพที่ ๑๖ บายศรีหลักที่คลุมด้วยผ้าคลุมบายศรี

บางครอบครัวที่มีฐานะดีจะใช้ "บายศรีทรงกลีบมะเฟือง" ที่มีราคาประมาณ ๑,๐๐๐ บาท ปัจจุบันเห็นผู้ทำบายศรีทรงกลีบมะเฟืองในตำบลหนองยาวเพียงคนเดียว ซึ่งเป็นคนไทยเขมรที่อยู่ที่บ้านต้นนา ส่วนสาเหตุที่เรียกว่า "บายศรีทรงกลีบมะเฟือง" เพราะว่ามีลักษณะรูปทรงของบายศรีคล้ายกับเปลือกที่มีลักษณะเป็นกลีบของผลมะเฟือง

บายศรีทรงกลีบมะเฟืองมีลักษณะเป็นพุ่มสูงใหญ่ มีจำนวน ๓ ชั้น แต่ละชั้น ตกแต่งเป็นรูปบัวหงายวางอยู่บนพานที่มีหยวกกล้วยวางเป็นแกนสำหรับตกแต่งบายศรี รอยต่อระหว่างชั้นของบายศรีจะประดับด้วยดอกดาวเรืองและร้อยดอกกรักเป็นอุบะ ๓ ชั้น จำนวนเล็บในแต่ละกลีบของบายศรีทรงกลีบมะเฟืองจะนุ่งผ้า ๘ ชั้น บนยอดเล็บประดับด้วยดอกพุท ยอด

บายศรีทำเป็นบายศรีปากชามที่มีเล็บ ๓ กลีบ แต่ละกลีบจะนุ่งผ้า ๙ ชั้น แถงกลางทำเป็นกรวย
ใบตอง ยอดกรวยจะเสียบไข่มุกที่ปอกเปลือกแล้ว บายศรีทรงกลีบมะเฟืองจะไม่ใช้ผ้าคลุมบายศรี
คลุมบายศรี เพราะเจ้าภาพต้องการรอดเครื่องตักแต่งบายศรี

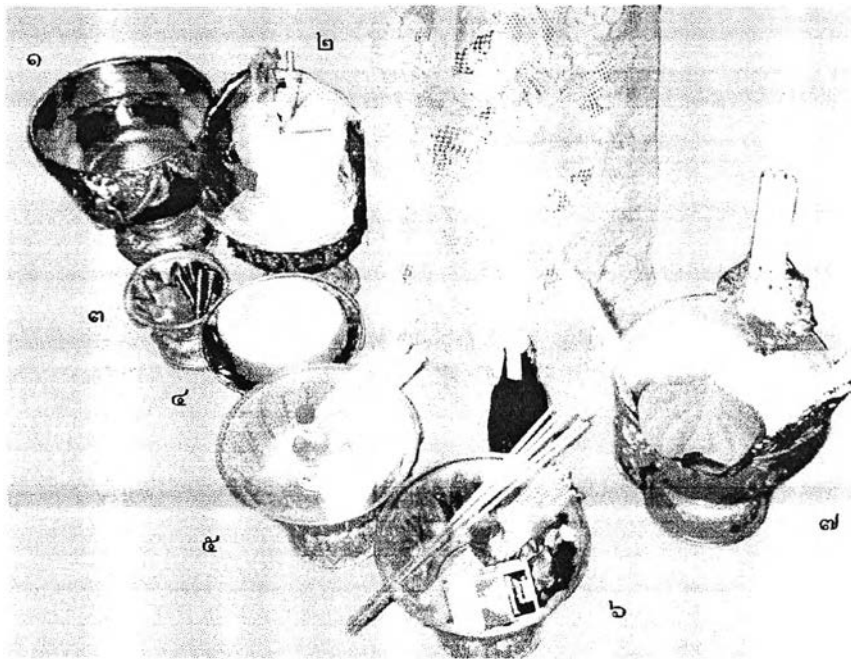

ภาพที่ ๑๗ บายศรีทรงกลีบมะเฟือง

๗. มะพร้าวเสียมั้งชื่อ ๑ ลูก* สำหรับทำพิธีเสียมั้งชื่อในพิธีทำขวัญนาค โดยเลือก
ลูกมะพร้าวหัวที่กลมสวย นำมาห่อกระดาษเงินกระดาษทอง แล้วเสียบรูป ๓ ดอก เทียน ๑ เล่ม
แล้วปอกเปลือกมะพร้าวออกส่วนหนึ่ง ผูกเป็นปมที่ปลายสำหรับแขวนไว้กับกิ่งไม้ บางหมู่บ้านใส่
เงินเหรียญไว้ที่ลูกมะพร้าวเสียมั้งชื่อด้วยเพื่อให้ทานแก่เด็กที่ไปพบ

*ในกรณีที่เป็นพิธีทำขวัญนาคหมู่ อาจเพิ่มมะพร้าวเสียมั้งชื่อให้เท่ากับจำนวนของนาค

๘. มะพร้าวอ่อน ๑ ลูก* ที่เจาะปากเปิดแล้วสำหรับป้อนให้นาค
๙. แป้งเม็ด ขมิ้น ดินสอพอง น้ำอบ สำหรับเจิมนาค
๑๐. พาน ๑ ใบ ใสดอกไม้ รูป ๓ ดอก เทียน ๑ เล่ม หรือรูปเทียนแพที่ประกอบด้วย รูป ๑๐ ดอก เทียน ๕ เล่ม ห่อด้วยพลาสติก สำหรับให้นาคถือขณะทีนาคกล่าวคำขอขมา
๑๑. ด้ายสายสิญจน์ สำหรับผูกข้อมือนาค
๑๒. ด้ายสายสิญจน์ ๑ ม้วน สำหรับให้ผู้ร่วมพิธีถือในขณะทีนาคกล่าวคำขอขมา

ภาพที่ ๑๘ เครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาค ประกอบด้วย ชันน้ำมันตรี (หมายเลข ๑) มะพร้าวเสี้ยแม่ซื้อ (หมายเลข ๒) พานหมากพลูสำหรับไหว้ครู (หมายเลข ๓) มะพร้าวอ่อน (หมายเลข ๔) พานใส่ดินสอพอง ขมิ้น และน้ำอบ (หมายเลข ๕) พานไหว้ครูและเหล้าสำหรับไหว้ครู (หมายเลข ๖) และชันใส่ข้าวสาร แว่นเทียน และใบพลู (หมายเลข ๗)

*ในกรณีที่เป็นพิธีทำขวัญนาคหมู่ อาจเพิ่มมะพร้าวอ่อนให้เท่ากับจำนวนของนาค

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑. การไหว้ครู หมอขวัญจะยกขันไหว้ครูเหนือศีรษะพร้อมกล่าวคำไหว้ครูเป็นภาษาไทย หรือคาถาบาลีปนกับภาษาไทย เพื่อเชิญครูมาประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่หมอขวัญ ซึ่งเนื้อหาของคำกล่าวไหว้ครูขึ้นอยู่กับที่มาจากตำราและการสืบทอดจากอาจารย์ของหมอขวัญแต่ละคน ดังตัวอย่างคำกล่าวไหว้ครู ความว่า

“อิติปิโส ภาคะวา ข้าพเจ้าจะขอเชิญคุณพระบิดายี่สิบเอ็ด คุณพระมารดา ยี่สิบสอง คุณแม่พระโพสพสามสิบเก้า คุณพระพุทธเจ้าห้าสิบหก คุณพระธรรมเจ้าสามสิบแปด คุณพระสงฆ์สามสิบสี่ คุณครูบาอาจารย์สิบ คุณแม่พระธรณียี่สิบเอ็ด คุณแม่พระคงคาสิบสอง คุณไผ่ทก คุณลมเจ็ด คุณอากาสสิบ คุณอักษรสี่สิบเอ็ด คุณอักษรสามสิบสาม คุณนิสวาต คุณอัศวาท คุณบัสวาต คุณแก้วสามประการ คุณศีลห้า คุณศีลสิบ คุณศีลสองร้อยยี่สิบเจ็ด คุณพระปัญญาญาณ คุณพระโสดา คุณพระสะกีนาคา คุณมรรคสี่ คุณผลหนึ่ง จงมาเป็นแก้ว คุณพระนวลโลกุตระธรรมเดชะ ข้าพเจ้าได้ร่ำเรียนศิลปศาสตร์วิชาการสิ่งใด ๆ ขอให้มาประสิทธิ์ประสาทแก่ข้าพเจ้า”^๓

เมื่อหมอขวัญกล่าวคำไหว้ครูจบ หมอขวัญจะจุดธูป ๕ ดอก และเทียน ๑ เล่ม ปักในขันข้าวสารเพื่อบูชาครู โดยเฉพาะเทียนจะจุดอย่างต่อเนื่องจนจบพิธี เพราะต้องนำมาใช้จุดเทียนชัย และแวนเทียนทั้ง ๓ แวน

๒. การทำนํ้ามนตร์ เรียกว่า “นํ้ามนตร์ธรณีสาร” เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรและสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ให้ออกไปจากบริเวณที่ใช้ประกอบพิธีทำขวัญนาค วิธีการทำนํ้ามนตร์ธรณีสารนั้น หมอขวัญจะจุดเทียน ๑ เล่ม หยดน้ำตาเทียนลงในขันนํ้ามนตร์พร้อมกับกล่าวคาถาทำนํ้ามนตร์ธรณีสาร ดังความที่ว่า

“ว่าข้าพเจ้าจะขอเชิญพระอินศวรเทวา เทญเสด็จจงลงมาตั้งฟ้าตั้งแผ่นดิน พระสมุทฺร พระธรณินทร์พระอินทร์พระภูมิพระยมบาล พระจตุโลกบาลทั้งพระเพชรฉลูภรณ ท่านจึงจะสถาปสรคติให้ โกตั้งตั้ง จงทรงพระธรณีสารเบิกโคลงทวารบานประตุ ขุดคูฟังเค มาขุดคอก ขุดหัวคั่นนาลาด ปาดที่ไปแดนสนธน์สมุทฺร ขุดทะเล ขุดสระ ขุดป่อ ขุดท้อ ขุดทาง ขุดบาง ขุดสระ บันรูปพระ รูปเทวดา ตั้งเป็นจาจอหน้ง ทั้งมีปามีตายโหงและโศดายะ...”^๔

^๓ สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

^๔ สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

เมื่อหมอขวัญกล่าวคาถาทำน้มนตร์ธรณีสารจบ ก็จะใช้ใบพลู ๗ ใบ พรมน้มนต์ไปยังบายศรี บริเวณรอบบายศรี นาค และตัวของหมอขวัญเอง หมอขวัญบางคนพรมน้มนต์ไปยังบายศรีซ้ำอีกครั้งในระหว่างขั้นตอนการเวียนเทียน

๓. การผูกข้อมือ* พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ของนาคจะผูกข้อมือให้นาค ขณะผูกข้อมือให้นาคจะปิดตายเข้าหาตัวของนาคพร้อมกับกล่าวเรียกขวัญของนาคให้กลับมาตลอดจนกล่าวอวยพรให้นาคมีความสุขความเจริญ และตั้งมั่นปฏิบัติธรรมในขณะบวชเป็นพระสงฆ์

๔. การกล่าวทำขวัญ หมอขวัญจะกล่าวบททำขวัญนาค ขณะเดียวกันนาคก็จะนั่งประนมมือพร้อมกับถือกรวยใบตองที่ใส่ดอกบัว รูป เทียน** เมื่อหมอขวัญกล่าวถึงบทเรียกขวัญแม่ของนาคจะเข้ามาลูบหลังนาคเพื่อเรียกขวัญของนาคให้กลับเข้ามาสู่ตัวของนาคดังเดิม เมื่อหมอขวัญกล่าวบทเรียกขวัญจบ แม่ของนาคจะกลับไปนั่งที่เดิม

ภาพที่ ๑๙ แม่ลูบหลังนาคเพื่อเรียกขวัญให้กลับมาในพิธีทำขวัญนาคหมู่

*บางหมู่บ้านจะผูกข้อมือให้นาคหลังจากนาคมอบห่อผ้าคลุมบายศรีให้พ่อแม่แล้ว บางหมู่บ้านไม่มีการผูกข้อมือให้นาค

**นาคบางคนก็วางกรวยใบตองไว้บนหมอนหรือข้างหมอน

ในกรณีที่เจ้าภาพหาหมอขวัญผู้ชายและหมอขวัญผู้หญิงมาประกอบพิธีทำขวัญนาคร่วมกัน หมอขวัญผู้หญิงที่เข้ามาร่วมในพิธีทำขวัญนาคนั้นถือปฏิบัติกันมาประมาณ ๒๐ ปีแล้ว หมอขวัญผู้ชายและหมอขวัญผู้หญิงจะแบ่งเนื้อหาในการกล่าวทำขวัญกันอย่างชัดเจน โดยหมอขวัญผู้ชายจะกล่าวบทบูชาพระรัตนตรัย บทชุมนุมเทวดา บทไหว้ครู บทสรรเสริญพระรัตนตรัย บทสอนนาค บทนามนาค บทแกะบายศรี บทเรียกขวัญ และบทให้พร ส่วนหมอขวัญผู้หญิงจะกล่าวบทไหว้ครู บทสอนนาค และบทปฏิสนธิ โดยเฉพาะบทปฏิสนธิเป็นเนื้อหาที่หมอขวัญผู้หญิงจะกล่าวมากเป็นพิเศษ

สาเหตุที่เจ้าภาพหาหมอขวัญผู้หญิงมาประกอบพิธีทำขวัญนาคร่วมกับหมอขวัญผู้ชายนั้น เพราะเจ้าภาพที่มีฐานะดีต้องการหมอขวัญที่มีน้ำเสียงดีมากกล่าวบทปฏิสนธิในบททำขวัญนาคร เพื่อสร้างความบันเทิงและเพลิดเพลินให้กับผู้ร่วมพิธี อีกทั้งยังเป็นการแสดงสถานภาพของเจ้าภาพว่าเป็นผู้มีฐานะดีและมีหน้ามีตาในชุมชน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าหมอขวัญผู้หญิงที่มาประกอบพิธี ทำขวัญนาคนั้นจะเกี่ยวข้องกับอาชีพลิเก ได้แก่ ประกอบอาชีพลิเกเคยเล่นลิเกมาก่อน หรือเป็นผู้ชอบดูการแสดงลิเก

บางครั้งมีผู้ร่วมพิธีที่เป็นหมอขวัญและเป็นเพื่อนกับหมอขวัญที่ประกอบพิธี คิดนึกสนุกเข้ามาร่วมกล่าวทำขวัญนาคด้วย หรือหมอขวัญที่ประกอบพิธีเห็นแล้วเรียกมากล่าวทำขวัญนาคร่วมกัน ซึ่งพบมากที่บ้านต้นนาและบ้านต้นตาล ในตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม ที่มีคนไทยและคนไทยเขมรตั้งบ้านเรือนติดกัน ดังตัวอย่างในบททำขวัญนาคล้านวนมุขปาฐะ^๕ ที่หมอขวัญคนไทยได้เรียกหมอขวัญคนไทยเขมรให้มากล่าวทำขวัญนาคร่วมกัน

๕. การเวียนเทียน หมอขวัญอธิบายว่าการเวียนเทียนไปทางขวา ๓ รอบ เป็นสัญลักษณ์ของการเวียนว้ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายบนโลกมนุษย์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความ เป็นอนิจจังที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต

ขั้นตอนการเวียนเทียน หมอขวัญจะจุดแว่นเทียน ๓ แว่น ที่ปักในขันข้าวสาร แล้วจึงนำขันข้าวสารที่ปักแว่นเทียนวนขวารอบบายศรีหลัก ๓ รอบ ซึ่งจะมีผู้ร่วมพิธีคนหนึ่งยืนอยู่ตรงข้ามหมอขวัญ ช่วยรับและส่งขันข้าวสารให้หมอขวัญจนครบ ๓ รอบ เพื่อป้องกันไม่ให้ไฟจากแว่นเทียนลุกไหม้ผ้าคลุมบายศรีที่คลุมบายศรีหลัก

เมื่อวนขันข้าวสารครบ ๓ รอบ หมอขวัญจะหยิบแว่นเทียนขึ้นมาครั้งละ ๑ แว่น แต่แต่ละแว่นจะทำท่าว่ากวักแว่นเทียนออกจากตัวเอง ๑ ครั้ง หมอขวัญบางคนกวัก ๓ ครั้ง แล้วจึงปิดวันเทียนเข้าหานาคที่นั่งอยู่ภายในวง ๑ ครั้ง ขณะกวักแว่นเทียนแว่นแรก หมอขวัญจะกล่าวคาถาบาลี

^๕ดูเพิ่มเติมที่บททำขวัญนาค ล้านวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๓๙๙-๔๐๘.

ว่า “พุทธระคุณนัง ธัมมะระคุณนัง สังฆะระคุณนัง” ขณะวัฏแวนเทียนแวนที่สองจะกล่าวว่า “พุทธรัตตะนัง ธัมมะรัตตะนัง สังฆะรัตตะนัง” ขณะวัฏแวนเทียนแวนที่สามจะกล่าวว่า “พุทธังชัยยะมังคะลัง ธัมมังชัยยะมังคะลัง สังฆังชัยยะมังคะลัง”^๖ หมอขวัญบางคนก็กล่าวคาถาบาลีขณะวัฏแวนเทียนต่างจากความของหมอขวัญข้างต้น ดังตัวอย่างคาถาขณะวัฏแวนเทียนของนายสุวรรณ ปิ่นแก้ว^๗ ขณะวัฏแวนเทียนแวนแรกจะกล่าวว่า “พุทธังชัยยะมังคะลัง” ขณะวัฏแวนเทียนแวนที่สองจะกล่าวว่า “ธัมมังชัยยะมังคะลัง” ขณะวัฏแวนเทียนแวนที่สามจะกล่าวว่า “สังฆังชัยยะมังคะลัง”

การปิดวันเทียนเข้าหอนาค หมอขวัญอธิบายว่าเพื่อให้ควันเทียนเข้าไปชำระล้างมลทินและสิ่งชั่วร้ายภายในตัวของนาคด้วยพระรัตนตรัย ซึ่งมีแวนเทียนทั้ง ๓ แวน ที่ใช้ปิดควันเทียนเข้าหอนาคเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัย ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของเสฐียรโกเศศ ที่อธิบายไว้ว่า “...พิธีเวียนเทียนก็จะมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือปิดเสนียดจัญไรให้มีแต่ความบริสุทธิ์ เพราะสิ่งที่จะล้างมลทินได้ก็มีแต่น้ำและไฟ...”^๘

จากนั้นหมอขวัญจะส่งแวนเทียนครั้งละแวนให้ผู้ร่วมพิธีที่นั่งอยู่ด้านซ้ายมือทำท่าวัฏแวนเทียนและปิดแวนเทียนเข้าหอนาคเช่นเดียวกับหมอขวัญ* แล้วจึงส่งให้ผู้ร่วมพิธีคนถัดไปที่อยู่ด้านซ้ายมือซึ่งเป็นการเวียนเทียนแบบประทักษิณ

^๖ สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕.

^๗ สัมภาษณ์ สุวรรณ ปิ่นแก้ว, ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.

^๘ เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, พิมพ์ครั้งแรก (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

*ผู้ร่วมพิธีบางคนก็วัฏแวนเทียนเข้าหาตัวเอง

ภาพที่ ๒๐ ผู้ร่วมพิธีขณะเวียนเทียน

ระหว่างที่ผู้ร่วมพิธีเวียนเทียนรอบวง ๓ รอบ จะมีการร้องเพลงเวียนเทียนประกอบ ขณะเดียวกันหมอขวัญก็จะประกอบพิธีเบิกบายศรี (เปิดผ้าคลุมบายศรีหลัก) โดยหมอขวัญจะลุกขึ้นยืนตรงหน้าบายศรีหลัก ใช้มือจับผ้าคลุมบายศรีพร้อมกับกล่าวคาถาเบิกบายศรีเป็นคาถาบาลีว่า “มะอะอุ สะหัสสะเนตโต เทวินทรวินโท ทิพพะจักขุง โสทายิ พุทธังเบิก ธัมมังเบิก สังฆังเบิก”^{๙๙} การเบิกบายศรีนั้น หมายถึงการเปิดเอาวิชาให้ออกไปจากบายศรีหลักและตัวของนาค จากนั้นหมอขวัญจึงแกะผ้าคลุมบายศรีที่กมัดด้วยเชือกมัดออกจากบายศรีหลัก นำไปห่อตอง ๓ ยอด แล้วมัดด้วยด้ายสายสิญจน์ เรียกว่า “ห่อผ้าคลุมบายศรี” วนห่อผ้าคลุมบายศรีรอบบายศรีหลักทางขวา ๓ รอบ แล้วส่งให้นาครับไว้ในท่าประนมมือรับ จากนั้นหมอขวัญจึงจุดเทียนชัยบนยอดบายศรีหลัก ขณะจุดเทียนชัยหมอขวัญจะกล่าวคาถาจุดเทียนชัย ดังตัวอย่างความว่า “พุทธโศคะยาสัมพุโต ธัมโมคะยาสัมพุโต สังโฆคะยาสัมพุโต”^{๑๐๐}

^{๙๙} สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

เพลงเวียนเทียน เป็นเพลงที่ใช้ร้องประกอบในขั้นตอนการเวียนเทียนในพิธีทำวัฏนาค ผู้ร้องเพลงเวียนเทียนอาจเป็นหมอขวัญ นักร้องในวงดนตรีที่เจ้าภาพจ้างมา หรือผู้ร่วมพิธี โดยใช้กลองยาวหรือแตรวงเป็นเครื่องดนตรีบรรเลงประกอบ ส่วนประกอบของเพลงเวียนเทียน ประกอบด้วย ทำนอง และเนื้อร้อง

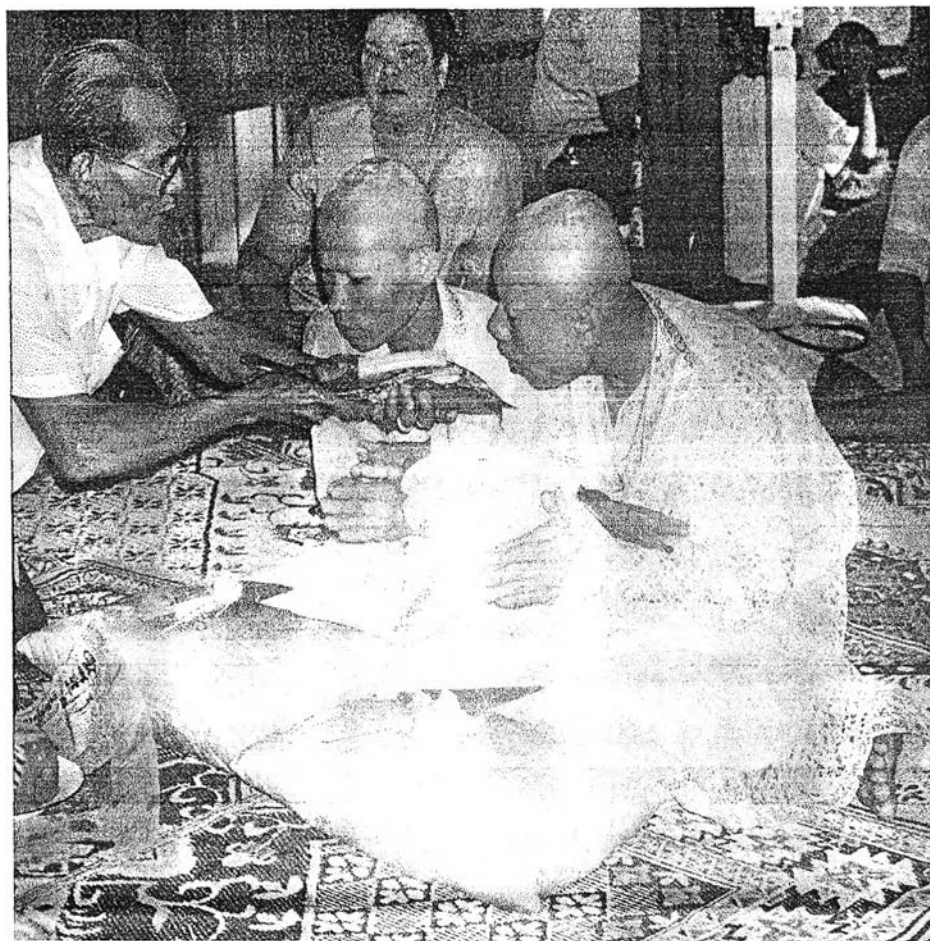
๑) ทำนอง ทำนองที่ใช้ในเพลงเวียนเทียนของกลุ่มคนไทยมี ๒ ทำนอง ได้แก่ ทำนองเพลงนางนาค และทำนองเพลงลาวเสียดเทียน วิธีการใช้ทำนองเพลงดังกล่าว ผู้ร้องจะขึ้นต้นด้วยทำนองเพลงนางนาค และจบด้วยทำนองเพลงลาวเสียดเทียน

๒) เนื้อร้อง มีลักษณะคำประพันธ์เป็นร่ายยาว ที่มีจำนวนคำในแต่ละวรรคไม่แน่นอน และมีสัมผัสระหว่างวรรคไม่สม่ำเสมอ วรรคหนึ่งมีจำนวนคำระหว่าง ๕-๑๐ คำ เนื้อร้องส่วนใหญ่จะใช้ทำนองเพลงนางนาค มีเนื้อหาพรรณนาแว่นเทียนทั้ง ๓ แว่น และอวยพรให้แก่ นาค

ถ้ามีผู้ร่วมพิธีเวียนเทียนจำนวนมาก ขนาดวงที่ใช้เวียนเทียนก็จะมีขนาดใหญ่ ผู้ร้องอาจจะร้องเพลงเวียนเทียนช้าจนกว่าผู้ร่วมพิธีจะเวียนแว่นเทียนครบ ๓ รอบ แต่ถ้ามีผู้ร่วมพิธีเวียนเทียนจำนวนน้อย ขนาดวงที่ใช้เวียนเทียนก็จะมีขนาดเล็ก ผู้ร้องอาจจะร้องเพลงเวียนเทียนไม่จบหรือรีบร้องลัดให้จบเพลง เพื่อให้หมอขวัญได้ป้อนควันเทียนให้นาคต่อไป

๖. การป้อนควันเทียน เมื่อเวียนเทียนครบ ๓ รอบ ผู้ร่วมพิธีจะส่งแว่นเทียนทั้ง ๓ แว่น ให้แก่หมอขวัญ หมอขวัญจะหยิบใบพลู ๗ ใบ รองแว่นเทียน แล้วทำท่าไล่ควันเทียนขึ้นบายศรีหลัก ๓ ครั้ง โดยเริ่มไล่ควันเทียนขึ้นจากทางด้านซ้าย กลาง และขวา ของหมอขวัญตามลำดับ จากนั้นหมอขวัญจะเป่าแว่นเทียนให้ดับ ป้อนควันเทียนเข้าปากนาค เพื่อชำระมลทินและสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากตัวของนาค หมอขวัญจะทำท่าไล่ควันเทียนขึ้นบายศรีหลักและป้อนควันเทียนเข้าปากนาค ๓ ครั้ง* โดยการจุดแว่นเทียนเพื่อป้อนควันเทียนเข้าปากนาคครั้งที่ ๒ หมอขวัญจะจุดจากเทียนที่ปักไว้ในขันข้าวสาร ส่วนการจุดแว่นเทียนครั้งที่ ๓ หมอขวัญจะจุดจากเทียนชัยที่ปักไว้บนยอดบายศรี

*ในกรณีพิธีทำวัฏนาคหมู่ หมอขวัญจะป้อนควันเทียนให้นาคทุกคนพร้อมกัน

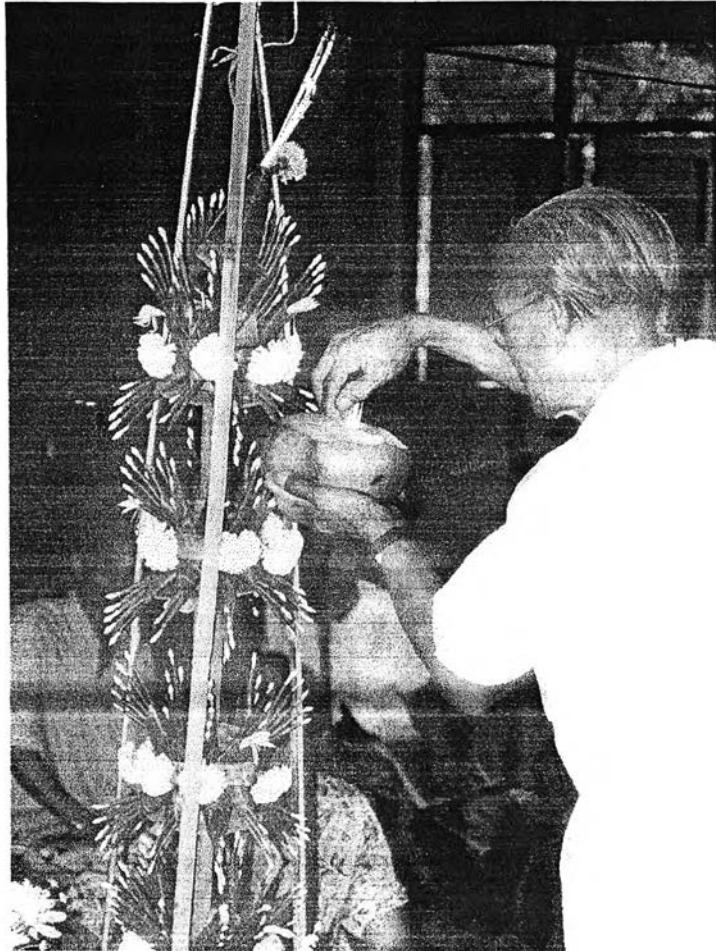

ภาพที่ ๒๑ หมอขวัญป้อนควั่นเทียนเข้าปากนาค

๗. การดักขวัญและป้อนน้ำมะพร้าวอ่อน ในระหว่างขั้นตอนการเวียนเทียน หมอขวัญจะหยิบไข่มที่ครอบอยู่ในกรวยบนยอดบายศรี เลือกเอาแต่ไข่มแดง* ผสมกับน้ำมะพร้าวอ่อน จากนั้นหมอขวัญหยิบขนมและผลไม้ที่ใส่อยู่ในบายศรีแต่ละชั้น โดยเริ่มหยิบจากบายศรีชั้นล่างสุดจนขึ้นไปถึงบายศรีชั้นบนสุด นำมาใส่ในลูกมะพร้าวอ่อน มือข้างหนึ่งของหมอขวัญจะจับช้อนและมืออีกข้างหนึ่งถือลูกมะพร้าวอ่อน แล้วทำท่าตักลม ซึ่งหมอขวัญเรียกว่า

*หมอขวัญบางคนนำทั้งไข่มแดงและไข่มขาวผสมกับน้ำมะพร้าวอ่อน

“ตักขวัญ” ที่อยู่ตามชั้นบายศรี หมอขวัญจะตักขวัญจากบายศรีชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงบายศรีชั้นบนสุด ๒-๓ รอบ*

ภาพที่ ๒๒ หมอขวัญตักขวัญใส่ในลูกมะพร้าวอ่อน

*ในกรณีพิธีทำขวัญนาคนุ่ม หมอขวัญจะหยิบขมนมและผลไม้ ตลอดจนทำตักขวัญเพียง ๑ ครั้ง โดยหมอขวัญจะผสมขมนมและผลไม้ใส่ในลูกมะพร้าวอ่อนของนาคทุกคน

เมื่อหมอขวัญป้อนควันเทียนเข้าปากนาคครบ ๓ ครั้งแล้ว จึงป้อนน้ำมะพร้าวอ่อน ที่ผสมไข่แดง ขนม และผลไม้ให้นาคกิน ๓ ครั้ง* เพื่อชำระมลทินภายในจิตใจของนาคให้บริสุทธิ์ ก่อนเข้าพิธีบวชเป็นพระสงฆ์

๘. การดับเทียนชัย หลังจากหมอขวัญป้อนน้ำมะพร้าวอ่อนให้นาคเสร็จ หมอขวัญจะลุกขึ้นตรงหน้าบายศรีหลัก ประนมมือพร้อมกับกล่าวคาถาดับเทียนชัย ดังตัวอย่าง ความว่า “พุทโธคะยาสัมพุโต ธัมโมคะยาสัมพุโต สังโฆคะยาสัมพุโต” ^{๙๙} ซึ่งเป็นคาถาเดียวกับ คาถาจุดเทียนชัย หมอขวัญแต่ละคนจะมีคาถาจุดเทียนชัยและดับเทียนชัยแตกต่างกันตามที แต่ละคนรำเรียนมา

๙. การเจิม หมอขวัญจะผสมแป้งเม็ดหรือดินสอพอง กับขมิ้นและน้ำอบเข้าด้วยกัน แล้วจึงเริ่มเจิมที่กลางหน้าผาก ออกขวา ออกซ้าย และกลางอก ของนาคตามลำดับ ขณะเจิมที่กลางหน้าผากจะกล่าวคาถาบาลีว่า “*ทะวิรุณศิริระธัมมาทิ ทะวิรุณตันติจะวะรังวะรัง ทะวิรุณจังงั สะระณังคัจจามิ*” ขณะเจิมที่ออกขวาจะกล่าวคาถาบาลีว่า “มะ” ขณะเจิมที่ออกซ้ายจะกล่าวคาถาบาลีว่า “อะ” และขณะเจิมที่กลางอกจะกล่าวคาถาบาลีว่า “อุ” ^{๑๐๐} หมอขวัญเชื่อว่าขั้นตอนการเจิม จะช่วยให้มีสง่าราศีและมีปัญญาเป็นเลิศ

๑๐. การเสียมัมเชื้อ หมอขวัญเชื่อว่า “มัมเชื้อ” เป็นผีที่คอยปกป้องดูแลมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มัมเชื้อมีทั้งสิ้น ๗ ตน ตามประจำวันทั้งเจ็ด ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีพระคุณและให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ดังนั้นนาคจึงต้องบอกกล่าวให้มัมเชื้อประจำวันเกิดของตนรับรู้ด้วยวิธีการเสียมัมเชื้อ โดยหมอขวัญจูดรูป ๓ ดอก และเทียน ๑ เล่ม ที่ปักไว้ที่มะพร้าวเสียมัมเชื้อ นำมาวนขวาเหนือศีรษะของนาค ๓ รอบ ขณะวนมะพร้าวเสียมัมเชื้อรอบศีรษะนาค หมอขวัญจะกล่าวคำเสียมัมเชื้อว่า “*มัมเชื้อวันอาทิตย์ชื่อแม่ทิพานวัน มัมเชื้อวันจันทร์ชื่อแม่นางนงคราญ มัมเชื้อวันอังคารชื่อนางยักษ์บริสุทธิ์ มัมเชื้อวันพุธชื่อนางสามลัทศ มัมเชื้อวันพฤหัสบดีชื่อนางกาโลทุก มัมเชื้อวันศุกร์ชื่อนางยักษ์นงเยาว์ มัมเชื้อวันเสาร์ชื่อนางเอกาโลย ต้องชื่อของผู้ใด สูเรงคลาโคลจงมารับเอาทองเท่า ลูกมะพร้าว*” ^{๑๐๑} จากนั้นหมอขวัญจะส่งมะพร้าวเสียมัมเชื้อให้ผู้ร่วมพิธีคนใดคนหนึ่งนำไปแขวนไว้ตามกิ่งไม้ภายในบริเวณบ้านของเจ้าภาพ

*ในกรณีพิธีทำขวัญนาคหมู่ หมอขวัญอาจใช้ลูกมะพร้าวอ่อนเพียงลูกเดียว ป้อนน้ำมะพร้าวอ่อนให้นาคทุกคนกิน หรืออาจใช้ลูกมะพร้าวอ่อนของนาคทุกคนที่เตรียมไว้ ป้อนน้ำมะพร้าวอ่อนให้นาคลูกละคน

^{๙๙} สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ ผัน วงศ์บุญเพ็ง, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

ภาพที่ ๒๓ หมอขวัญทำพิธีเสียมเชื้อ

๑๑. การมอบห่อผ้าคลุมบายศรี นาคจะมอบห่อผ้าคลุมบายศรีที่ได้รับไว้จาก หมอขวัญส่งให้แก่พ่อแม่ แล้วกราบพ่อแม่ ๓ ครั้ง พ่อแม่ของนาคจะเก็บห่อผ้าคลุมบายศรีไว้บน ที่สูงภายในบ้าน เช่น บนตู้เสื้อผ้า เมื่อครบ ๓ วัน จะนำห่อผ้าคลุมบายศรีไปทิ้งไว้ตามโคนต้นไม้ เชื่อว่าจะนำความร่มเย็นเป็นสุขมาให้ นาคและครอบครัวของนาค

หมอขวัญได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การที่นาคมอบห่อผ้าคลุมบายศรีให้พ่อแม่ นั้น หมายถึงนาคได้ละทิ้งวิชาและสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายให้หมดไปก่อนจะเข้าพิธีบวชเป็นพระสงฆ์ในวันรุ่งขึ้น

ภาพที่ ๒๔ นาคมอบห่อผ้าคลุมบายศรีให้พ่อแม่

๑๒. นาคกล่าวคำขอขมา เมื่อนาคมอบห่อผ้าคลุมบายศรีให้พ่อแม่แล้ว นาคจะถือพานดอกไม้ ฐูป เทียน หรือธูปเทียนแพ ที่โยงด้วยสายสิญจน์ไปยังผู้ร่วมพิธีทุกคนที่นั่งล้อมกันเป็นวงกลม จากนั้นนาคจะกล่าวคำขอขมา ดังความที่ว่า

“นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (กล่าว ๓ ครั้ง)

อุกาสะ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม กรรมทั้งสามนี้ ข้าพเจ้าได้เคยสบบระมาทพลาดพลั้งต่อหน้าและลับหลัง ที่นึกขึ้นได้ก็ดี ที่นึกขึ้นไม่ได้ก็ดี ขอให้ท่านทั้งหลายอโหสิกรรมให้แก่ข้าพเจ้า นับตั้งแต่นี้ จนตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพานะปัจจะโยโหตุ (ผู้ร่วมพิธีจะกล่าวคำว่า

“สาธุ” พร้อมกัน) *

เมื่อนาคกล่าวคำขอมาเสร็จ ผู้ร่วมพิธีจะร่วมกันทำบุญให้กับนาคด้วยการนำเงินใส่พาน เพื่อให้นาคนำไปทำบุญหรือให้ไว้ใช้จ่ายในขณะที่เป็นพระสงฆ์

จ. บททำขวัญ

บททำขวัญนาคที่รวบรวมมามีทั้งหมด ๕ ส่วน แบ่งเป็น ส่วนนมุขปาฐะ ๒ ส่วน และส่วนลายลักษณ์ ๓ ส่วน

ส่วนนมุขปาฐะ ๒ ส่วน ได้แก่

๑. ส่วนนายผ้น วงศ์บุญเพ็ง (หมอขวัญไทย) และนายบัวหลวง หงษ์ขุน (หมอขวัญไทยเขมร)

๒. ส่วนนายผ้น วงศ์บุญเพ็ง

ส่วนลายลักษณ์ ๓ ส่วน ได้แก่

๑. ส่วนจากหนังสือ “รวมบททำขวัญต่าง ๆ” ได้มาจาก นายจวน อรุณโรจน์ ซึ่งความตอนต้นได้ขาดหายไป

๒. ส่วนจากหนังสือ “พิธีทำขวัญและแห่ต่าง ๆ” ได้มาจาก นายสุดใจ วงษ์ขุน

๓. ส่วนนางวิไล ธารอุดม

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยยาวที่ไม่จำกัดจำนวนวรรคและจำนวนคำในแต่ละวรรค มีสัมผัสระหว่างวรรคไม่สม่ำเสมอ คำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสไปยังคำใดก็ได้ของวรรคถัดไป และมีคาถาบาลีแทรกโดยเฉพาะบทเริ่มต้นและบทจบ

โครงสร้างบททำขวัญนาค

๑) โครงสร้างบททำขวัญนาคส่วนนมุขปาฐะ ประกอบด้วย

๑. บทบูชาพระรัตนตรัย เป็นคาถาบาลี ดังความที่ว่า

“นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (กล่าว ๓ ครั้ง)

อิมีนา สักกาเรนะ พุทฺธัง อภิปุชชยามิ

* คำนาคกล่าวขอมาในพิธีทำขวัญนาค ที่หมู่ ๑๑ บ้านต้นตาล ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, กล่าวโดยนายเสวก เพียรณา, ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.

อิมิณา สักกาเรนะ ธัมมัง อภิปุชชยามิ
 อิมิณา สักกาเรนะ สังฆัง อภิปุชชยามิ
 อระหัง สัมมา สัมพุทโธ ภาคะวา พุทธัง ภาคะวันตัง อภิวาเทมิ
 สะวากขาโต ภาคะวะตา ธัมโม ธัมมัง นมัสสามิ
 สุปะฏิปันโน ภาคะวันโต สวอะกะสังโฆ สังฆัง นมะมามิ”^{๑๔}

๒. บทชุมนุมเทวดา มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้มาร่วมพิธี ประกอบด้วย บทสัคเค และบทสัคเคแปล

๒.๑ บทสัคเค เป็นบทที่แต่งเป็นคาถาบาลีสั้นๆ ดังความที่ว่า

“นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อระหะโต สัมมาสัมพุทโธสสะ (กล่าว ๓ ครั้ง)
 ะริตตะวานะ เมตตัง สะเมตตา ภาทันตา
 อะวิกขิตตะจิตตา ะริตตัง ภาณันตุ
 สัคเค กามะ จะรูเป คิริสิขะระตะเต จันตะลิกเข วิมาน
 ทีเป รัฏฐะ จะคามะ ตะรุวะนะคะหะเน เคหะวัตถุมะหิ เขตเต
 ภูมา จายันตุเทวา ชะละละละวิสะเม ยักขะคันธัพพะนาคา
 ติฏฐันตา สันติเกยัง มุนิวะระวะจะนัง สาทะโวเมสุณันตุ
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา”^{๑๕}

๒.๒ บทสัคเคแปล เป็นบทที่แต่งเป็นภาษาไทย มีเนื้อหาสรุปความจากบทสัคเคที่เป็นคาถาบาลี โดยกล่าวถึงการอัญเชิญเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้มาร่วมพิธี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกุศลของการบวช และขอให้เทพช่วยแจ้งข่าวการบวชขนาดให้แก่บรรดาญาติของนาคที่เสียชีวิตไปแล้วให้รับรู้ ดังความที่ว่า

“ข้าพเจ้าขอเชิญเทพถ้วนทั่วจักราศี เขาเขินเนินคีรีไกรลาส จงประสาธน์แก่บรรดาญาติของพ่อนาค ที่ได้ล้มหายตายจากไปช้านาน จงนำข่าวสารการกุศล ที่พ่อนาคจะสละตนบวชในพระพุทธศาสนา จะทำการกุศลสิ่งอันใด ๆ ถึงร้อยแปดประการ ก็ยังไม่เท่ากับ

^{๑๔}บททำวัตรขนาด จำนวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๓๙๙.

^{๑๕}บททำวัตรขนาด จำนวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

กุศลบวชลูกหลานไว้ในพระพุทธศาสนา นี่แหละจึงได้นำเทศน์กันมาตั้งแต่โบราณมาในกาลบัดนี้ ให้ลั่นฆ้องขึ้นสามทีแล้วโห่ร้อง (โห่ร้อง ๓ ครั้ง)”^{๑๖}

๓. บทปฏิสนธิ มีเนื้อหากล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า การตั้งครมภ์ สภาพของแม่ ระหว่างตั้งครมภ์ การคลอด และการเลี้ยงดู ดังความที่ว่า

“นะโม นมัสการสมเด็จพระทศพลญาณอันเป็นหลักโลก หวังว่าจะขนส่งข้ามสัตว์ ให้พ้นจากโลกสงสาร ดับชาติกันดารขรามรณะทุกข์ และสุขไปด้วยธรรมบารมี ตัสสมิงคะเน ขณะนั้นยังมีพระธรรมขันธ์ทั้งเจ็ดพระองค์ เทิญจงลงมาปาฏิหารย์ ทั้งวันเกิดก็มีได้เคลื่อนคลาด ทั้งปีและคืนวันขึ้นและแรมคืนขึ้นมา จนถึงฤดูฟ้าและฝน และดินน้ำลมไฟธาตุทั้งสี่ นี่แหละเป็นที่อาศัยของสัตว์ที่เกิดมา หนึ่งในคุณของพระมารดาสิบสองนะพ่อนาคเอ๋ย พ่อจึงต้องตรองเสียให้ ลึนสุด ถึงคุณของบิดานั้นมียี่สิบเอ็ด ผสมเสริ่กันเข้าเป็นสามสิบสามทำนองในครองรัฐ ครั้นถึง วาระที่สุด ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงเรื่องราวของมนุษย์บริสุทธิทั้งหญิงชาย พ่อนาคเอยนะ พ่อจงน้อม เคารพเข้าในพระพุทธศาสนาเกิดพระบรรพชา พ่อจงถวายพระกรของพ่อทั้งสองถวายต่างรูปเทียน ทอง ดวงพระทัยนัยเนตรของพ่อทั้งสองถวายต่างดวงพระรัศมี กายอินทรีย์ของพ่อจงสาธุการเกิด นะพ่อนาคเอ๋ย ธรรมดาสัตว์ที่เกิดมาในกองแห่งทุกข์ อุปมาเปรียบเหมือนขนจามรีชุบน้ำมันอันละเอียด อ่อนเป็นปริมาณโม อันบุคคลเรานี้ยากนัก ที่จะได้เห็นปรากฏอันแสงพิมพระรัตติสุคน พ้นผ่าน ถนนนะพ่อนาคเอ๋ย เมื่อพ่อจะมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระมารดา เมื่อวันนั้นเที่ยงคืนกาละลับหลับ สนิท พระมารดาเจ้านี้ก็มาฝันอัศจรรย์จิตเป็นแม่นมั่น ถ้าเกิดมาเป็นหญิงแม่ได้ฝันว่าได้ใส่แหวน นิลจินดา ถ้าเจ้าเกิดมาเป็นชาย แม่ได้ฝันว่าได้ใส่สายสร้อยห้อยพระงามโสภานะ ตั้งแต่นั้นมา พระมารดาเจ้านี้ก็ระดูขาดประหลาดจิต จึงค่อยมีมาตั้งขึ้นเป็นน้ำจาง ๆ เปรียบเสมือนตั้งน้ำ ล้างเนื้อ แล้วก็หายเหือดแห้งเป็นก้อนมัจฉมังสังตั้งหน้าผากก่อน จึงเห็นเหตุดวงพระเนตรทั้งสองข้างเป็นปุมหุ้มห่อประดุจหนึ่งว่าลูกไข่ แล้วก็แยกแตกกันไปเป็นปัญจสาขาทั้งห้าแห่ง... ให้เกิด อาพาธ โรคประหลาดอยู่ในกายแม่นี้ ปวดหัวมัวตาแล้วทำทำไม่ได้ แม่อยากกินโน่นกินนี่ต่าง ๆ นานา อยากกินของหวาน ๆ อยากกินของเปรี้ยว ๆ อยากจะกินก๋วยเตี้ยว อยากกินปลาร้า อยาก กินแกงส้ม ต้มยำหัวปลา แม่อยากจะกินกุ่มปล่าผัดพริกเม็ดแดง เพราะว่าก่อนเลือดมันเกิดวิบัติ มันเป็นกรรมของสัตว์เข้ามาแทรกแซง ถ้ากินเผ็ดร้อนอย่างแรง ๆ แม่บางทีก็แห้งลูกออกมา แต่นี้ พ่อนาคบุญมากไม่น้อย คุณแม่ท่านคอยถนอมหนักหนา ของเผ็ดของร้อนแม่ก็ผ่อนลงมา กินแล้ว กลัวว่าลูกจะวางวาย...

^{๑๖}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๓๙๙.

...พอมีค่ากำนลใส่พาน จึงนมัสการซึ่งคุณครู เท่าที่ได้เรียนรู้มาจากองค์ฤๅษี ฤๅษีนาอรอดฤๅษีนาทรายฤๅษีตาไฟฤๅษีตาวั้ว จะขอเชิญกันให้ถ้วนทั่ว อีกทั้งพระภูมิและเจ้าที่ จึงเอานะโม้ขึ้นมาตั้ง สวดยะโตหัง ภาคะวา นะโมก็ผุดขึ้นออกมาเป็นพระคาถาชินสีห์ แล้วเอาน้ำมนต์พรหมให้น้ำมปลอด แม่นางก็คลอดทันที อุแว้ ๆ ๆ ๆ ๆ เป็นผู้ชายเสียด้วย เสียงใหญ่เลย เออ... คลอดแล้วตอนนี้ พันภัยจากแม่แล้ว ทีนี้ก็เป็นหน้าที่ของแม่ที่จะต้องเลี้ยงลูกอ่อน... ได้สามวันเจ็ดวัน พระมารดาเจ้านี้ก็บดข้าวป้อนเจ้าหิวอันละคำ อาบน้ำให้เจ้าวันละสามหน แม้นี้ผู้ดส่าห์ ผีกฝนและปรนนิบัติ ครั้นแสงแดดหรือลมพัดแม่ก็ไม่ให้ถูกต้อง ฝนจะตกฟ้าจะร้องแม่สู้ออดเจ้าไว้แต่ในอก เมื่อเจ้าจะนอนแม่ก็อุ้มเจ้าใส่เปล แม่จึงกล่อมว่าโละโละเหโละชะ ให้พอนิทราหลับนอนกลางวันนะ..."^{๑๑๑}

๔. บทสอนนาค เป็นเนื้อหาที่พบมากในบททำขวัญนาคสำนวนมุขปาฐะ เนื้อหาส่วนมากจะกล่าวสอนนาคให้ปฏิบัติอยู่ในวินัยสงฆ์ ตั้งใจศึกษาธรรมะ นำพาพ่อแม่ไปสู่นิพพาน และระลึกถึงพระคุณของพ่อแม่ ดังความที่ว่า

"...เอहि ตาตะ เจ้าพ่อนาคเอยนะ พ่อจงมาเป็นส่าภาหนา ช่วยกันส่งพระบิดุรงค์ และมาตุรงค์ให้ถึงฝั่ง มาเกิดนะพ่อร้อยชั่งของพระบิดาจงมาช่วย พ่อเน็ตกล่าภตตราเสียให้ดิบดี พ่อเจ้าจะครบยี่สิบปีแล้วหนอนะพ่อ ต่อมาจงเอาสบงนั้นมาทำเป็นขันยาเคี้ยวชะโลมทา เอาจีวรนั้นมาทำเป็นสีทา จงเอาสังฆาฏินั้นมาทำเป็นคาดฟ้าและม่านกัน จงเอาอังสนั้นมาทำเป็นเหล็กพืด จงเอารัดอกนั้นมาทำเป็นเหล็กพืดไว้ให้แน่นหนา จงเอารัดประคดนั้นมาทำเป็นสายโซ่ร้อยนะ จงเอาผ้ากราบนั้นมาทำเป็นธงห้อยงามโสภานะพ่อ จงเอาตาลปัตรที่หมอถือป้องกันนั้นมาทำเป็นเสากระโดงยาว ย่ามในบาตรนั้นมาทำเป็นสายระโยงระยางกว้าง จงเอาเครื่องอัฐบริขารนั้นมาทำเป็นสินค้า จะได้บรรทุกล้าภตตราจะได้เจือจุน จงเอาพระบิดานั้นมาทำเป็นกลองส่งสำเนียง จงเอาพระมารดานั้นมาทำเป็นเรือลำเลียงคอยรับส่ง จะได้พาหมู่ญาติวงศ์นั้นโดยสวาทไปยังเมืองดังกล่าวไปแล้วคือพระมหานครนฤพาน ครั้นได้เพลามหาฤกษ์ ครั้นได้พระมหาชัยฤกษ์ก็ให้เริ่มให้ (ให้ร้อง ๓ ครั้ง)

จะบรรยายขยายเป็นกลอนเล่า โปรดฟังสุนทรแล้วจำให้แม่น จะกล่าวอภิปรายหนอเดือนใจพ่อนาค เพื่อนทุกข์เพื่อนยากนั่นคือพ่อแม่ เพื่อนเป็นเพื่อนตายหนอใครดูแล พันเสียจากพ่อแม่คนอื่นไม่มี นับตั้งแต่คลอดก็แต่จูบกอดรักษา ไกวเปลให้ช้ำอาบน้ำขัดสี นับวันนับเดือนแล้วก็เลื่อนนับปี กว่าจะได้เดือนนี้มิใช่ประเดี๋ยวเดียว เมื่อโตแล้วก็เที่ยวพ่อแม่ไม่มอง พ่อนาค

^{๑๑๑}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๑, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๓๙๙-๔๐๓.

เอ๊ย พ่ออนาคตเกิดมา ก็นับว่าแสนประเสริฐ มันเป็นบุญล้ำเลิศที่ได้มาเกิดในท้อง พ่อจงภูมิใจที่ได้
 ฝ่าไครมารครอง พ่อแม่ประทับประคองแล้วพี่น้องมาดีใจ ไม่คิดไม่ตรองมันก็มองไม่เห็น มันไม่ใช่
 เพื่อนเล่นพ่ออนาคตจำเอาไว้นะ พ่ออนาคตที่อยู่ที่มีร่างกาย พ่อแม่ท่านให้ร่างกายของเรา ชีวิตจิตใจได้
 มอบให้พ่ออนาคต ก็มันเป็นสัญลักษณ์พ่ออนาคตอย่าดูเบา ก็นี่เป็นมรดกที่ท่านยกให้เราละ พระคุณ
 อันล้นเกล้าควรเทิดทูนไว้ อาบเหงื่อต่างน้ำตรากตรำเหนื่อยยาก ทำมาเลี้ยงพ่ออนาคตความรัก
 เหลือหลาย บางคนไปได้เมียที่มีทรัพย์มาก พ่อแม่จนยากไม่เคยจะมาเหลียวแล พ่อแม่ไปหาทำ
 พุดจาเจียวจุน แหมทำเป็นลืมคุณพ่อแม่เลี้ยงมา ว่าลูกในกายกลายเป็นศัตรู พ่อแม่ทั้งคู่ท่านได้
 พิทักษ์รักษา ประคับประคองอุ้มท้องเรื่อยมา อยู่ในคัพภากว่าจะได้เก้าเดือน ความทุกข์แสนทุกข์
 ความยากแสนยาก ที่พ่อแม่ลำบากไม่มีใครเหมือน รักลูกสอนลูกใจผูกกรักมัน มันไม่จืดไม่จางไม่
 ห่างจากกัน นับคืนนับวันนับเดือนนับปี พ่ออนาคตเอ๋ย พอบวชเข้าเป็นพระแล้วต้องสละกิเลส ฟัง
 หมอเทศน์แนวทาง ยึดหลักธรรมะของพระหนา เป็นแนวทางในหลักพระธรรม บวชเป็นองค์
 พระสงฆ์สาวก จะหยิบยกขึ้นมากล่าวย่ำ ก็หมั่นขีตหมั่นเขียนเล่าเรียนนักธรรม ส่วนข้อแนะนำอยู่ที่
 หลักวินัย จงหมั่นบ่นหมั่นท่องให้คล่องขึ้นใจ เราบวชมาใหม่ ๆ ต้องถามไถ่อาจารย์ ศีลของพระมี
 ไม่น้อย ก็พ่ออนาคตเอ๋ยสองร้อยยี่สิบเจ็ด ถ้าพ่อไม่ปฏิบัติศีลก็คงจะไม่ถ้วน พรของพระรวมเสร็จก็อยู่
 ที่เจ็ดตำนาน พ่ออย่ามัวเข้าบ้าน ต้องหมั่นทานทบทวน...”^{๑๔}

หมอขวัญได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ในตอนต้นของบทสนทนาดังกล่าว เริ่มตั้งแต่
 “...เอहि ตาตะ เจ้าพ่ออนาคตเอยนะ พ่อจงมาเป็นสำภาหนา ช่วยกันส่งพระบิดุรงค์และมาตุรงค์ให้ถึง
 ฝั่ง มาเถิดนะพ่อร้อยทั้งของพระบิดาจงมาช่วย พ่อนี้ตกลำภาตราเสียให้ดิบดี...” จนถึง “...จงเอา
 พระบิดานั้นมาทำเป็นกลองส่งสำเนียง จงเอาพระมารดานั้นมาทำเป็นเรือลำเลียงคอยรับส่ง จะได้
 พาหมู่ญาติตรงคั่นนี้โดยสวไปยังเมืองดังกล่าวไปแล้วคือพระมหานครนฤพาน ครั้นได้เวลา
 มหาฤกษ์ ครั้นได้พระมหาชัยฤกษ์ก็ให้เริ่มให้ (ให้ร้อง ๓ ครั้ง)” หมอขวัญได้นำเนื้อหาและทำนอง
 ในกัณฑ์กุมาร ตอนชุกข์ของกัณฑ์และชาติจากพระเวสสันดรในการเทศน์มหาชาติขณะที่ตนเอง
 บวชเป็นพระสงฆ์มาปรับใช้ในบทสนทนาครั้งนี้ โดยเปลี่ยนแปลงเนื้อหาให้สอดคล้องกับบทสนทนา
 นอกจากนี้ยังได้กล่าวเน้นย้ำถึงจุดประสงค์ของการบวชเพื่อตอบแทนพระคุณของ
 พ่อแม่ ซึ่งหมอขวัญได้อธิบายว่าเป็นจุดประสงค์หนึ่งของการบวช นอกเหนือจากการบวชเพื่อให้
 บรรลุธรรมไปสู่นิพพาน ดังความที่ว่า

^{๑๔} บททำขวัญอนาคต สำนวนที่ ๑, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๐๓-๔๐๔.

“...เราบวชให้พ่อแม่ท่านก็แก่พอควร เราต้องทบทวนเพื่อเป็นการ
 ตอบแทน คุณของท่านมากก็พอนาคหมั่นนึก พ่ออย่าเพิ่งด่วนสึกคุณของท่านนับแสน เอา
 สี่เหลี่ยมมาเป็นเครื่องตอบแทน เอาดวงแก้วมาเป็นแกนทั้งสามประการ จงหมั่นท่องหมั่นบ่น
 สวดมนต์ไหว้พระ เราต้องมานะอย่าอนอนให้มันนาน เป็นสงฆ์อุทิศสำหรับศึกษาเรื่องศีล อย่าเอาศีลปิ่น
 นั้นเขามาปะปน เราบวชให้พ่อแม่ท่านก็แก่พอควร เราต้องทบทวนเพื่อเป็นการ
 ตอบแทน”^{๑๙}

๕. บทนามนาค มีเนื้อหากล่าวถึงสาเหตุที่เรียกผู้ที่จะบวชว่า “นาค” ว่ามีสาเหตุ
 มาจากพระยานาคตนหนึ่งที่ต้องการบวชในพุทธศาสนา จึงขึ้นมาจากเมืองบาดาลแล้วแปลงกาย
 เป็นมนุษย์เพื่อมาขอบวช เมื่อได้บวชเป็นพระสงฆ์แล้ว วันหนึ่งได้กลายร่างเป็นพระยานาคดั้งเดิม
 เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงมีพระบัญชาให้พระยานาคพ้นจากความเป็น
 พระสงฆ์

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกรรมของพระยานาคเมื่อชาติก่อน และอวัยวะของ
 พระยานาคที่ได้อุทิศไว้ในพุทธศาสนา ได้แก่ หงอน เขี้ยวแก้ว กราม เกล็ด หนัง ตา ปาก และหาง
 ดังความที่ว่า

“จะขออัญเชิญมาให้แจ้งแต่นาม ถึงนาคฝากนามมากล่าวไว้ บางท่านก็ยัง
 สงสัย ขอจงได้รู้แจ้งเหตุการณ์ว่าพระสงฆ์เป็นไฉน ที่จะมาบวชในพระศาสนา จึงได้เรียกเอ่ยว่า
 นาคนาคา เลี้ยงเจ้าออกมาเป็นอย่างไร ในคัมภีร์มีประจักษ์ ในมหาวรรคท่านกล่าวเอาไว้ ใน
 บรรพกาลระบุนไว้ ถ้านับได้แก่กับมา ยังมีภิกษุองค์หนึ่งหนา และมีพรรษาถึงหมื่นปี ที่ถือ
 ธรรมวินัยท่านเคร่งครัด ไม่เคยเกิดอาบัติเลยสักที ไม่หวังกระทั่งในการโลกีย์ ยึดถือศีลกิเลส
 อรุณรุ่งเช้าเฝ้าตริภังการ แล้วพิจารณาในกรรมฐาน อันกุศลดลบันดาล มีแต่สุขสันต์สมดังใจ จำศีล
 ถึงหมื่นพรรษามรรคผลโสดาภูมิก็น่าพอใจ ยังอยู่มาวันหนึ่งไซ้รู้ คือเที่ยวไปภิกษาจาร ล่องเรือน้อย
 ลอยลัดล่องไปตามท้องชลธาร เจอพรหมวิบากมาข้างทาง ชนกับพื้นสะท้านในสาคร เป็นคลื่น
 ประสพกระทบกระทั่ง เขี้ยวหัวเรือกระดอนเป็นลมละลายออกกระฉอกกระฉอน กระแทกสะท้อนที่
 หัวเรือแทบจะจม พระผู้เป็นเจ้าของก็พวยเข้าฝั่ง ละล้าละล้งกลัวเรือจะล่ม คลื่นก็ซัดทับถมเย้ย เรือ
 จะจมพระก็ยิ่งตกใจ เห็นต้นตะไคร้หนีน้าคงคา จึงยื่นหัตถาเข้าเกาะเอาไว้ คลื่นก็ซัดเอาเหมาเหไป
 จนตะไคร้ขาดติดมา พระผู้เป็นเจ้าของก็เศร้าเสียใจ เป็นกรรมอะไรของอาตมา ไม่เคยจาบจ้วงให้ล่วง
 ลึกขา ตั้งแต่บวชมาไม่เคยจะมีอาบัติเลย เพราะต้นตะไคร้ไม่ต้องจิตอาบัติปาจิตติย์ รู้ว่าเรือจะคว่ำ

^{๑๙}บทพทชาฎกานาค สำนวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๐๔.

เคยเฉยเมย ยึดตันตะไคร้โดยขาดจากใบ ไม่มีเพื่อนสงฆ์จะลงอุโบสถ ไหนเลยจะปลดเรื่องอาบัติ
 ได้ พระผู้เป็นเจ้าฤกษ์เศร้าเสียใจ เพราะตรอมจิตตรอมใจและจนสิ้นชีวา ครั้นวอดวายฤทธานุภาพ
 อกุศลส่งผลมาไปเกิดเป็นพระยานาคาภคษัตราทรงบาดาล ทรงนามชื่อว่าเอกะลาปิต เฉลิมรัฐ
 มโหฬาร ทรงสิทธิอันเยี่ยมหาญ เป็นจอมบาดาลเดชเดชา ก็เฝ้าฉลองละของบาทลั้วนาคราชเรื่อง
 ฤทธา สมนาคาบาทบริจาเลิศลักษณ์นบหมื่นพัน เข้าช้บกล่อมเจ้าจอมนาคานุตราพร้อม
 ดวงจันทร์ ทรงปรีดีเปรมเกษมสันต์ให้จอมบาดาลเดชเดชา เข้าเฝ้าละของพระบาทลั้วนาคราช
 เรื่องฤทธา สมนาคาบาทบริจาเลิศลักษณ์นบหมื่นพัน เข้าช้บกล่อมเจ้าจอมนาคานุตราพร้อม
 ดวงจันทร์ ทรงปรีดีเปรมเกษมสันต์ลั้วนางกำนัลนาคนาคี ไปถือเอาปฏิสนธิในอกุศลสัตว์เพราะ
 อาบัติปาจิตติย์ เพราะถือกรรมไม่มันถึงบวชมานานถึงหมื่นปี ปล่อยให้เวทนาเกาะดวงจิตนี้ ส่วน
 ความดีไม่มีก็เอา จะชอกลับจรย้อยกล่าวถึงทำววาสุกรี สุขระรินขึ้นฤตินาคินาคบริจา ทำววุงค์
 ทรงเลื่อมใส อยากจะใคร่บรรพชา คิดจะผนวชในพระศาสนาจึงได้ลามเหลื ใ้แม่ดวงยี่หวาสุมาลี
 ตัวของพี่จะขอลา ลาน้องไปบรรพชาในศาสนาองค์พระมุนี ฝ่ายอนงค์วุงค์บริวาร พอได้ฟัง
 โองการทำววาสุกรี พระนางก็ทรงกันแสงสุดที่จะทรงทัดทาน ไม่มีใครจะช่วยทันทัด ต่างคนก็จัด
 เครื่องบริวาร แต่พอจัดเสร็จสำเร็จการ เจ้าองค์บาดาลแสนจะยินดี รับบาตรผ้าไตรเสร็จ พระองค์
 เสด็จแทรกพื้นปฐพี ครั้นถึงภาคพื้นพระธรณี ทำววาสุกรีก็แปลงกายเป็นมนุษย์หนุ่มร่างแน่นน้อย
 งามแซมซ้อยและเฉิดฉายเอี่ยมล่อไปทั้งววกาย รีบแล็บผันผาย รีบวิ่งเดินมาถึงเขตวันสมดังคิด
 ไปหาประติตตะเถระ สีโรราบกราบวันทาขอบรรพชาด้วยทันที ฝ่ายประติตตะเถระให้บรรพชา
 สมดังหมาย เป็นภิกษุสมดังใจได้คิดไว้เจตนา ฝ่ายทำววุงค์องค์นาคราชแสนยินดีที่ไ้รับบรรพชา
 หมั่นสวดมนต์ท่องบ่นภาวนาเช่นเรียนมาอยู่เจ็ดวัน แต่พอครบกำหนดเจ็ดจึงเกิดเหตุการณ์สำคัญ
 เธอจำวัดอยู่ในกลางวันติดกระสันถึงนางนาคี รูปนิมิตของเธอก็สูญหาย รูปร่างที่กลายเป็น
 พญาววาสุกรี ตัวโตใหญ่ชดอยู่ในกุฎี เหตุการณ์นี้หน้าอัศจรรย์ ครั้นถึงเวลาพระจะฉันเพล ทั้งพระทั้ง
 สามเณรก็ฉันจ้งหัน ทั้งพระทั้งเณรก็ไม่เห็นพระใหม่ นั้น ให้เณรรีบพลันตามเขาเอามาฉันเพล ฝ่าย
 สามเณรก็คลาไคลแล้วมองมามองไปก็หาไม่เห็น เห็นแต่งูตัวใหญ่ใช้จะว่าเล่น ตรงต้นตาลที่เห็น
 ลงไปดูที่ ฝ่ายพระสงฆ์ก็ไม่เข้าใจรีบตรงไปยังกุฎี ก็เหลือบเห็นพระยาววาสุกรี ต่างองค์ก็มีแต่
 ความสงกา ฝ่ายพระยานาคราชได้สดับเสียงสมมาใจตนา ก็พลิกพื้นดินนิทราสบประหม่าขวัญไม่มี
 แล้วจึงรีบจำแลงแปลงองค์เป็นพระสงฆ์ในทันที หม่จิวรผ้าหม่ภูษาผ้าสีทำอย่างดีแต่เดิมมา ฝ่าย
 พระสงฆ์ทั้งหลายเห็นผิดสังเกต จึงนำเหตุดังกล่าวมาเข้ากราบทูลองค์พระศาสดา องค์พระพุทธาก็
 แจ้งวิญญา พระองค์ทราบชัดว่าสัตว์เดรัจฉานก็มาทำการบรรพชา พระองค์จึงตรัสสิกขาบทมี
 กำหนดแต่นั้นมา สัตว์เดรัจฉานห้ามบรรพชา ไกล้ำบ้าแขนขาไม่ดี เจ้าพวกนี้ห้ามบรรพชา ฝ่าย
 ทำววุงค์ทรงได้ฟัง น้ำตาเนตรไหลหลังทั้งซ้ายขวา จากด้วยอาลัยหัวใจอำลา ตั้งแต่เกิดมาอยู่
 พันปี จึงอภิวาทเข้ากราบบาทมูล เข้ากราบทูลองค์พระชินสีห์ ตัวของข้าพเจ้านี้กรรมเก่ามีแต่
 ก่อนมา กุลบุตรที่จะมาบวชในพระศาสนา ให้เรียกนาคาก่อนบวชทุกคนไป ข้าพเจ้าจะขอฝากนาม

ให้สมกับที่ประกาศมีแต่เดิมมา ส่วนหงอนของข้าพเจ้าจะขอถวายต่างกรวยทองของพระอุปัชฌาย์ ส่วนเขี้ยวแก้วอันนี้ไซริให้เป็นที่ยืนชั้ยของอุปัชฌาย์ ส่วนกรามทั้งสองอันงามยิ่งยวดให้เป็นกรวยคู่สวดทั้งซ้ายขวา ส่วนเกิร์ตและหนังอันแสนเหนียวให้เป็นถุงตะเคียวจงจำเอาไป จักขูทั้งสองอันฝังใสให้เป็นแสงไฟที่ดวงเทียน ส่วนโขนฐ์นั้นหรือคือแว่นฟ้าที่รองรับผ้าสถิตเสถียร กันพามแนบแนบจำเนียรไม่ผิดเพี้ยนพระบาลี ส่วนตาลปัตรพัควิกี้คือหางของนาค คำของนาคฝากนามก็หมดเนื้อความแต่เพียงเท่านั้น นี่มันนาคฝากนาม ไม่ใช่ขวัญนาค เอ้าให้ชะที เอาฤกษ์เอาชัยชะที ทีนี้ก็สอนนาคละ (ให้ร้อง ๓ ครั้ง)”^{๒๐}

๖. บทแกะบายศรี มีเนื้อหาพรรณนาลักษณะของบายศรีที่ใช้ในพิธี ซึ่งหมอขวัญได้กล่าวความซ้ำกัน ดังความที่ว่า

“เชิญบายศรีขึ้นต้น งามโฉมผ่องอำไพ เอาใบตองที่ใบใหญ่ ๆ มาพับใส่ทำเป็นบายศรี บ้างก็เอากระดาดขาวเขียวเหลือง มาทาบประเทืองให้ถูกที่ พับซ้อนกันเป็นบายศรีตามพิธีแบบโบราณ ถ้าหากเป็นเชื้อพระวงศ์เผ่าพงศ์ผู้ดี ให้ตั้งบายศรีขึ้นเก้าชั้น ถ้าหากเป็นขุนนางอำมาตย์ข้าราชการตั้งเพียงเจ็ดชั้น ใบศรีมงคลของคนสามัญ ตั้งสามชั้นห้าชั้นครั้งที่เคยใช้

เชิญบายศรีขึ้นต้น งามโฉมผ่องอำไพ เอาใบตองที่ใบใหญ่ ๆ มาพับใส่พานเป็นบายศรี บ้างก็เอากระดาดขาวเขียวเหลือง มาทาบประเทืองให้ถูกที่ มาพับซ้อนกันเป็นบายศรีตามพิธีแบบโบราณ ถ้าเป็นเชื้อพระวงศ์เผ่าพงศ์ผู้ดี ให้ตั้งบายศรีขึ้นเก้าชั้น ถ้าเป็นขุนนางอำมาตย์ข้าราชการตั้งเพียงเจ็ดชั้นลดลงมา หากเป็นบุคคลและชนพานิช ประกอบกิจเข้ากราชยาคำ ให้ตั้งบายศรีมีชั้นห้า ตามตำราที่บรรยาย บายศรีมงคลเข้าครองตนตามนั้น ไม่ต่างกับสามชั้นนั้นเคยใช้”^{๒๑}

๗. บทเรียกขวัญ มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญของนาคที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้กลับเข้าสู่ตัวของนาค และกล่าวพรรณนาความงามของบายศรีเพื่อล่อขวัญให้กลับมา ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ ประเสริฐเลิศล้ำ จะขอทำขวัญพ่อเป็นหน่อเนื้อมนีนาค พระขวัญเจ้าเอย จงสุขไสยาสน์ให้ยาวเย็น ขวัญพ่อจะคงหลงไปอื่นเที่ยวชอกชอนในไพรสี พุ่มพงพีพิภพและภัยพาล แดนดงกันดารดาชดา พระขวัญเจ้าเอย ขอเชิญมาชมใบศรีทองกรองไปด้วยแก้ว อันงามประเสริฐเลิศแล้วล้วนสลักเสลา ประดับไปด้วยแก้วแก้งามตระการ สร้อยสังวาลแหวนนพรัตน์ ผ้าไหมพัสตร์

^{๒๐}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๐๙-๔๑๑.

^{๒๑}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๐๗.

เลิกแล้วไปด้วยลายทองของขวัญเจ้าเอย ขวัญพ่อนอย่าเที่ยวท่องไปตามห้องท่งพระหิมพานต์
เที่ยวชมห้วยละหานในหุบเหว ที่เป็นปล่องเปลวปลาบปล้ำใจ เห็นมาลัยระเริงหลง เที่ยวชมบุษบง
หลงละห้อย เมื่อเจ้ายิ่งน้อย ๆ ยิงนอนหวาด ผีปีศาจได้ท้วงทักทาย มิ่งขวัญหายร้องให้อ้อน ยาม
เมื่อเพื่อนเล่นซ่อนแล้วหลอกให้ พระขวัญเจ้านาคเอย ขวัญพ่อนาคอย่าไปจงกลับมา จงอยู่ให้เย็น
ชื่นเซยอย่าเจยซ้ำ ตามมาเสียเถิดนะพ่อมามาอย่าถือดี”^{๒๖}

๔. บทสอนนาค (ซ้ำ) บททำขวัญนาคสำนวนมุขปาฐะในแต่ละสำนวนมักจะพบ
บทสอนนาคซ้ำ ซึ่งมีเนื้อหาคคล้ายกัน โดยสอนนาคให้ตั้งใจปฏิบัติธรรมและรักษาศีลอย่างเคร่งครัด
ดังความที่ว่า

“วันรุ่งขึ้นพรุ่งนี้แล้วหนอพ่อจะได้บริสุทธิ์ เป็นบุตรของพระพุทธเบื้องบาทของสุ ศีล
ของพระอรียสงฆ์ทรงศึกษา พ่อจะได้โปรดบิดามารดาในครั้งนี่แน่ เป็นเทียงแท้ยังพระอรหัต พ่อจง
บัญญัติตามสิกขาบท กำหนดพระวินัยให้แน่นอน จงฟังคำที่ข้าพเจ้าได้สั่งสอนเสียให้สิ้นเสร็จ พ่อ
อย่าได้ถือตนเป็นมลทินหินโทษ รักษากายหมายโปรดบิดามารดาให้จริง ๆ พ่อจงสละละทิ้งเสีย
เถิดหนอพ่อในทางโทษ อันยุ่งหยาบและประโยชน์แต่ย่อมเยาว์ เปรียบเหมือนทำนาหว่านข้าวเอา
ไว้ในหนอง มันจะกลายเป็นหญ้าปล้องเปล่า ๆ ให้เสียพันธุ์ ถึงพ่อจะนั่งขบฉันก็ให้เป็นกิริยาบถ
อย่าพูดจาไปปิดสารพัน อย่าด่าพ่อแม่กันเล่นเหมือนอย่างคฤหัสถ์ ออกนอกวัดเที่ยวร้องสักวา พบ
สักกาแล้วอย่าได้พูดเกี้ยวเลี้ยวลดท่าเหลาะแหละ ถ้าฝ่ายนางสักกาจะมาเกาะเกาะคงกลัวกรรม พูด
ย่ำ ๆ ทำขม้อยหน้า โทษถึงสังฆาติเสสเหตุเพราะยังเปล่าทำลูกปล้ำทำข้าเราแรงลัทธิชี่ คือองค์
ปาราชิกสี่ชั่วชาติอุบาทว์นัก ท่านจึงตรัสมรรคผลคนอันตรพาล เปรียบเสมือนอย่างต้นตาลที่
ยอดด้วน ข้าพเจ้าจะสั่งสอนนี้ก็ควรจดจำใส่ใจ พ่อนาคเอ้ย อีกอย่างหนึ่งไซ้ร้อยาโลกลามลักทรัพย์
ท่านให้ถึงบาท ตามสิกขาบทท่านว่าขาดเป็นข้อ ๆ อีกอย่างหนึ่งอย่าล่อลวงให้โลกหลง อวดว่าตน
ได้มรรคผลเพียงพระอรหัต พระองค์จึงตรัสว่าสามัญจิต คือมนุษย์ยังมีชีวิตคิดทำลาย ให้ล้มตาย
วางวายชีวาสัญ คือมนุษย์ในครรรค์และนอกครรรค์ก็มีว่า ถ้าผู้ใดขึ้นฆ่าแล้วก็คงจะขาดเด็ด ถือศีล
สองร้อยยี่สิบเจ็ดก็จะทำลายลง ท่านจึงเอาไว้สี่ข้อพ่อนาคเอ้ย ถ้ารักตนแล้วก็ต้องเตือนใจตัวเอง
เกรงพระอาจารย์ท่านเป็นใหญ่ มิใช่ข้าพเจ้าจะมาสอนใส่รำพันว่า พระพุทธฎีกาท่านตรัสโปรด
เอาไว้เช่นนี้...”^{๒๗}

^{๒๖}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๒, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๕.

^{๒๗}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๒, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๕-๔๑๖.

๙. บทให้พร มีเนื้อหากล่าวให้พร สอนนาค และร่วมอนุโมทนาให้กับนาค ดังความที่ว่า

“อรุณรุ่งขึ้นพຸ່งนี้ พຸ່งก็จะได้บริสุทธิเป็นพุทธเบื่องบาทบงสุ์ ศีลอรียสงฆ์ทรงสิกขา พຸ່งนาคก็จะได้โปรดบิดาและมารดา พຸ່งจงนำศรัทธาอันแก่กล้าอย่าประมาท เอาอิทธิบาทมาเป็น กำลังตั้งใจมั่น เอาปัญญาของพຸ່งนั้นเป็นอาวุธฟันฝ่าโมหาหยา ขอให้พຸ່งถึงซึ่งพระนิพพานอัน สดใสบริสุทธิ์ ขอให้พຸ່งถึงซึ่งวิมุตหลุดพ้น ซึ่นกมลในคราวนี้เกิด พุทธะรัตตะนัง ธัมมะรัตตะนัง สังฆะรัตตะนัง อายุ วัฒนโณ สุขัง พลัง ขออนุโมทนากับพຸ່งนาคด้วยนะที่ได้เข้าอุปสมบทในครั้ง นี้ นะครับ”^{๒๔}

๒) โครงสร้างบททำขวัญนาคสำนวนลายลักษณ์ ประกอบด้วย

๑. บทชุมนุมเทวดา มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้ มาร่วมพิธีและอวยพรให้กับเจ้าภาพเหมือนกับบททำขวัญนาคสำนวนมุขปาฐะ ประกอบด้วย บทสัคเค และบทสัคเคแปล

๑.๑ บทสัคเค เป็นบทที่แต่งเป็นคาถาบาลีสี่ฉ้วน ดังความที่ว่า

“ผลิตะวา นเมตตัง สะเมตตา ภาทันตา อะวิกขิตตะจิตตา ประิตตังภาณันตุ สาธุ สักเคกาเมจะรูเป คิริสิคะระตะญ จันตะลิกเขวิมานे ที่เปรัฎฐะ จะคาเม ตะระวะนะคะนะเน เคะะวัตถุมหิเชตเต ภูมมาจายันตุเทวา สะละณะละวิสะเม ยักสะคันธัพพะนาคา ติฎฐันตา สันติเกยัง มุนิวะระวะจะนัง สาละโวเมสุถันตุ ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภาทันตา ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภาทันตา ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภาทันตา”^{๒๕}

๑.๒ บทสัคเคแปล เป็นบทที่แต่งเป็นคาถาบาลีสลับกับคำแปลที่เป็นภาษาไทย ดังความที่ว่า

“นะโมอันว่านมัสการ ปฤชฎางค์อัญชูลีชันท์เหนือเศียรศิโรโรตน์ด้วยจิต ข้าพเจ้านี้เปรมปรีดีปราโมทย์ สโมสรจำนงแห่งกษัตริย์ชัตติยวงศ์อันเรืองเดช ทั้งทั่วไทเทเวศท์ทุกสถาน สคเค ข้าพเจ้าอยู่ชั้นกามาพจรสวรรค์ กามา อยู่ในกามาภพหันต์จังหวัดวง จรูเป เทพเจ้าดำรงอยู่ในรูปภพ คิริสิขรตญ เทพเจ้าในห้วงมรรณพสิงขรเขตเขาคุณธร จนตลิกเข เทพเจ้าอัน

^{๒๔}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๐๗-๔๐๘.

^{๒๕}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๒, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๙.

แน่นแฉ่งเนืองนองในอากาศ วิมานะ อยู่ในวิมานมาศรัตนมณเฑียรที่เป็นเทพเจ้าอยู่ในเกาะเกษียรณ์
 น้อยใหญ่ ภูเขารู เทพเจ้าอาศัยอยู่ในเรือนหลวง จะคามะ เทพเจ้าทั้งปวงอยู่ในบ้านน้อยและ
 บ้านใหญ่ ตรวนคหณะ เทพเจ้าอยู่ในหมู่ไม้ไพโรพฤษศาสตร์ เคาวัตถุมหิเชตุเต เทพเจ้าอยู่ที่บ้าน
 เรือนและไร่นา ภูมมา เทพเจ้าอยู่ที่พื้นภูมิประเทศ จยนต์เวหา ข้าขออัญเชิญจงสมิสรมาประชุม
 ชลถลวิสมะ เทพเจ้าอยู่ที่ลุ่มน้ำ และบนบกมิได้เสมอกัน ยกคนธพนาศา ทั้งยักษาและคนธรรพ์
 นาคราชผู้เป็นใหญ่ ติวฐุนตาสนดิเกย์ เทพเจ้าอยู่ทุกเกาะแก่งตำบล มุนิวรจัน ข้าขออัญเชิญ
 พระฤาษีทุกแห่งหนอันศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรณด้วยเดชา สารูโวมะ สุนนตุ ข้าขออัญเชิญเทพดาอัน
 เรืองเดชซึ่งสถิตอยู่ในอมรวิมานมาศเมืองฟ้า ธรรมสสวนกาโล อยมภทนต์ ธรรมสสวนกาโล อยม
 ภทนต์ ธรรมสสวนกาโล อยมภทนต์ ข้าพเจ้าขออัญเชิญท้าวเทเวศลินชอบเขตจักรวาล จงมา
 สมิสรประสานในวันนี้ ขออวยชัยให้สวัสดิแต่ท่านเจ้าภาพผู้เรืองศรี ให้ให้ร้องขึ้นสามที่ล้นห้อง
 อวยชัย”^{๒๖}

๒. บทไหว้ครู (บทนะโมแปล) สาเหตุที่เรียกบทไหว้ครูอีกชื่อหนึ่งว่า "บทนะโม
 แปล" เพราะเรียกตามคาถาบาลีที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "นะโม" จากคาถาบาลีที่ว่า "นะโม ภาคะวะโต
 อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ" ซึ่งต่างสลับกับคำแปลที่เป็นภาษาไทย มีเนื้อหากล่าวบูชาคุณ
 พระรัตนตรัย พระคุณของพ่อแม่ พระมหากษัตริย์ พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และเทพเจ้า ได้แก่
 พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระสมุทร พระธรณี พระเพลิง พระพาย พระแม่โพสพ พระพิรุณ
 พระวิศวกรรม ให้มาช่วยขจัดสิ่งชั่วร้ายและปกป้องคุ้มครองผู้ร่วมพิธี ดังความที่ว่า

"นะโมนัสการ ต่างสุวรรณอุบลบานปทุมเมศ สนนองจิตต์จ้านงเจตนาหัตถ์
 (ภาคะวะโต) แก่งคัสสมเด็จพระจอมจักรวาล (อะระหะโต) อาจจะทำลายลงจากกิเลส เป็น
 สมุทรเขตราคะโมหะปะทุจจริต (สัมมาสัมพุทธัสสะ) ตรัสรู้ธรรมสำเร็จจิตต์ ประดิษฐานอยู่เหนือ
 รัตนบัลลังก์นะโพธิยะใบบังเป็นเศวตฉัตร ไปรดเวไนยะสรรพสัตว์ให้สิ้นโรค เป็นฉัตรชัยเฉลิมโลก
 ท้าวตรีภพ หนึ่งข้าพเจ้าจะขอประณมนอบนบนพคุณแก้วสามประการ พิจิตตะมารปิ่นโมฬี อีกทั้ง
 พระธรรมล้ำโลกียบำรุงกาย คุณพระสงฆ์ข้าพเจ้าทั้งหลาย สว่างทั่วพื้นพระธรณินทรเอนกนบ
 หนึ่งข้าพเจ้าขอเคารพรับคุณ พระบิดารามาตุเรศ ท่านผู้บังเกิดเกล้าได้อุ้มอุทรมา ทั้งคุณ
 พระอุปัชฌาย์จารย์ ท่านได้แนะนำชำนานัญศุกอักขรทรง อีกทั้งเทพะยังยงองค์พระสุริยัน อีกทั้ง
 องค์พระจันทร์แจ่มจรัส คุณพระมหากษัตริย์ทางพิภพและแผ่นดิน คุณพระสมุทรกระแสนันธุ์
 ระงับร้อน พระธรณินทรปิ่นนิกรพระเพลิง คุณพระพายรำเพยกระพือพัด พระโพสพบำรุงสัตว์คุณ

^{๒๖} บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๙.

นั่นประเสริฐสุด พระพิรุณเทวบุตรทั้งพระวิศวกรรม ขอเคารพอัภิวันท์สนองคุณเดชะได้การุณ
 กำจัดจากอันทวะอะรินทร์ราชสรรพราศิน ให้พื้นแผ่นดินพระธรณินทรให้เสื่อมคลาย จงปกเกล้าเดียว
 ไว้ในครั้งนี้เถิด ให้ล้นมือสามที่ให้อ่องเอาชัย (จบยกคุณที่ ๒) ฯ”^{๒๔}

๓. บทสรรเสริญพระรัตนตรัย มีเนื้อหากล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย โดยเฉพาะ
 พระปัญญาและพระบารมีของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติธรรมอันจะนำมนุษย์ไปสู่นิพพาน
 การอัญเชิญคุณพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาร่วมพิธี และให้พรและปกป้องคุ้มครองแก่
 ผู้ร่วมพิธี ตลอดจนกล่าวถึงบุญกุศลของการบวช ดังความที่ว่า

“โย พุทโธ อันว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์ พุทธองค์อันทรงพระคุณนามสิบประการ
 พระคุณนามเบื้องต้นเป็นประธาน คือพระอรหันต์สันนิสโน พระองค์ทรงสถิตเหนือรัตนบัลลังก์อัน
 วิจิตร อันเกิดแก่นุญฤทธิ์บารมีวรโพธิมุข ในควงไม้พระศรีรัตนมหาโพธิ์ พฤษภมวงคมารังสะ
 เสนัง ยังพระยามารและพวกพลมารให้พ่ายแพ้หน้ายหนี ด้วยพระสะมะติงสะบารมีที่สร้างสม
 พระองค์ใด ตั้งปะณะมามีพุทธัง ข้าขอน้อมเศียรศิโรตมไหววันทะนียะบุชากาย วาจา มะโนจำนง
 พระองค์นั้น อะยังธัมโม อนึ่งพระนบโลกุตระธรรมเจ้าเก่าประการ สิบทั้งพระปริโยสานอย่างย้ง
 นียยานิโก จะนำสรรพมนุษย์ทั้งหลายให้เสวยสุขดับชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์ ให้สิ้นโคก เข้าสู่
 ศิวงค์กะปะโมกขวิมานเมือง ตั้งปะณะมามีธัมมัง ข้าขอถวายทศนัยประณมเนื่องน้อมเศียรต่าง
 สุวรรณบุษบง ประจงเจียรแจ่มจรัสสังโฆ อนึ่ง อัษฎางค์ อริยะสงฆ์ บรรพสัตว์ สวาก เวไนยสี
 สุทโธ ทรงศีลผ่องในสุทธิเชก สันตินถ์ทั้งวิโย สำรวมอินทรีย์เอกเอี่ยมสงบงามย่อประพฤติตาม
 พุทธบัญญัติ วัระทักขิเนยโย ควรจะนำมาซึ่ง ศรัทธา โสมนัส สมองผลแห่งอมรเมืองบนและ
 มนุษย์ ตั้งปะณะมามีสังฆัง ข้าขอน้อมถวายมนินทรีย์วิสุทธิ อุกิตถวายบูชาเป็นข้าในพระไตรรัตน์
 ด้วยเดชาคความสัตย์ที่ถ้อมัน จงคุ้มครองป้องกันสรรพภัยจัญไรรอน ขจัดเสียซึ่งอกุศลนิรณาทาง
 มรรคผล ข้าพเจ้าจะขอกล่าวสารพุทธภาษิตมวงคแก่พ่อนาคผู้แสวงผลในบรรพชาของพระเดช
 พระคุณ จงตกแต่งวาจาซึ่งข้าพเจ้าให้ประกาศิต จะอวยพรสรรพสิทธิ์อุทิศประการใด ขอให้
 เดโชชัยทุกสิ่งสิ้นเหมือนโอบุช้องค์อมรินทร์ โกลิย์ประสิทธิ์พระพรให้พระมุสสะดีล้อมนาง พระพร
 นั้นไม่เสื่อมสร้างสูญหาย ข้าพเจ้าจะอวยพรทั้งหลายขอให้เหมือนฉะนั้นแล้ว จะขออัญเชิญเทพ
 เทวัญทุกชั้นฟ้า มีพระอิศวรเจ้าโลกาเป็นประธาน ทรงโคอุสุภราชเป็นพยานอันยอดยิ่ง เชิญ
 พระขันธกุมารมิ่งโอรสราช ทรงมยุราเป็นพาหนะอาสน์อุดมดี เชิญบรมจักรกฤษณ์ฤทธิ์เรืองศรี
 ทรงครุฑโอบยบินเวหาเหิน ไม่มีผู้ใดจะล่วงเกินประมาทหมิ่น เชิญองค์อมรินทร์เจ้าเวษยันต์

^{๒๔}บททำวัตรขนาด จำนวนที่ ๑, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๓.

พระเวศนุกรรมกับพระมาตุลี เทพเจ้าในจักรราศีทุกแห่งหล้า พระอาทิตย์เทวาอันเรื่องเดชอัน
ทรงยานรัตนะประเวศเที่ยวเวียนวง ขอเชิญมาช่วยชูดำรงในพิธีกรรม มารับเอาอันสงฆ์ใน
บรรพชากรรมที่เกิดผลให้เจริญทพยโสภณพูนสวัสดิ์ แล้วจึงมีจิตโสมนัสศรัทธาด้วยช่วยแนะนำ
นิเทศ ขอมอบเครื่องกุศลเหตุแก่หมู่ญาติของพ่อนาค ซึ่งล้มหายตายจากไปทนทุกข์ ให้ได้เสวย
ทิพยสุขบำบัดบาปด้วยส่วนกุศลผลบุญลาภที่อนุโมทนา ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายเอ๋ย เชิญมาสู่ที่
สโมสรรสนินิบาด ด้วยถ้อยข้าประกาศอัญเชิญชวน อันแนกขัมมบารมีนี้ควรจะค้ำบับด้วย ต้องใน
เยี่ยงอย่างแบบฉบับพุทธประเพณี เมื่อครั้งสมเด็จพระชินสีห์ศาสดาจารย์ จะสำเร็จโพธิญาณด้วย
บรรพชาจารย์วัตรชั้นแต่สมบัติ บรรพจอมจักรพรรดิมาถึงแล้ว พระทูลกระหม่อมแก้วก็ไม่เอื้อเพื่อ
อุปมาเหมือนอยากเยื่อเชือกหย่อนห้องอยู่ในพระบาท อีกพระพิมพาราทูลราชโอรส พระองค์ก็เปลื้อง
ปลดตั้งพระทัยหมายเป็นพระโปรดสัตว์ พระองค์ออกบวชจึงได้ตรัสตั้งประสงค์ ตามจารีตพุทธพงศ์
ประเพณี เทพเจ้าทุกราศีอินทร์พรหมช่วยกันแซ่ซ้องร้องนิยมนมัสการบูชา ด้วยเหตุตั้งนั้นจึง
ป่าวร้องเทวดาตามแบบอย่างกฤษณูตรที่บวชเล่าก็นับเข้าพิธีทางมหาภิเนษกรรม

พ่อนาคเอ๋ย บารมีของพ่อได้สร้างสมไว้มากแล้ว น้ำจิตพ่อจึงฝ่องแผ้วยินดีนัก
ปัญญาซึ่งพระไตรลักษณ์จึงก่อเกิด พ่อจึงเห็นว่าฆราวาสนี้ไม่ประเสริฐแสนเทวชน บรรพชิตนี้แล
วิเศษสง่างาม พ่อจึงพากเพียรพยายามไม่หย่อนหยุด เพื่อใคร่เป็นหน่อเนื้อชินบุตรใน
พระพุทธศาสนา ด้วยกุศลศรัทธาไม่หวาดหวั่น พ่อเห็นว่าอันสงฆ์ในพรหมจรรย์เป็นจอมบุญ
จึงยึดเหนี่ยวเอาพุทธคุณเป็นบันได ไม่เอื้อเพื่ออาลัยปลิโพธ ด้วยบรรพชานี้เป็นมหาประโยชน์อย่าง
วิเศษ อาจข้ามเขื่อนสังขารเขตให้พ้นภัย กาสาวพัสตร์เล่าก็เป็นธงชัยเฉลิมโลก จะดับทุกข์ให้สิ้น
โคกแสนเทวชนเข้าสู่สังคัมภ์ระเทศมหานิพพาน พ่อนาคเอ๋ยยากที่บุคคลจะมีอภินิหารเหมือนตัวเจ้า
มีแต่จะมัวเมาไปด้วยความฝันอันวิงวอนสติปัญญาอันไม่บังเกิด จึงเห็นพ่อนี้แหละประเสริฐเลิศ
กว่าบุคคลทั้งหมด พ่อได้โอกาสอุปสมบทในครั้งนี้ เชิญเทพยดาทุกราศีมาช่วยป้องกัน สรรพภัย
อันตรายอย่าให้เข้ามา กล้ากลายเป็นบังเกิดมี ให้สำเร็จในการวิธีบรรพชากิจ เหมือนหนึ่งวาจาข้าพเจ้า
ประสิทธิ์ไว้ในครั้งนี้ (ให้ลั่นฆ้องขึ้นสามที ให้เอาชัย) ”^{๒๔}

๔. บทปฏิสนธิ มีเนื้อหากล่าวถึงวาระอันเป็นมงคลหรือกล่าวนมัสการ
พระพุทธเจ้า การตั้งครรรค์ สภาพของแม่ระหว่างตั้งครรรค์ การคลอด และการเลี้ยงดู เหมือนกับ
บททำขวัญนาคสำนวนมุขปาฐะ ดังความที่ว่า

^{๒๔} บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๐-๔๕๑.

“นโมนมัสการ แห่งข้าวัตถุจมี ข้าจะขอนมัสการ แก่องค์สมเด็จพระบรรพชาอันใหญ่ยิ่ง เป็นมหาวิมลมังมกฏเกศ แก่มนุชย์เทเวศและอินทร์พรหม อันอยู่เศียรสระเกล้าผมสีสังข์ บัดมึง ก็ละพ้อเอ๋ยพ้อจงน้อม เศียรสระเกล้าให้บริสุทธิ์ ดังทิพย์โกมุทปทุมมา พ้อจงถวายเนตรทั้งซ้ายขวา ต่างทิพย์เทียนทองสองรัตนมหาอันหลักโลก เข้าในพระพุทธานุชาสนาพ้อเอ๋ย เมื่อพ้อจะเข้าสู่ในครมภ์พระมารดา มีครุณาเปรียบปานประหนึ่งว่าน้ำคาวอันล้างเนื้อเมื่อเจือจาง แล้วกลับเป็นก้อนมัจฉมังสังตั้งหน้าผากก่อน ก็แลเนตรทั้งสองเปรียบประหนึ่งว่าลูกไข่ พระธรรมชั้นเจ้าเจ็ดคัมภีร์นิสสัยจึงตั้งตา พระวิภังค์ตั้งมาหูทั้งสอง พระธาตุประคัมภ์ประคองตั้งจุมก พระกายะได้พันผูกตั้งปากมา พระมหาประฐานรักษาซึ่งชีวิต นิสะวาทพระวิสูตรพระวินัยผู้เปรี๊ยะปราชญ์รักษา ลมเมื่อเข้าออก พระบรมคัมภีร์ได้จัดบอกกายทั้งสี่ ตามพระคาถาบาลี อชฺชโสภิกสสะโปแล้วทั้งอาการสามสิบสอง พระธรรมชั้นเจ้าประคัมภ์ประคองจึงแบ่งเป็นสาขา นิ่งยอง ๆ อยู่ในท้องพระมารดา ผินหน้าเข้าสู่กระดูกสันหลัง ก็โลมะกั้วกั้วผัดก็หุ่มห่อ สายรกกั้วพันคอ นิ่งทับอาหารเก่าอาหารใหม่นั้นเล่าก็เพิ่มพูนพูนศิระไว้ กรทั้งสองประคองสายรกกั้ว เข้าปากได้คอยดื่มคูดอาหาร ที่พระมารดาได้รับประทานหวานแลเผ็ด พระมารดาก็มองใส จึงคลายเหตุตามไสยเทศประเพณี จึงแผ่ผลกุศลไมตรีศีลและทานภาวนา คำพระพุทธเจ้าเข้าบำรุงรักษา พระมารดาก็หาอันตรรายบมิได้ จึงจะทำการอันใดก็ไม่ให้หนักกลัวกะทบกะเทือนพระลูกรักในอุทร สิ่งอันใดที่เผ็ดร้อน พระมารดาก็มิได้ต้องเป็นอันขาด จนถ้วนกำหนดทศมาสย์ ได้สิบเดือนจึงเคลื่อนคลาย จึงมีลมกรรมมิชวาตมาพัดผันเป็นอัศจรรย์สุดแรงโรย โหยหวนละห้อยให้ ในดวงจิตติปิมประหนึ่งว่าดวงชีวิตของแม่จะออกไปจากกาย ประหนึ่งว่าจุดกัญชรไชยออกจากเมือง พระมารดาก็แสนจะคายนเคืองให้ด้วยเวทมนต์ เมื่อจะคลอดเจ้าร้อยซั้ง ความลำบากของแม่นี้หรือก็ย้งยวด ถึงว่าจะเจ็บปวดก็ทำเนา สุดแท้แต่ว่าจะเอาชีวิตรอด จนเจ้าคลอดออกจากครมภ์พระมารดา เห็นหน้าเป็นชายโสภาแสนปราโมทย์ หวังว่าจะได้เข้าโบสถ์บวชเป็นสงฆ์ พระมารดาเข้าประคัมภ์ประคอง ทรงเอาเบาะนอนให้นุ่มนอน แล้วจึงเอาผ้าท่อนมาซ้อนสวมสีเนื้อเจ้า ยังอ่อน ๆ ถึงว่าจะร้องให้ อ่อนแม่ยกให้กินนม ถึงว่าเจ้าจะถ่ายอาจมน้ำไม่ถึง สู้เอาฝ่ามือถูล้างยกใส่อ่างเข้าอาบน้ำ คอยขัดสีขี้ขี้ล้าให้ผุดผ่อง เอาแป้งขมิ้นดินสอพองชะโลมทา แล้วสอดประทับกับอุราให้เจ้านอน อือออพ้ออย่าอ่อนนอนให้สบาย ครั้นแล้วแม่คอยประคองกายยกใส่เปล จึงกล่อมว่าไอระเช้าไอระเห่ใส่เปลไกว แล้วแม่เอาผ้าสะไบโบกพัดให้ลมเย็น ถึงว่าเจ้าจะป่วยเช็ดเป็นหวัดไอ แม่ก็แสนอาลัยด้วยว่าพิศวาท สู้ไปหาหมอชอยากวาดและยาธุ ยาธุชุมมาสุมสุให้หวัดร่วง แม่จึงฝนยาล้วงกวาดลำคอ หวังจะให้เมดินั้นผ้อพ้อสิ้นทรางขอให้โรคคลุกเข้าเบาบางไปรงปรอดรอดจากปากเหยี่ยวกา พ้อเอ๋ยคุณของพระมารดาเลี้ยงเจ้านี้หรือก็ยากเหลือ เปรียบประหนึ่งกระดูกและเนื้อจะออกจากร่าง กล่าวไว้พ้อเป็นประณมปานกลาง เพราะจิตต์หวังตั้งใจจะอุปสมบทบวชเป็นสามเณร นับกองเกณท์แสวงหาผลประโยชน์ ในพระพุทธานุชาสนา พ้อเอ๋ยคุณและโทษก็อยู่ในดวงจิตต์ พ้อจงเอาอารมณ์เป็นคัมภีร์เข้ากรีดถาง พ้อจงเอาน้ำใจนั้นเข้าล้างซึ่งสวณบาป พ้อจงเอาอารมณ์เป็นคบดาบ ปราบเสียให้สิ้นหมดราศี

ขอเทพยเจ้าทั้งหลายนี้มาช่วยกันอุปสมบทกำหนดมี ในวันรุ่งขึ้นพຸ່ງนี้ ให้ให้ร้องขึ้นสามทีลันสั่ง
เอาชัย (จบปฏิสนธิ) ฯ”^{๒๔}

หมอขวัญผู้หญิงบางคนทีประกอบพิธีทำขวัญนาคร่วมกับหมอขวัญผู้ชาย ได้นำ
เนื้อหาที่นำมาจากตำราอื่นที่ไม่ใช่ตำราทีเกี่ยวกับบททำขวัญนาค โดยเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและ
นำมาปรับใช้ในบททำขวัญนาค ตอนปฏิสนธิ เรียกว่า “ແຫ່ລ່ນອກ” เช่น แຫ່ลวิญญาณลอย ใน
สำนวนของนางวิไล ธารอุดม ดังความทีว่า

“ขอเชิญท่านทีนั่ง จงฟังกระแส ท่านจะรู้แน่แท้เรื่องปฏิสนธิ ในเรื่องกำเนิดทีจะ
เกิดเป็นคน เรื่องปฏิสนธิในครรภ์ วิญญาณหลาก ๆ มาจากต่างที มาจากอเวจีและบนชั้นฟ้า
มาจากป่าจากเขาลำเนาพฤกษา ร่างท่านก็มาจากหิมพาน แล้วแต่ทเวาให้มากำเนิด กุศลทีเกิด
แล้วแต่ยาวสั้น ทำมาแคไหนเกิดได้แค่นั้น ด้วยบุญบันดาลให้เกิดในแผ่นดิน วิญญาณต่าง ๆ มา
จากร่างจากบน แล้วแต่บุญกุศลของเราทั้งสิ้น บ้างก็มาดี บ้างก็มีราคะิน ทัวทั้งแผ่นดินต้องทน
ดักดาล เวียนเกิดเวียนตายแหวกว่ายเวียนวน แล้วแต่บุญกุศลของเรานั้น ทำมาแคไหนเกิดได้แค
นั้น นรกสวรรค์นั้นย่อมมีจริง วิญญาณัง อะเมตะวิญญา เราท่านเกิดเป็นชายหญิง คำว่า
ดวงวิญญาณนั้นย่อมมีจริง เชิญท่านชายหญิงระดับรับฟัง ทีท่านสงสัยว่าตายแล้วเภา ทีไหน
คนเราจะกลับคืนร่าง เพราะตายแล้วเภาไฟไม่เหลืออะไรสักอย่าง จะกลับคืนร่างนั้นได้อย่างไร
ขยับเข้ามานั่ง ฟังเสียให้รู้จะได้ทราบกระทีทีท่านสงสัย ร่างกายทีเรานั้นเป็นของเราเสียเมื่อไร เป็น
รูปอาศัยคือภาพลวงตา วิญญาณเท่านั้นทีเป็นเจ้าของร่างกาย เข้ามาอาศัยนี้ะพอนาคจำ เมื่อเรา
ล้มตายวายชีวา เจ้าดวงวิญญาณนั้นหนาก็ลอยจากเราไป พอเราสิ้นลมมันก็ลอยจากร่าง เทียวไป
ลอยเฟิงฟ้างชมป่าชมเขา เหมือนอย่างจะรู้ไม่ยอมอยู่เสียกลับเรา ไม่ชมป่าชมเขาอย่างสุขอารมณ์
มันเทียวล่องลอยอยู่ในเมคิ พอได้สามราตรีทีสุขสม พอคิดถึงร่างจึงหันหลังลอมทุกระทมเพราะ
มาทีร่างไป มาทีร่างเก่าทีมันก่อเกิด มันจึงเดลิดอกสันขวิญหาย แข็งเหมือนไม้ท่อน ร่างมานอน
ตาย เข้าร่างไม่ได้มันจึงต้องหนี เขาเอาร่างไปเภา มันจึงต้องเคร้าโคกี วิญญาณจึงหนีเรร้อนจรไป
เทียวค้นควหาทีเกิด มาถือเอากำเนิดมาเกิดร่างใหม่ ๆ ถ้าบ้านไหนแต่งงานวิญญาณก็ยกกันไป
เข้าไปเกาะอาศัยร่มไม้ชายคา ต่างชั้นต่างแข็ง ต่างก็แย่งเข้าครรภ์ แล้วแต่ดวงวิญญาณดวงไหน
แข็งกล้า ด้วยแรงบุญหนุนมากกลับแรงศรัทธา นี้แหละพอนาคจำจึงได้เข้าสู่ครรภ์พระมารดา”^{๒๕}

^{๒๔}บททำขวัญนาค สำนวนที ๑, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๓-๔๔๔.

^{๒๕}บททำขวัญนาค สำนวนที ๓, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๖๐.

๕. บทแกะบายศรี มีเนื้อหากล่าวพรรณนาการตกแต่งบายศรีด้วยวิธีการแหงหยวกเป็นรูปเทพเจ้า เทวดา สัตว์ และตัวละครในวรรณคดี อีกทั้งยังพรรณนาเครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาค ดังความที่ว่า

“ศรี ศรี ศุภวาระมะหามหุติ เทวดามนุษย์ เอิกเกริกมีสนั่น จะอัญเชิญบายศรีทั้งสามชั้น (กล่าวตามบายศรี ๓-๕-๗ ชั้น) อุดมงาม สมมุติตามพิธีในไตรเพท ทิศาปาโมกข์สังเกตว่า พระสุเมรุราช ทำวสหนดีพรหมาประสิทธิไว้สำหรับมงคลการ นายช่างผู้ชำนาญจึงได้กระทำเป็นท่วงที่ กระทำด้วยตองตานีเป็นกระจังเสียบไม้ตัวดแล้วจัดตั้งดูสำอางดังดวงแข (ออกเป็นแหล) แกะลวดลาย เลยกลายเป็นแหล ฟังกระแสแกะบายศรี หยิบไม้สักมาถากเป็นเสา แกะเป็นดวงดาวอย่างคิบดี แกะเป็นชุกชุกเฒ่าทชี ตอนแกตีสาลักกันหา แกะมังกรเมื่อตอนคอบแก้ว ดูพรราวแพรวคอบแก้วชูล่า แกะนางมยุรีศรีโสภกา แกะนางมยุราร่ายรำสวยหรู แกะเทพพนม พระพรหมสีหน้า แกะเมฆขลาตามหลักผู้รู้ แกะให้เนียนแนบตามแบบชั้นครุ ที่ได้เรียนรู้มาตามตำรา แกะเป็นหงส์เหมวราชยีนผงาดดูสง่า แกะดอกอัญชฎกกรณิการ์ แกะดอกชะบาดอกสารภี แกะพระรถรูปงดงาม เมื่อตอนออกตามนางเมรี แกะโคมยงองค์มีทรีจุงชาสีอุมักันหา แกะพระยานาคอ้าปากพ่นเป็นฝอยฝนทั่วห้องฟ้า แกะพระรามตามสีดา แกะเป็นพระยานกยุงทอง แกะเครือวัลย์ให้พันรอบหลัก แกะเป็นพระลักษณเเหะลอยล่อง แกะเป็นกนกยกลายทอง แล้วร้อยกรองเป็นพวงมาลา แกะนกยงย้ายขอบจ้องจะจับปากสับปลาซ่า แกะเป็นนารีศรีมาลา แกะเป็นนางฟ้ายอดนารี แกะหงอนไก่เอาใส่ตามช่อง มาลัยร้อยกรองด้วยดอกกราดรี แลดูสวยงามดูตามบาลี ดีด้วยสวยดีแสงสีสุขสันต์ แกะเป็นไก่ฟ้าพระยาลอ เดินคลอเคลียชุกอชัน แกะสำเร็จเสร็จไม่นาน ทั้งสามชั้นงามเชิดฉาย จัดแจงใส่เครื่องกระยาบวดตามช่องชั้น สิ่งที่ใช้ยอดข้าวขวัญจัดสรรมาใส่ ไซ่ปอกหนึ่งใบเตรียมไว้สำรอง ไปตัดตองกล้วยที่สวยสะอาด อย่าให้แตกขาดสามก้านผุดผ่อง ข้าวสารจัดสรรใส่พานสำรอง ผ้าแพรลายทองถูกต้องทุกประการ เทียนธูปครบถ้วน ยามวนพลูจิบ หยูกยาหาหยิบหมากคิบเจียนผ่าน ชันทำน้ำมนต์ ทุกคนเตรียมการ ทุกสิ่งครบครัน ชำนาญทุกคน แวนสำหรับเวียน เอาเทียนติดก่อน เหาะมะพร้าวอ่อนไว้ป้อนสักผล ช้อนเงินช้อนทอง กรวยทองเป็นต้น เป็นสิริมงคลได้ผลทุกประการ”^{๑๐}

๖. บทสอนนาค มีเนื้อหากล่าวสอนนาคให้ปฏิบัติอยู่ในวินัยสงฆ์ ตั้งใจศึกษาธรรมะ เพื่อนำพาตนเองและพ่อแม่ไปสู่นิพพาน และเชื่อฟังคำสอนของพระอนุภัมมะวาจาจารย์ ดังความที่ว่า

^{๑๐}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๒, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๔-๔๕๕.

“เอหิตาตะยะนุปะตธา เจ้าจงเป็นส่าเภาแก้ว ช่วยข้ามส่งให้พ้นทะเลหลวงถึง ฟากฝั่ง พ่อก็จะได้พาบิดรมารดาไปยับยั้ง ยังศรีพระมหานครนฤพาน มาตราว่ามีหมู่मारอันแก่กล้า คือโลกโทโสให้มืดมิด พ่อก็จะได้ดับศุนย์บุญฤทธิ์ของพ่อได้สร้างมา พ่อก็จะจับด้วยปัญญาเป็น อาวุธ กรขวาช้ายของพ่อก็จะยุตเอาบิดรและมารดา พ่อก็จะพาข้ามสาครอะติเรกคือวังวน พระลูก เอ่ยมาตราว่า จะมีหมู่मारมาประจัญประจัญไว้ (นิพพานะคะมะนัง) ถึงพระนิพพานนั้นยังไกลไปไม่ ถึงเป็นที่สุด พ่อก็จะได้ยึดยุตเอาสวรรค์เป็นมั่นคง พ่อจงทรงบารมีให้แก่กล้า เราพ่อแม่ลูกทั้ง สามรา จะได้พากันไปเกาะแก้วอันกล่าวแล้วคือ อะมัทตะโมตมทานครนฤพาน (ตั้งสุดตะวา) ส่วน พระปิยะบุตรได้สดับสารแจ้งคดี ที่จะได้รับบรรพชา จึงก้มเกล้าเกศากราบไหว้ ฝ่ายบิดามารดาก็ ผ่องใสทราบถนัด จึงได้พากันไปแจ้งจัด พรรณผืนผ้ามาเย็บย้อมให้พร้อมไว้ ทั้งเครื่องอัฐตะบริขาร พิโลกีพร้อมแล้ว จึงพาเอาลูกแก้วไปยังพระอาราม ประเดียงถามว่าจะให้เจ้าเข้าหัดนาค ถวาย เมียงและพลูหมากไปตามที่ แก่เถระผู้มีอิชฌมาศัย พระอนุกรรมวาจาก็รักใคร่ จึงสอนให้อยู่ใน สัมมาคารวะ ให้อ่านเรื่องเปลือกสละซึ่งมรรคผล เจ้าก็จำได้ทุกอย่างอันไม่ขัดสน ชะรอยเจ้านี้และมา เมื่อแผ่ผลมาหลายชาติ ยังมีหน้าข้ามันชิตยัตติชิตขาดหวังตันทนา (ยังพะลัง) พระคุณเจ้าสิ่งอันใด เล่าจะมาเสมอเท่ากับบรรพชิตนี้ก็หาไม่ได้ พ่อจงตัดเยื่อใยนี้เสียให้ขาดเด็ด หน่วงเอาพระสร้อย สรรเพ็ชฌัญญาญาณ นี้และกองการลึกยิ่งกว่าพระมหาสมุทรอันล้ำเลิศ ที่ผู้ใดใครจะชูเชิดให้เห็น ช้อง (พระสละธรรมโชโต) พ่อจงตัดห่วงสอดส่องให้เห็นหน พ่อจงตัดหทัยชลให้แน่นอน พ่อจงฟัง คำพระบาลีท่านสั่งสอนไว้ทุกสิ่ง พ่อจะได้เป็นมะโนสาระเมตมิ่งอันใหญ่หลวง พ่อจงตัดห่วงกาม ราคคือตัวมาร ในโอษฐ์สูงสวารณะครั้งนี้ ให้เฝ้าร้องขึ้นสามที่ลิ้นส้องเออชัย จบเอาลูกไปฝากหัดนาค บริบูรณฺ์ ฯ”^{๑๖}

อีกทั้งยังกล่าวเน้นย้ำถึงจุดประสงค์ของการบวชเพื่อทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ที่ ได้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูขนาด เหมือนกับบททำขวัญนาคสำนวนมุขปาฐะ ดังความที่ว่า

“เราบวชเป็นพระต้องสละกิเลส ฟังหมอเทศน์แนะนำแนวทาง ยึดหลักธรรมะของ พระมาอ้าง เป็นแนวทางในหลักพระธรรม เราบวชเป็นองค์พระสงฆ์สาวก ผมจะหยิบยกขึ้นมา กล่าวย้ำ หมันชิตหมันเขียนเล่าเรียนนักธรรม ส่วนข้อแนะนำอยู่หลักวินัย อย่ามัวไปเคร่งอยู่กับ เพลงไวพจน์ เดี่ยวห้องจะอดไม่มีข้าวใส่ หมันบ่นหมันท่องให้มันคล่องขึ้นใจ เราบวชใหม่ ๆ ถ้ามได้ อาจารย์ ศิลพระไม่น้อยสองร้อยยี่สิบเจ็ด ถ้าไม่ขามเข็ดศีลคงไม่ถ้วน พรพระรวมเสร็จอยู่ที่ เจ็ดตำนาน อย่ามัวเข้าบ้านหมันทานทบทวน เราบวชเป็นพระมานะหน่อยนาค ทั้งศีลก็มากแทบ

^{๑๖}บททำขวัญนาค สำนวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๔-๔๔๕.

จะนับไม่ถ้วน บวชให้พ่อแม่แก่แก่พอควร เราต้องทบทวนเพื่อเป็นการตอบแทน บุญคุณ ทั้งมากพ่อนาคหมั่นนึก อย่าพึ่งด่วนสึกคุณท่านนับแสน เอาสีผ้าเหลืองมาเป็นเครื่องตอบแทน เอาดวงแก้วเป็นแกนทั้งสามประการ หมั่นท่องหมั่นบ่นสวดมนต์ไหว้พระ ต้องหมั่นมานะอย่าอนาน ให้นาน จะถูกตำหนิถึงกฎเฝ้าอาจารย์ จะเกิดเสียการอาจารย์จะบ่น เป็นสงฆ์อุทิศให้ศึกษาเรื่องศีล อย่าเอาศีลป็นเข้าไปปะเปปน บวชให้พ่อแม่ช่วยแผ่มรรคผล เราต้องอดทนอย่าท้ออย่าถอย หมั่นบ่นหมั่นท่องให้มันคล่องติดปาก มานะหน่อยนาคขอเดือนอีกหน่อย อย่าทำไขว้เขวโลเลใจลอย ศาสนายังคอยรอรับประเคน ช่วยกันปรับปรุงบำรุงไว้เถิด เป็นสิ่งประเสริฐจะชี้ให้เห็น เราเป็นคนไทยอย่าได้บ้ายหน้าเบน บวชพระบวชเณรได้บุญไม่เบา เรานับถือพุทธต้องยึดหลักกรรม ฟังข้อแนะนำถ้อยคำที่กล่าว ต้องปฏิบัติต้องขัดต้องเกลา อย่าหลงมัวเมาในเรื่องกาเม เครื่องหมักของดองอย่าซ้ออย่าเกี้ยว สีกาอย่าเกี้ยวอย่าเที่ยวรวนเร คนรักต้องสละไมใช่พระลิกะ อย่าไปโมเมกับพวกนางมาร เราเป็นพระสงฆ์เป็นผู้ครองศีล ทุกสิ่งตัดสินอย่าเที่ยวเขินชาน จงฝึกปัญญาให้มาเป็นญาณ นาคจงขยันอย่าคิดยักเยื้อง จงหมั่นฝึกฝนหวังผลภายหลัง สติปัญญาจะได้ปรากฏเป็นเรื่องเป็นพระล้ำเลิศประเสริฐรุ่งเรือง สมกับผ้าเหลืองดูงามวิไล พ่อจงจดจำถ้อยคำอาจารย์ คำสอนของท่านอย่าได้แทงหนாய ฟังแล้วกำหนดจําจดใส่ใจ ท่านสอนเราให้ให้ได้ความดี เชื่อคำสั่งสอนสังวรณให้สิ้น จะได้พาศีลของเรามีสี ถ้าพระเสื่อมศีลก็สิ้นอินทริย์ เป็นพระที่ดีต้องมีศีลทรงพ่อนาคอยากสวาก็ต้องถือศีล จะสวาททั้งสิ้นสมกับเป็นสงฆ์ พระสวาททั้งสิ้นก็เพราะศีลเสริมทรงสมเป็นพระสงฆ์พ่อจงจดจำ พ่อแม่คอยหมั่นเคยบั้นข้าวบ้อน เวลาจะนอนเอาลูกอาบน้ำ ไล่เปลไกวอยู่ประจำ แต่เข้านอนค้ายังซักล้างคืน พอลูกนอนหลับยังกลับไปจูบ จะเอามือลูบกลัวลูกจะตื่น ให้นมข้าวน้ำทุกค่ำทุกคืน แม่จะนอนสักตื่นก็ไม่เต็มตา นี่แหละหนอพ่อนาคขอฝากข้อคิด ขอเตือนสตินาคนิคเกิดพ่อนาคจํา บุญคุณพ่อแม่ไม่ใช่หญ้าคา สูงศักดิ์หนักกว่าเขาพระสุเมรุ เราเกิดเป็นชายต้องบรรพชา บวชให้มารดาทันตาท่านเห็น..."^{๓๓}

๗. บทนามนาค มีเนื้อหาเหมือนกับบททำขวัญนาคล้านนวมุขปาฐะ โดยกล่าวไว้ ๓ ส่วน ได้แก่ กรรมของพระยานาคเมื่อชาติก่อน สาเหตุที่เรียกผู้บวชว่า "นาค" และอวัยวะของนาคที่ได้อุทิศไว้ในพุทธศาสนา ดังความที่ว่า

“นะโมนมัสการซึ่งจะบูชา ข้าพเจ้าจะขออาราธนามาสู่ที่สโมสร และประชุมกันให้พร้อมสิ้นทะเลอันนันทคณาญาติ ประชุมกันในโรงราชพิธี ขออวยชัยให้เป็นที่สถาวร จะขอรับประทานพรทั้งแปดประการ ให้แก่เจ้านาคกุมารผู้อุปสมบทจําจะแจ้งให้ปรากฏเป็นใจความ ยัง

^{๓๓}บททำขวัญนาค ล้านนวมุขที่ ๒, ดุสิตภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๕-๔๕๖.

มีใจตนถามด้วยสงสัย ว่าเหตุไรเขาจึงว่าเจ้านาค ดูนี้ก็หลากนักหนาหนอ หรือใครว่าตั้งต่อแต่
 เดิมมา ข้าเจ้าจะวิสัยนาให้แจ้งประจักษ์ มีอยู่คัมภีร์มหาวรรคแต่เดิมมา แต่ครั้งเจ้าจอมนาคา
 ภูงศ์ราชเมืองบาดาล เอนกนัทรพย์ศฤงคารเอกอุดม พร้อมด้วยเหล่าสาวสนมทุกถ้วนหน้า
 ทั้งอำมาตย์มาตยาภิเษกนง ทังแก้วแหวนเงินทองก็มากมี ในน้ำจิตตคิดหนทางที่จะตัดกิเลส
 อยากจะใคร่บรรพชาเพศตัดราศี ไม่มีอาลัยไมตรีในพื้นภพ อยากจะบวชตนไปจนครบเจ็ดทิวา
 ดำริห์แล้วเจ้านาคาภูงศ์ราช จึงเอื้อนอรรถตรัสประภาษแก่นักสนม ว่าเราจะลาจากนิคมนคร
 ขึ้นไปบรรพชาเพศจะเรียนธรรม พอครบถ้วนเจ็ดทิวาจะกลับมา ฝ่ายเจ้าจอมนาคาภูงศ์ราช
 เสียดใจจากปรากฏปราสาทอันรูจี พอถึงปากฝั่งพระธรณีก็แปลงกาย อันเพศนาคร้ายก็สิ้นสุด เลย
 กลับกลายเป็นบุรุษงามโฉมมา จึงเดินตัดมรรคาละแวกบ้านมาครู่หนึ่ง ถึงสถานพระเชตุพลอันมี
 ปริณชलगามโอฬา ฝ่ายเจ้าจอมนาคาก็ลึนลาคเข้านอบนบอภิวาท พระเถระชิตยพระเถระเจ้าก็
 ตั้งจิตต์แสดงธรรม จึงถามด้วยพระคาถาว่า (โพมานะวะ) ดูกรรมพอนน้อยนาค (ภิงอหิวาไส)
 เข้ามาในอวาสดด้วยเหตุไร มาณพนาคจึงทูลไขสนองอรรถ มากกราบเท้าโดยสัจย์สุจริต แต่ตั้งใจ
 หมายจิตต์โดยจ้านง มาขอรับเพศทรงบรรพชา พระเถระเจ้าก็เมตตาอนุญาตให้เหตุบัญญัติไว้ซึ่ง
 สิกขาบท พระเถระจึงปรากฏเป็นอุปัชฌาย์ ยังกุมารนาคาให้ถือศีล เอาธรรมาสน์ของพระพุทธองค์
 สิ้นสำเร็จ ศีลสองร้อยยี่สิบเจ็ดเข้าสู่ทรง กลางเพศเป็นสงฆ์สำเร็จกิจ ยามเมื่ออาบัติพระกรรมมา
 ตามติดวาสุกรี อันวันหนึ่งจึงเข้าที่ตึกสงัด ภิกษุนาคจึงประมาทรูปมนุษย์ก็ศุณห์หายกลับเป็น
 นาคา ทั้งกายาใหญ่ยาวโตจ้ำม่ำ หางก็เวียนเคียวก็พับหลังสนิท แล้วกลายชาติคาคคิตจากกายา
 พระสงฆ์เจ้าได้ทัศนากลัวอำนาจ ร้องกรีดหวีดหวาดก้องสะท้าน กะทั่งกระเทือนถึงพระกรรม
 วาสุกรี หวาดผวาจากที่ตื่นตกใจ แล้วก็แปลงกายากายเป็นสงฆ์ จีวรพาดบาตรทรงประจำชัก
 สถิตที่สำนักสำรวมกิจ พระสงฆ์เจ้าก็เห็นผิดแปลกปลาต ประชุมกันสันนิบาตสร้างสนทนา จึง
 ทรงทราบถึงพระกรรม ตรัสถามพระสงฆ์เล่าก็แจ้งความคดี สมเด็จพระจอมโมฬีก็ทราบเสร็จ
 จึงสอดส่องรู้เหตุซึ่งญาณสัพพัญญู ก็ทราบสิ้นตรัสรู้บุพชาติ ของพญานาคราชแต่หลังมา แล้วก็นิ่ง
 จินตนากำหนดไว้ ด้วยเป็นนิสัยจอมโมฬี แยมพระโอบุสฐิอินทรียทะนานิ่ง พระสงฆ์เจ้าก็เห็นสิ่งซึ่ง
 กำหนด จึงทูลว่าพระพุทธเจ้าข้า ทรงพระกรุณาโปรด ตรัสแยมเยื้อนพระโอบุสฐิแล้วนึ่งไป
 เกล้ากระหม่อมยังสงสัยในสัจฐาน ขอรับพระราชทานลำแดงอรรถ ให้กระหม่อมนี้เห็นชัดจน
 เจนจบ สมเด็จพระทรงภพพุทธพงศ์ ทรงบรรยายอรรถในพระบาลีว่า (ภิกษะเว) ดูกรรมสงฆ์ทรงศีล
 สิ้นทั้งมวล มาพร้อมกันประชุมชวนสร้างสนทนา ว่าพระยาวาสุกรีเป็นกรรมแต่ชาตินี้มันเมื่อไร
 เมื่อครั้งพระศาสนาพระจอมไตร องค์พระวิปริสตีประกอบกิจประมาทตน เป็นภิกษุจรดลเที่ยว
 ธุรงค์ เพราะน้ำจิตต์ไม่คิดปลงซึ่งร่างกาย ครั้นถึงแม่น้ำอันกว้างใหญ่ นิ่งคะเนใจจะข้าม
 กระแสสาย (เอกะมูลีสง) ยังมีบุรุษพายนาวามาที่คั่น เห็นพระสงฆ์นั้นก็มีใจศรัทธา ร้องถามได้ว่า
 พระผู้เป็นเจ้าของจะไปไหนมาอยู่ที่นี่ พระสงฆ์ก็แจ้งแห่งคติไปโดยธรรม บุรุษแจ้งแห่งคำแวะเรือรับ
 พระสงฆ์ก็เคลื่อนเลื่อนขยับเอาเท้าย่าง หัวเรือก็บ้ายท้ายกางเจียนจะคว่ำ เห็นต้นตะไคร้หน้าเอามือ

จุด ใบกี้คลาดขาดหลุดออกจากต้น เรือกี้ตามชลแล้วชูดนัง บุรุษส่งถึงฝั่งภิกขุขึ้น พระกีสำราญรื้น บุรุษลา พระกี้ให้โมทนา ภิกขุขึ้นสิ้นลงจนอาพาธถึงแก่กรรม เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานมาหลายชาติ จนเป็นจอมนาคราชเจ้านครา จึงได้รักใคร่ในพระศาสนาในครั้งนี้ เวรพระยาวาสูกิริยังไม้สิ้น ต่อ บรมพระนรินทร์พระเมตไตรย มาโปรดสัตว์เวไนยจึงจะพ้น อาบัติทะกรรมมาตามตน จึงต่อต้อง ปาจิตตตี้อย่าง เป็นบ่วงคล้องเข้าริงรัด พระวินัยท่านว่าชัดไม่ลำเอียง อนิจจังเป็นทางเที่ยง อย่า ประมาทตนแก่ความตาย มักวนเวียนวุ่นวายทุกตัวสัตว์ แล้วเอื้อนอรรถบัญญัติคำลึกลับ ว่าผิด สัญชาติมนุษย์จะอุปสมบทปริสุทธินั้นหามิได้ ตรัสเท่านั้นไซร์ก็เอวัง พระสงฆ์ได้สดับฟังจนเนรเทศ นำเจ้านาคออกจากเขตต์พระอาวาส พระยานาคจึงกราบบาท ว่าพระพุทเจ้าข้า บุญของข้าพเจ้าน้อยเสียหนักหนา นับว่าจะไกลพระบาทฝ่าธุลี ข้าพเจ้าขอฝากแต่นามของข้าพเจ้านี้ไว้ในพระศาสนา ข้าพเจ้าชื่อนาคาสวดตามเกณฑ์ องค์พระวิษณุเป็นอุปชฌาย์ เกศของข้าพเจ้านาคาคอุทิศเป็นอุทิศเศวตเศวต หงอนข้าพเจ้าหงอนเดียวขออุทิศเป็นกรวยทองของบุชา เขี้ยวแก้ว ข้าพเจ้าช่วยชวหนักข้างละบาท ขออุทิศเป็นเทียนธรรมชาติไว้บูชา พระพุทองค์ทรงกรุณาจึงรับฝาก จึงได้เรียกว่าเจ้านาคตามประเพณี ท่านทั้งหลายนี้อย่าวิมุติสังสัย หนึ่งกะเทยบ้ำไบห้ามมิให้ทรงผนวช ในอารามนี้หนักก็ยิ่งยวดของตถาคต นามเจ้านาคนี้หนักก็หมดแต่เพียงเท่านี้ ให้โหรีร้องขึ้นสามทีลั่นส้องเอาชัย จบนามนาคบริบูรณ์แต่เท่านี้ ฯ”^{๔๔}

๔๔. บทเรียกขวัญ มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้กลับเข้าสู่ตัวของนาค โดยกล่าวพรรณนาเครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาคและเครื่องบวงสรวงเพื่อล่อให้ขวัญกลับมาดังความที่ว่า

“ศรี ๆ ประเสริฐเลิศล้ำ จะขอทำขวัญพ่อเป็นหน่อเนื้อมนีนาค พระขวัญเจ้าเอย จงสุขไสยาสน์ให้ยาวยืน พ่อจะคงหลงไปอื่นเที่ยวชอกซอนในไพร่สี พุ่มพงพีพิภพและภัยพาล แดนดงกันดารดาชดา พระขวัญเจ้าเอยมาเถอะหนอย่ามัวหมอง เชิญมาชมบายศรีทองกรองด้วยแก้ว งามประเสริฐเลิศแล้วล้วนสลักเสลา ด้วยแก้วแก้งามตระการ สร้อยสังวาลแหวนนพรัตน์ ผ้าไหมพัตรเลิศแล้วด้วยลายทอง ของขวัญเจ้าเอย มาเถิดหนอย่าเที่ยวท่องในท้องทุ่งหิมพานต์ ชมห้วยละหารในหุบเหว เป็นปล่องเปลวปลาบปลื้มใจ เห็นมาลัยละเลิงหลง ชมบุษบงหลงละห้อย เมื่อเจ้าน้อย ๆ ยังนอนหวาด ผีปีศาจท้วงทักทาย มิ่งขวัญหายร้องให้อ้อน เพื่อนเรือนชอนแล้วหลอกให้ ขวัญอย่าไปกลับมา จงอยู่ให้ยืนขึ้นเขยอย่าเฉยช้า มาเถิดหนาย่ามาอย่าถือดี”^{๔๕}

^{๔๔} บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๕-๔๔๗.

^{๔๕} บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๔๗.

หรือการพรรณนาเครื่องบวชเพื่อล่อขวัญให้กลับมา ดังความที่ว่า

“ท่านจึงให้อัญเชิญขวัญเจ้านาค หน่อเนื้ออรียวงค์ แต่ก่อนขวัญเจ้าเคยลุ่มหลง ด้วยโลกีย์เกิดกำดัด ย่อมอาลัยในสมบัติ ทุกสิ่งสรรพอันอุดม พระขวัญเจ้าเคยเชิญมาเซยชม เครื่องสมณะบริขาร เป็นต้นว่า ไตร จีวร บริวารวิเศษสุดประเสริฐ บาตรเหล็กเลิศสลักลาย ย่าม ตะพายกำมะหยี่แดง ดอกก้านแย่งลายคำขำ กาใสน้ำ เครื่องกบปิดเสื้ออ่อนหมอนพัด จานน้ำชา ป้านถ้วยชาน้ำชมเซย ขวัญเจ้าเคยอย่าหลงเล่นในแนวหนองคลองระหาน ตามท้องธารถที่โตรกไตร มีชลไสไหลรินอีกมุจลินท์โหนดาด แสนสะอาดด้วยถ้ำธารเป็นที่สงวน ในนิเวศน์ตำแหน่งนั้นก็ วิเศษแสนสนุกถึงเพียงนี้ ก็เป็นอนิจจังไม่จีรังกาล จะได้เป็นแก่นสารนั้นก็หามิได้ เชิญขวัญพ้อมา เชิญแก้วมณีสีสุกใสสะอาด กล่าวคือพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์เป็นโยคาพจร กุลบุตรบวชแล้วย่อม ยินดี ขอเชิญขวัญพ้อมในวันี่จึงมาสถิตประจำกาย นิราศโลกอันตรายทั้งปวงหมด พ้องจงกำหนด สติตั้งอย่าเตร็ดเตร่บุ้นะทีเบส”^{๓๖}

๙. **บทสอนนาค** (ซ้ำ) มีเนื้อหาดคล้ายกับบทสอนนาคที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดย สอนนาคให้ตั้งในปฏิบัติธรรมเพื่อไปสู่นิพพาน ดังความที่ว่า

“วันพรุ่งนี้พ้องจะบรรพชา จงระวังองค์อาดมาให้หนักแน่น ด้วยครั้งนี้สุดแสน เหมือนสงคราม พ้องหมายมุ่งจะแข่งข้าม จะตระโหระแอ่งอันเป็นเกาะแก่งกันสุดก้นดาร์ มักเกิดภัย คือหม่อมมารมาประจัญ พ้องจงเอาสัทธะลักขณะเป็นตัวตนดุจสำภา เอาพระสติปัญญาเจ้าเป็นจังกูต คัดท้าย หมายให้ตรงของพระสมาธิเป็นเสากระโดง สัมปชัญญะเป็นสายระโยงระยางแห่งยุค เอา สติตั้งบริสุทธิ์เป็นทวนธง เอาพานอันอุดมเป็นเรือลำเลียง เอาพระเมตตาธรรมอันเกลาเกลี้ยงเป็น สุรชาติโยธา จงจัดเอาปัญญาเป็นพระขรรค์แก้วฤทธิ์ริน บรรดาธรรมที่เป็นกุศลจัดเป็นทหารแห่ เสี่ยงระเบ็งเชิงแซ่ ทั้งชายชวาททั้งหน้าหลังล้วนด้วยโยธาธรรมสุจริต พ้องอย่าย่อท้อต่อปัจจามิตรและ หม่อมมาร ถึงโมโหโทโสจะเป็นลมอาจเกิดปัจจุบัน จะยังสำภาอันศรัทธาของพ้องให้พันระเห็จ พ้องจง เอาพระขรรค์แก้วคือปัญญานั้นตัดเด็ดให้ขาดกระเด็น ตามพระโยคาพจรเชื่อเช่นบำเพ็ญญาณ พ้องจงหวังเอานิพพานเป็นที่ตั้ง ตามอริยะะพีธีเยี่ยงอย่างทีในพระศาสนา...”^{๓๗}

๑๐. **บทขอพร** มีเนื้อหากล่าวขอพรจากพระอรหันต์และให้พรแก่นาค ดังความที่ว่า

“...ต้นเดชะสาข้าพเจ้าขอวยพรบรมงคลอันวิเศษ แห่งสมเด็จพระพุทธองค์ผู้

^{๓๖}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๖.

^{๓๗}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๖-๔๕๗.

ทรงเดชดุลงlobalจารย์ พระองค์มัจจุพระยามารให้พ่ายแพ้พินาศหนี ด้วยพระสะมะดิงสะบารมี เป็นโยธา ขอให้เจ้านาคนี้มีเดชาอันเหมือกมัจจุเข้าศึกให้สิ้นสุด อนึ่งขอพระพรพระสารีบุตรองค์ อัครสาวก ซึ่งพระพุทธฎีกายกเบื่องขวายิ่งด้วยพระปัญญาอันว่องไว ผู้เป็นที่สองรองพระสัพพัญญู ขอให้พ่อนาคได้ตรัสรู้พระไตรปิฎกโดยพิสดาร อนึ่งขอพระพรพระโมคคัลลานะ ญาณหุติยะสาวก พระพุทธองค์ ทรงยกฝ่ายข้างฤทธิ์เดชาอันพระสาวกในพระศาสนาไม่ถึงสอง ผู้เป็นสองรององค์ พระพุทธองค์ ขอให้พ่อนาคจงไปร้องเปรี๊ยะปรอดด้วยเดชา เข้าศึกย่อยระอาไม่ทานทน อนึ่งจะขอ พระพรพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญว่ามากด้วยพระปรีชา พระตรัส เทศนาอันใด พระอานนท์ก็จำได้เหมือนฉันนั้น ขอให้ปัญญาของพ่อนาคนั้นมั่นคง เรียนรู้อย่า ลืมหลงในพระปริยัติ แก่ไขอธิบายอรรถให้ชัดชัด จงได้บอกกล่าวแก่สาธุศิษย์สามเณร อนึ่งขอ พระพรพระกัสสปมหาเถระผู้เฒ่าในพระศาสนา ทรงพระชนม์พรรษาร้อยยี่สิบปีปลาย ที่ท่านได้นำ ปฐมสังคายนาในครั้งก่อน ให้พระปริยัติถาวรถ้วนถึงวันนี้ ขอให้พ่อนาคประกอบมีขณมาอายุให้ตลอด ล่วงดูถึงร้อยปี ทั้งขราโรคาอย่าได้มีมาบีฑา ได้เป็นรากแก้วสืบพระศาสนาหม่อมนี้ อนึ่งขอพระพร พระฉิมพลีอันเลิศล้ำลาภสักการ ประกอบเกิดเป็นเนื่องนิศย์ ไหลมาทั้งสี่ทิศไม่ขาดสาย เหล่าโลก ทั้งหลายยอมนับถือกิตติศัพท์ กิตติยศก็เล่าลือระบือเลื่อง ดินน้ำกระเดื่องยอมนิยมนมาอภิวันทนิยะ บูชาไม่รู้ขาด ขอให้พ่อนาคผู้ใจปราศรัยจงปรากฏเป็นพระสังฆราชาเรื่องพระยศยิ่งบุคคล ลาภ สักการะให้ไหลล้นจนเหลือแหล่ไหลมาดังกระแสนที่ธาร ทั้งศฤงฆารบริวารจงมั่งคั่ง อายุ วัฒน โณ สุขัง พลัง ขอเจริญพระธรรมทั้งสี่ ที่อายุจงเกิดแก่ตัวเจ้า วรรณะเล่าให้มองใสสง่างาม อริยะทรัพย์ สมบัติตามส่งจงเจริญ ให้เพลิงเพลิงในอริยาบถ กำลังศอย่ารู้หย่อน ไฟระคะร้อนอย่ารู้ใหม่ ความทุกข์อย่ารู้ได้ ความใคร่อย่ารู้มี พุทธ กัมมสิทธิ ธมม กัมม สิทธิ สงฆ์ กัมมสิทธิ อายุ วัฒน โณ สุขัง พลัง (ให้ล้นหมองขึ้น ๓ ให้ให้อวยชัย)”^{๓๔}

จ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

๑. ข้อห้ามเรื่องผู้เข้าร่วมพิธี ได้แก่

๑.๑ ห้ามคนบ้า คนพิการ และกะเทยบวช ดังที่ปรากฏในบททำขวัญนาค ความว่า

“...บางคนใบ้บ้าเกิดมามีเวร บวชพระบวชเณรไม่ได้เอาเลย บางคนก็มี ของดีสองสิ่ง ไม่ใช่ผู้หญิงไม่ใช่ผู้ชาย ใ้ที่เขาทายกันว่ากะเทย อาจารย์ส่ายหน้าท่านว่าไม่เคย

^{๓๔}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุสิตภาคผนวก ก., หน้า ๕๕๗.

เรื่องบวชกะเทยไม่เคยสักที บางคนเกิดมาแขนขาขาดด้วน ไม่ครบไมถ้วนนิ้วด้วนขาดซี่ บางคน
 บุ่มบ่ามไปหลงไอ้กามโลกีย์ ทำให้ของดีอันตรธาน กุสะลาธัมมาอนิจจาไม่แน่ ร่างกายเกิดแก่ไม่
 เป็นแก่นสาร มีอยู่มากมายร่างกายพิการ ดังเช่นขอทานมีก้นก่ายกอง พ่อนาคของเราเป็นคนมีโชค
 ไม่ขาดไม่ตกไม่บักไม่พ่อง ร่างกายบริสุทธิ์ครบสามสิบสอง ผิวพรรณผุดผ่องควรครองผ้าไตร
 บุญแล้วพ่อนาคบั้นปากบวชตน...”^{๓๔}

๑.๒ ห้ามหมอขวัญผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญนาคตามลำพัง
 ต้องประกอบพิธีทำขวัญนาคร่วมกับหมอขวัญผู้ชาย เพราะหมอขวัญผู้หญิงไม่สามารถบวชเรียน
 เป็นพระสงฆ์ได้ ดังนั้นจึงไม่สามารถประกอบพิธีขั้นตอนเหล่านี้ได้ ได้แก่ การทำน้ำมนต์ การกล่าว
 ทำขวัญ (บางบท) การเบิกบายศรี การจุดและดับเทียนชัย การป้อนควั่นเทียน การตัดขวัญและ
 ป้อนน้ำมะพร้าวอ่อน การเจิม และการเสียมะพร้าว โดยเฉพาะการกล่าวทำขวัญ ห้ามหมอขวัญ
 ผู้หญิงกล่าวบทชุมนุมเทวดาที่เป็น "บทสัคเค" อย่างเด็ดขาด เพราะเชื่อว่าจะก่อให้เกิด
 เสนียดจัญไรแก่ตัว เพราะบทสัคเคถือว่าเป็นคาถาอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะอัญเชิญเหล่าเทวดาในสถานที่
 ต่าง ๆ ให้มาร่วมพิธี

๒. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี ได้แก่

๒.๑ ความเชื่อเรื่องขวัญ

เชื่อว่าขวัญประจำอยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายจำนวน ๓๒ ขวัญ
 ตามจำนวนอวัยวะ (อวัยวะ) ทั้ง ๓๒ ของมนุษย์ ดังที่ปรากฏในบททำขวัญนาคตอนปฏิสนธิ
 ความว่า

“...เมื่อพ่ออยู่ในครรภ์พระมารดาว่า อุดทั้งอ็ดโทชีวิตั้ง พระทุกขัง
 พระอนิจจัง พระอนัตตา แต่พ่อครบอาการสามสิบสอง เจ้ากึ่งน้อย ๆ อยู่ในท้องพระมารดา
 ผินหน้าเข้าสู่กระดูกสันหลัง กิโลมะกั๊ง พังพืดก็หุ้มห่อ สายรกก็พันคอบ นิ่งทับอาหารเก่าอยู่กองกูด
 ศีรษะก็ทูนอาหารใหม่ นิ่งคูกเข้าค้ำคาง ผินหน้าเข้าสู่กระดูกสันหลังหลังพระมารดา...”^{๓๕}

หมอขวัญบางคนเชื่อว่าจำนวน “ขวัญ” ของมนุษย์สังเกตได้จากจำนวน
 ของรูปขดเป็นวงคล้ายกันหอยที่อยู่บนศีรษะ ซึ่งบางคนมีจำนวน ๑ วง ก็มีขวัญ ๑ ขวัญ บางคนมี
 จำนวน ๒ วง ก็มีขวัญ ๒ ขวัญ หรือบางคนอาจมีจำนวนถึง ๓ วง ก็มีขวัญ ๓ ขวัญ

^{๓๔}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๖.

^{๓๕}บททำขวัญนาค จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๕๒.

ความเชื่อเรื่องการเรียกขวัญ เชื่อว่าการเรียกขวัญจะช่วยนำขวัญให้กลับเข้าสู่ร่างกายของนาค ได้แก่ การผูกข้อมือ ตอนที่แม่ลูกหลังนาคขณะหมอลำขวัญกล่าวถึงบทเรียกขวัญ ตลอดจนการตักขวัญและป้อนน้ำมะพร้าวอ่อน อีกทั้งยังพบในความเชื่อเรื่องเครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาค ได้แก่ บายศรีหลัก ซึ่งจะกล่าวต่อไป

นอกจากนี้หมอลำขวัญไทยยังเชื่อว่าขวัญของคนทุกวัย ได้แก่ วัยเด็ก วัยรุ่น หรือวัยผู้ใหญ่ ต่างก็มีความแข็งแรงและสมบูรณ์เหมือนกัน เพราะสามารถเรียกกลับเข้ามาสู่ร่างกายได้ทุกคนดังที่ปรากฏในพิธีทำขวัญต่าง ๆ แต่ถ้าขวัญของผู้ใดไม่แข็งแรงหรือไม่สมบูรณ์แล้ว ก็อาจทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยจนถึงขั้นเสียชีวิตได้

ส่วนความเชื่อเรื่องการทำขวัญนาค เชื่อว่าสาเหตุหลักที่ต้องประกอบพิธีทำขวัญนาค คือ เพื่อสังฆอนนาค และให้นำครุระลึกถึงพระคุณของพ่อแม่ที่ได้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมา ส่วนการเรียกขวัญของนาคให้กลับเข้ามาสู่ตัวนาคนั้นเป็นสาเหตุอันดับรองลงมา

๒.๒ ความเชื่อเรื่องหมอลำขวัญ หมอลำขวัญที่เป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญนาคได้จะต้องเคยบวชเป็นพระสงฆ์มาก่อน เพราะเชื่อว่าผู้ที่เคยบวชมาก่อนแล้วนั้นสามารถสอนนาคให้เข้าใจได้ง่ายในเรื่องความประพฤติขณะเป็นพระสงฆ์ และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านมากกว่าหมอลำขวัญที่ไม่เคยบวชเป็นพระสงฆ์

๒.๓ ความเชื่อเรื่องเครื่องประกอบพิธีทำขวัญนาค ได้แก่

๒.๓.๑ บายศรี เชื่อว่าบายศรีเป็นเครื่องประกอบพิธีที่สำคัญสำหรับเรียกขวัญของนาคให้กลับมา ดังจะเห็นได้จากบทเรียกขวัญที่พบว่ามีเนื้อหาพรรณนาความงามของบายศรีเพื่อล่อขวัญให้กลับมา อีกทั้งยังพบในขั้นตอนการประกอบพิธี ได้แก่ ขั้นตอนการตักขวัญและป้อนมะพร้าวอ่อน ที่หมอลำขวัญทำท่าดกลมตามบายศรีชั้นต่าง ๆ ซึ่งหมอลำขวัญเชื่อว่าเป็นการตักขวัญจากบายศรีใส่ในลูกมะพร้าวอ่อนเพื่อป้อนให้นาคกิน ซึ่งจะส่งผลให้ขวัญกลับเข้าสู่ร่างกายของนาคดังเดิม

นอกจากนี้ยังเชื่อว่าการนำบายศรีและห่อผ้าคลุมบายศรีไปวางทิ้งไว้ที่โคนต้นโพธิ์หรือนำไปลอยน้ำหลังจากประกอบพิธีทำขวัญนาคเสร็จแล้ว ๓ วัน จะนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่นาคและครอบครัวของนาค

๒.๓.๒ เทียนชัย จำนวน ๑ เล่ม ที่ปักไว้บนยอดบายศรี เชื่อว่าจุดเพื่อส่องทางสว่างให้นาคเห็นบาปบุญคุณโทษนั้น หลังจากเสร็จพิธีทำขวัญนาคแล้ว หมอลำขวัญหรือเจ้าภาพจะเก็บเทียนชัยไว้บนที่สูงของเรือน เช่น หิ้ง หรือหัวเสาเรือน เชื่อว่าเป็นเครื่องรางที่ป้องกันภูตผีปีศาจและอันตรายต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๓ แว่นเทียน จำนวน ๓ แว่น ที่ใช้ในขั้นตอนการเวียนเทียน เชื่อว่าจะช่วยชำระมลทินและสิ่งชั่วร้ายภายในตัวของนาค เพราะเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัย ดังที่พบในขั้นตอนการปิดคว้นเทียนเข้าหานาคขณะเวียนเทียน และการป้อนคว้นเทียนเข้าปากนาค ส่วนการไล่แว่นเทียนขึ้นบายศรี ๓ ครั้ง ก่อนการป้อนคว้นเทียนเข้าปากนาค หมอขวัญเชื่อว่า จะช่วยขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ให้ออกไปจากบริเวณที่ใช้ประกอบพิธี

๒.๓.๔ ไบพลุ จำนวน ๗ ไบ แต่ละไบเขียนคาถาบาลีเป็นภาษาไทย เช่นคำว่า “สมโภชมงคล” หมอขวัญเชื่อว่าการใช้ไบพลุทั้ง ๗ ไบ ที่ลงคาถาดังกล่าวพรมน้ำมนตรียไปยังบายศรี บริเวณรอบบายศรี นาค และตัวของหมอขวัญเอง จะขับไล่สิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากตัวของนาคและหมอขวัญ และบริเวณที่ใช้ประกอบพิธี

๒.๓.๕ ข้าวสาร ในชั้นที่ใส่ข้าวสารไว้ครึ่งชั้น พร้อมกับปักแว่นเทียน ๓ แว่น และรูป ๕ ดอก เทียน ๑ เล่ม สำหรับบูชาครู หมอขวัญอธิบายว่า หมายถึงการเวียนวายตายเกิดที่ไม่อาจนับจำนวนได้ และเชื่อว่าข้าวสารเป็นสิ่งมงคลและมีความจำเป็นต่อการดำรงชีพของมนุษย์ ดังนั้นจึงได้นำข้าวสารมาใช้เป็นเครื่องประกอบพิธี ส่วนเสฐียรโกเศศมีความเห็นเกี่ยวกับข้าวสารในพิธีทำขวัญว่า “...ที่เอาข้าวสารใส่ในชั้นก็เพื่อปักแว่นได้สะดวก จะใช้ของอื่นก็ไม่สะดวกเท่ากับข้าวสาร เพราะหยิบหาเอามาได้ง่ายด้วยมีประจำอยู่ในบ้าน...”^{๑๐}

๒.๓.๖ ไข่ต้ม ๑ ฟอง ที่ครอบไว้ในกรวยใบตองบนยอดบายศรี เปรียบเสมือนการเริ่มปฏิสนธิจนก่อเกิดอวัยวะและรวมกันเป็นร่างกายซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเกิด หมอขวัญเชื่อว่าถ้าผู้หญิงท้องแก่ได้กินไข่ต้มฟองนี้แล้ว จะทำให้คลอดลูกออกมาได้ง่าย และลูกที่เกิดมาจะมีสติปัญญาเป็นเลิศ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าถ้าผู้ใดได้กินไข่ต้มฟองนี้แล้ว ก็จะทำให้ผู้นั้นมีสติปัญญาเป็นเลิศเช่นเดียวกัน

๒.๓.๗ มะพร้าวอ่อน ที่หมอขวัญนิยมผสมไข่แดง ขนมห และผลไม้ที่อยู่ตามชั้นบายศรีป้อนให้นาคกิน ๓ ครั้งนั้น หมายถึงการผสมกันระหว่างธาตุทั้ง ๔ ประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม และไฟ จนก่อให้เกิดการปฏิสนธิ อันมีความหมายเป็นนัยเพื่อให้นาคระลึกถึงพระคุณของพ่อแม่ที่ให้นกำเนิดและเลี้ยงดูนาคมา

นอกจากนี้ยังเชื่อว่าจะเป็นสิ่งที่ช่วยล้างมลทินและชำระจิตใจของนาคให้บริสุทธิ์ก่อนเข้าพิธีบวชเป็นพระสงฆ์ อีกทั้งยังเชื่อว่าผู้หญิงท้องแก่ที่ได้กินเนื้อและน้ำของมะพร้าวอ่อนลูกนี้แล้ว จะทำให้คลอดลูกออกมาได้ง่าย ความเชื่อนี้อธิบายตามหลัก

^{๑๐}เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, หน้า ๑๒๖.

วิทยาศาสตร์ได้ว่า น้ำมะพร้าวอ่อนมีฮอร์โมน เมื่อผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ดื่มแล้ว จะช่วยให้เด็กในครรภ์ แข็งแรง^{๔๖}

๒.๔ ความเชื่อเรื่องการเจิม หมอขวัญจะใช้แป้งเม็ดหรือดินสอพองผสมกับน้ำอบและขมิ้น เจิมที่กลางหน้าผาก ออกขวา ออกซ้าย และกลางอก ตามลำดับ เชื่อว่าจะทำให้นาคมีสง่าราศีและมีปัญญาดี

๒.๕ ความเชื่อเรื่องการเสียแม่ชื้อ แม่ชื้อเป็นผีประเภทหนึ่งที่คอยดูแลและปกป้องมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีทั้งสิ้น ๗ ตน ซึ่งเป็นผีที่ให้คุณและโทษแก่มนุษย์ เช่น เมื่อเด็กทารกยิ้ม ก็เชื่อว่าแม่ชื้อยิ้ม จึงทำให้เด็กทารกนั้นยิ้ม ดังนั้นเมื่อจะประกอบพิธีทำขวัญนาค ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญของผู้ชาย จึงจำเป็นต้องเรียกแม่ชื้อประจำวันของตนมาบอกกล่าวให้รับรู้ด้วยวิธีการเสียแม่ชื้อ โดยหมอขวัญจะนำมะพร้าวเสียแม่ชื้อวนขวาเหนือศีรษะของนาค ๓ รอบ ขณะเดียวกันก็กล่าวคำเสียแม่ชื้อไปพร้อมกันด้วย เชื่อว่าจะทำให้แม่ชื้อพอใจและช่วยชำระมลทินและสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากตัวของนาค

หลังจากประกอบพิธีเสียแม่ชื้อเสร็จแล้ว หมอขวัญจะส่งมะพร้าวเสียแม่ชื้อให้ผู้ร่วมพิธีคนใดคนหนึ่งนำไปแขวนไว้ตามกิ่งไม้ภายในบริเวณบ้านของเจ้าภาพ เชื่อว่าจะทำให้พืชผลเจริญงอกงามดีและได้ผลผลิตปริมาณมาก

๑.๒ พิธีทำขวัญทิดสีกใหม่

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีทำขวัญทิดสีกใหม่จะประกอบพิธีที่บ้านหลังจากเสร็จพิธีสักพระสงฆ์ที่วัดในตอนเช้า ปัจจุบันทุกหมู่บ้านยังคงถือปฏิบัติอยู่

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วย ทิดสีกใหม่ พ่อแม่ของทิดสีกใหม่ และญาติผู้ใหญ่

ค. เครื่องประกอบพิธี

ด้ายสายสิญจน์

^{๔๖}สุนทร ปุณโณทก, "ต้นไม้มักกับความเชื่อ." ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ. เพ็ญศรี ดุ๊ก และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๔๒.

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑. ทิดสี่กใหม่กราบพ่อแม่ ๓ ครั้ง

๒. การผูกข้อมือ พ่อแม่จะหยิบด้ายสายสิญจน์มาปิดที่ข้อมือข้างใดข้างหนึ่งออก และเข้าหาตัวของทิดสี่กใหม่ พร้อมกับกล่าวเรียกขวัญและอวยพรให้แก่ทิดสี่กใหม่แล้วจึงผูกข้อมือ จากนั้นญาติผู้ใหญ่ก็จะเข้ามาผูกข้อมือ และอาจให้เงินเพื่อนำไปเป็นทุนทำมาหากิน

จ. บททำขวัญ

จากการสัมภาษณ์หลายคน พบว่าใช้สำนวนมุขปาฐะที่มีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้น จึงยกตัวอย่างมา ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนนายจวน อรุณโรจน์

รูปแบบ เป็นคำพูดสั้น ๆ และเรียบง่าย

โครงสร้างบททำขวัญทิดสี่กใหม่สำนวนมุขปาฐะ มีโครงสร้างที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน และสั้น มีเนื้อหากล่าวอวยพรให้กับทิดสี่กใหม่ ดังความที่ว่า “ขอให้มีความสุขความเจริญ ให้อยู่ดีกินดี”^{๔๓}

ฉ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

พิธีทำขวัญทิดสี่กใหม่ไม่พบว่ามีข้อห้ามใด ๆ พบแต่ความเชื่อที่ว่า การประกอบพิธี ทำขวัญทิดสี่กใหม่จะช่วยเรียกขวัญของทิดสี่กใหม่ให้กลับเข้าสู่ร่างกาย

๑.๓ พิธีทำขวัญบ่าวสาว

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงานของคนไทย มี ๒ พิธี ได้แก่ พิธีหมั้น และพิธีแต่งงาน โดยฝ่ายชายจะมาประกอบพิธีดังกล่าวที่บ้านของฝ่ายหญิง

พิธีหมั้นเมื่อประมาณ ๖๐ ปีก่อน คล้ายกับสมัยปัจจุบัน ที่ฝ่ายชายใช้ “ของหมั้น” ส่วนมากจะเป็นสร้อยทอง หรือแหวน หมั้นไว้กับฝ่ายหญิง ฝ่ายชายจะนำขันหมากหมั้นจำนวน ๓ ขัน เรียกว่า “หมาก ๓ ขัน” มาในพิธีหมั้นนี้ด้วย แต่ละขันใส่หมากดิบและใบพลูจำนวนไม่เท่ากัน

^{๔๓}บททำขวัญทิดสี่กใหม่, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๗.

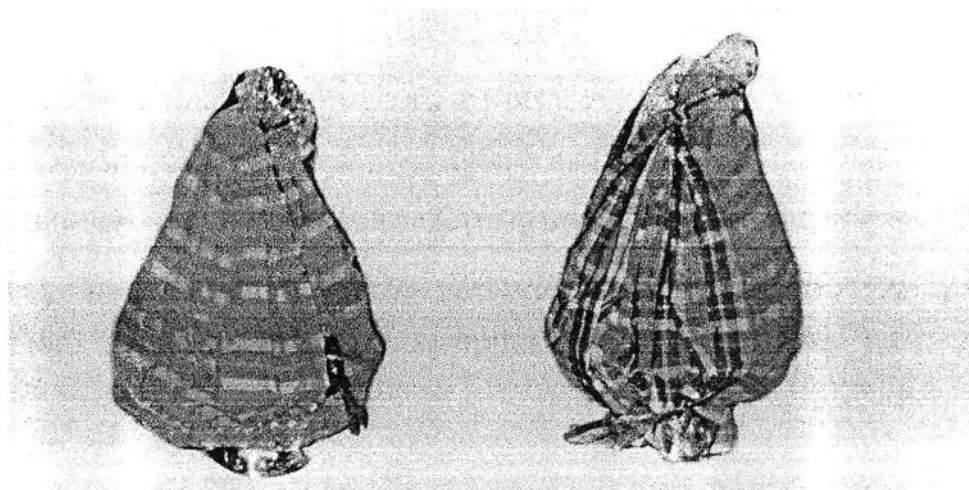
ชั้นใบแรกมีหมากดิบ ๕ ลูก ใบพลู ๕ เรียง* ชั้นใบที่สองมีหมากดิบ ๗ ลูก ใบพลู ๗ เรียง และชั้นใบสุดท้ายมีหมากดิบ ๙ ลูก ใบพลู ๙ เรียง ผู้ที่เป็นเจ้าแก่งจะทำพิธี "คว่ำหมาก ๓ ชั้น" เพื่อเสี่ยงทายการใช้ชีวิตคู่ โดยทำนายจากการสังเกตใบพลู ถ้าใบพลูเรียงกันแล้วแยกออกมา ทำนายว่าการใช้ชีวิตคู่จะระหองระแหงและแตกคอกัน ถ้าใบพลูเรียงกันแล้วไม่แยก จะทำนายว่าการใช้ชีวิตคู่จะราบรื่น ภายหลังไม่มีการจัดพิธีหมั้น มีแต่การสู่ขอกันโดยพ่อแม่ของทั้ง ๒ ฝ่าย คอยตกลงกันด้วยวาจา และนำพิธีคว่ำหมาก ๓ ชั้น ดังกล่าวมาใช้ในพิธีแต่งงาน

พิธีแต่งงาน นิยมหาฤกษ์แต่งงานในวันข้างขึ้นในเดือนคู่ เพราะเชื่อว่าวันข้างขึ้นเป็นฤกษ์ที่ทำให้คู่บ่าวสาวทำมาค้าขึ้นดี และเชื่อว่าจำนวนเลขคู่เป็นฤกษ์ที่เป็นมงคลสำหรับการเริ่มใช้ชีวิตครองเรือน เดือนที่นิยมประกอบพิธีแต่งงาน ได้แก่ เดือน ๑๒ เดือน ๒ เดือน ๔ และเดือน ๖ โดยเฉพาะเดือน ๔ และ เดือน ๖ จะนิยมใช้เป็นฤกษ์แต่งงานกันมาก เพราะเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา วันที่นิยมประกอบพิธีแต่งงานในปัจจุบัน คือ วันเสาร์ หรือวันอาทิตย์ เพราะเป็นวันหยุด

เมื่อประมาณ ๔๐ ปีก่อน จะมีการปลุกเรือนหอในตอนเช้ามีด เรียกว่า "การปลุกเรือน" โดยญาติพี่น้องและชาวบ้านในหมู่บ้านจะร่วมแรงกันปลุกเรือนหอที่เตรียมพร้อมจะประกอบแล้วให้แก่คู่บ่าวสาวให้เสร็จทันก่อนถึงฤกษ์ยกขบวนขันหมาก ต่อมาภายหลังไม่มีการปลุกเรือน แต่ได้ปลุกเรือนไว้ก่อนถึงวันแต่งงานแล้ว ในปัจจุบันไม่มีการปลุกเรือนให้แก่คู่บ่าวสาวก่อนวันแต่งงานเหมือนแต่ก่อน

ขั้นตอนแรกในพิธีแต่งงาน ได้แก่ ๗.๐๐ น. นิมนต์พระสงฆ์มาถวายภัตตาหารเช้า และสวดเจริญพระพุทธมนต์ ๙.๐๐ น. หรือ ๙.๐๙ น. ฝ่ายเจ้าบ่าวจะยกขบวนขันหมากขึ้นเรือนเจ้าสาว ขบวนขันหมากประกอบด้วย ขันหมากเอก ๒ ขัน และ ขันหมากโท ๒ ขัน สำหรับเช่นผี ขันหมากเอกจะอยู่คู่หน้าสำหรับใส่อาหารคาว ส่วนขันหมากโทจะอยู่คู่หลังสำหรับใส่อาหารหวาน พร้อมด้วยขนมแต่งงาน ขันหมากเอกและขันหมากโทจะทำเป็นตะลุ่มนิยมห่อด้วยผ้าขาวม้าหรือผ้าเนื้อบางลายลูกไม้ ภายในตะลุ่มมีโครงที่ทำจากลวดหรือไม้ไผ่ บางหมู่บ้านใช้ขันหมากเอกและขันหมากโทที่เป็นพานหรือโตก

*ใบพลู ๑ เรียง มี ๑๐ ใบ

ภาพที่ ๒๕ ตะลุ่มชั้นหมากเอกและชั้นหมากโท

ก่อนที่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะยกขันหมากขึ้นเรือน ฝ่ายเจ้าสาวจะส่งญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้วและเด็กผู้หญิงมาเชิญขันหมากขึ้นเรือน โดยญาติผู้ใหญ่จะเดินทางร่มมาพร้อมกับเด็กที่ถือพานที่ใส่หมากพลูเพื่อมาเชิญขันหมาก ผู้นำในขบวนขันหมากของฝ่ายเจ้าบ่าวจะกินหมากพลู และนำซองเงินใส่พานพลูให้แก่เด็กเป็นการตอบแทน ระหว่างที่ยกขันหมากขึ้นเรือน ญาติฝ่ายเจ้าสาวจะกั้นประตูเงินประตูทอง และมีบัตรอวยพรตอบนายประตูและบัตรอวยพรตอบขันหมากได้ตอบกันเพื่อความสนุกสนาน ผู้ถามและผู้ตอบอาจเป็นหมอขวัญหรือผู้ใดก็ได้ที่ร้องบทดังกล่าวได้ ซึ่งการร้องได้ตอบดังกล่าวไม่ถือปฏิบัติกันมาประมาณ ๒๐-๓๐ ปีแล้ว

เมื่อขบวนขันหมากยกมาถึงธรณีประตู เจ้าบ่าวจะยื่นล้างเท้าบนใบตองที่วางบนหิน ถือเป็นเคล็ดว่าชีวิตคู่จะได้ราบรื่นเหมือนกับใบตองและให้มีใจหนักแน่นเหมือนกับหิน จากนั้นหมอขวัญจะกางผ้าขาวสำหรับวางใบเงิน ใบทอง ใบนาค และเงินสินสอด สร้อยทอง แหวนของฝ่ายเจ้าบ่าว หลังจากนั้นฝ่ายเจ้าบ่าวและฝ่ายเจ้าสาวจะใส่เงินเพิ่มลงบนผ้าขาวก็บาทก็ได้ เรียกว่า "เงินต่อเงิน" ถือเป็นเคล็ดว่าเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะมีเงินใช้ไม่ขาดมือ แล้วจึงประกอบพิธีคว่ำหมาก ๓ ชั้น ซึ่งแต่ก่อนทำกันในวันหมั้น จากนั้นจึงประกอบพิธีโรยถั่วโรยงาเพื่อเป็นเคล็ดให้คู่บ่าวสาวมีชีวิตที่เจริญงอกงามเหมือนถั่วและงา เสร็จแล้วจึงประกอบพิธีทำขวัญบ่าวสาว และพิธีหลังน้ำสังข์ ตามลำดับ

อนึ่ง เมื่อประมาณ ๔๐ ปีก่อน ไม่มีพิธีหลังน้ำล้างช้ แต่จะมีพระสงฆ์มาช้ดน้ำพระพุทธรูปมนตรี้ให้แก่คู่บ่าวสาวในตอนบ่าย หลังจากนั้นผู้ที่มาร่วมงานจะช้ขันรดน้ำคู่บ่าวสาวตั้งแต่ศึระลงมาจนเป็ยกชุ่มพร้อมกับให้พร เสร็จแล้วเจ้าสาวจะต้องนำเสื่อผ้า ๑ ชุด มาเปลี่นให้กับเจ้าบ่าว เรียกว่า "ชุดห้อยหอ"

ภาพที่ ๒๖ พิธีรอยถั่วโรยงา

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วย

๑. เจ้าบ่าวและเจ้าสาว
๒. หมอขวัญ
๓. พ่อแม่ของเจ้าบ่าวและเจ้าสาว ตลอดจนญาติพี่น้องและเพื่อน

ค. เครื่องประกอบพิธี ประกอบด้วย

๑. ชั้นไหว้ครู หรือชั้นห้า ๑ ใบ มีรายละเอียดของเครื่องประกอบพิธีเหมือนกับพิธีทำขวัญนาค

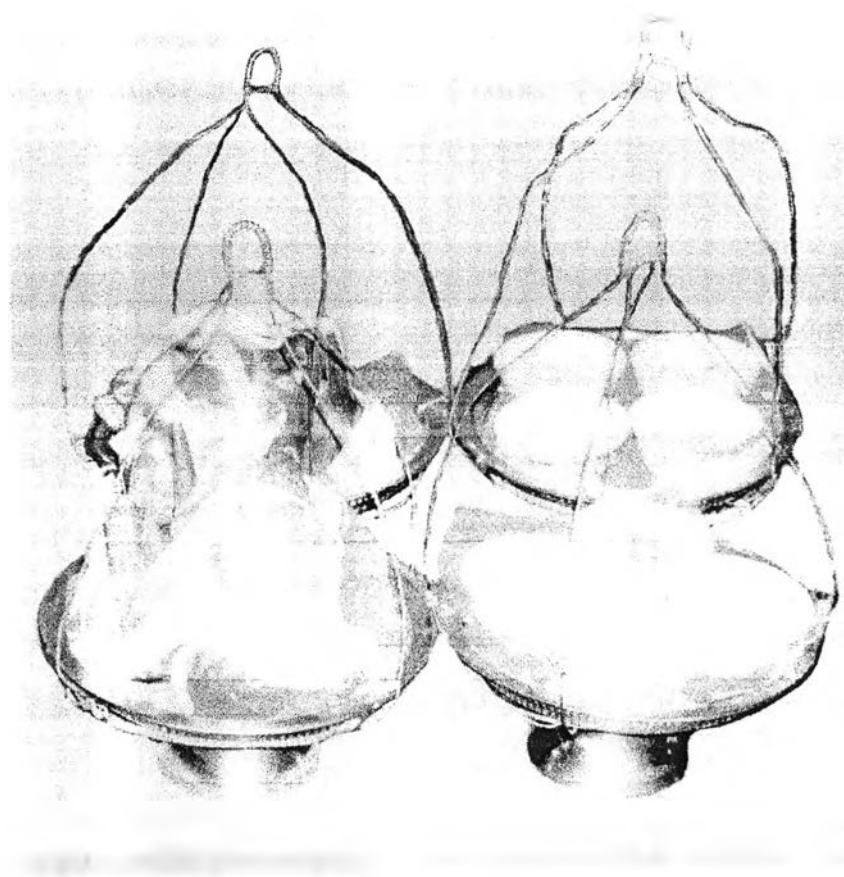
๒. ชั้นน้ำมนต์ ๑ ใบ ที่ใส่ใบเงิน ใบทอง และใบนาค สำหรับทำน้ำมนต์รณีสาร เพื่อให้พรขบไล่สิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากบริเวณที่ใช้ประกอบพิธี หมอขวัญบางคนใช้น้ำมนต์ของพระสงฆ์ที่ได้มาจากการสวดเจริญพระพุทธมนต์มาผสม

๓. เครื่องเซ่นผี ประกอบด้วย

๓.๑ อาหารคาวในชั้นหมากเอก ๒ ชั้น แต่ละชั้นมีไก่ต้ม ๑ ตัว ขนมจีนหางยาว ๑ จีบ ห่อหมก ๓ หรือ ๕ ห่อ* หมอขวัญอธิบายว่าสาเหตุที่จำนวนสิ่งของในชั้นหมากเอกแต่ละชั้นเป็นจำนวนเลขคู่ เพื่อให้จำนวนสิ่งของในชั้นหมากเอกทั้ง ๒ ชั้น รวมกันแล้วเป็นจำนวนเลขคู่ซึ่งเป็นเลขมงคล

๓.๒ อาหารหวานในชั้นหมากโท ๒ ชั้น แต่ละชั้นมีขนมหวาน ๔ ถ้วย ขนมที่นิยมใช้ ได้แก่ ขนมบัวลอย ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง หรือขนมถ้วยฟู อย่างละ ๔ หรือ ๖ ก้อน

*บางหมู่บ้านจัดอาหารคาวในชั้นหมากเอกแต่ละชั้นเป็นจำนวนคู่

ภาพที่ ๒๗ เครื่องเซ่นดาวหวานในตะลุ่มชั้นหมากเอกและชั้นหมากโท

๓.๓ ขนมและผลไม้ ในชบวนชั้นหมาก แบ่งเป็น ๒ แถว แถวหนึ่งเป็นเครื่องเซ่นผีบรรพบุรุษของฝ่ายเจ้าบ่าวและอีกแถวหนึ่งเป็นเครื่องเซ่นผีบรรพบุรุษของฝ่ายเจ้าสาว แต่แถวจะมีเครื่องเซ่นเหมือนกัน ขนมที่นิยมใช้ ได้แก่ ขนมฝิง ขนมโก๋อ่อน กระจ่างสารท ขนมลูกกวาด ขนมปลาตะเพียน ขนมเบี๊ยะ ถั่วตัด งาตัด และขนมกง ส่วนผลไม้มี กัล้วย ๒ หวี และมะพร้าวอ่อน ๒ ลูก

๓.๔ เหล้า ๒ ขวด วางไว้ใกล้กับชั้นหมากเอก

๓.๕ เนื้อหมูและวุ้นเส้น (ใช้ในการประกอบพิธีทำขวัญบ่าวสาวในบางหมู่บ้าน)

๔. ธงแดงและรูป สำหรับปักเครื่องเซ่น

๕. ผ้าไหว้ผี ๑ ผืน วางไว้บนพาน ผ้าไหว้ผีมีลักษณะเป็นผ้าสีขาวขนาดกว้าง ๑ เมตร ยาว ๑ เมตร โดยมีแถบผ้าหรือกระดาษสีแดงพันห่อไว้ เชื่อว่าสีแดงเป็นที่เป็นมงคลในพิธีแต่งงาน

เมื่อประมาณ ๕๐ ปีก่อน ผ้าไหว้ผีมีขนาดกว้าง ๒ เมตร ยาว ๒ เมตร หลังจากประกอบพิธีทำขวัญเสร็จแล้ว จะนำผ้าไหว้ผีดังกล่าวไปข้อมด้วยแก่นไม้ขนุนให้มีสีเหลืองแล้วนำไปถวายแด่พระสงฆ์สำหรับใช้เป็นจิวร เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผีบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่าตายาย) ของฝ่ายเจ้าบ่าวและฝ่ายเจ้าสาว ปัจจุบันไม่ถือธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวแล้ว

๖. ด้ายสายสิญจน์ สำหรับผูกข้อมือคู่บ่าวสาว

๗. บายศรีปากชาม ๒ ใบ (ใช้ในการประกอบพิธีทำขวัญบ่าวสาวในบางหมู่บ้าน)

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑. การไหว้ครู

๒. การทำน้ำมนตร์ (ในกรณีไม่ใช้น้ำมนต์ของพระสงฆ์)

ข้อ ๑ และ ข้อ ๒ มีรายละเอียดของขั้นตอนการประกอบพิธีเหมือนกับพิธีทำขวัญนาค แต่มีข้อแตกต่างกันอยู่ที่อุปกรณ์ที่หมอขวัญใช้พรมน้ำมนตร์ จะใช้หญ้าคาหรือกำมะยม

๓. การจุดธูปเทียนเซ่นผี โดยหมอขวัญและผู้ร่วมพิธีช่วยกันจุดธูป และนำธูปแดงปักไว้ที่เครื่องเซ่นผี ส่วนเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะจุดธูปคนละ ๑ ดอก และเทียน ๒ เล่ม* เพื่อไหว้ผีบรรพบุรุษทั้งสองฝ่าย

๔. การมอบเงินสินสอด* หมอขวัญจะมอบเงินสินสอดที่ห่อไว้ในผ้าขาวที่ใช้ในพิธีโรยถั่วโรยงาให้แก่คู่บ่าวสาว เพื่อมอบให้แก่แม่ของเจ้าสาว ซึ่งจะทำท่าแบกห่อเงินสินสอดนำไปเก็บไว้ในห้อง เชื่อว่าจะทำให้คู่บ่าวสาวทำมาหากินได้เงินเป็นจำนวนมาก

๕. การกล่าวทำขวัญ หมอขวัญจะกล่าวบททำขวัญบ่าวสาว ขณะเดียวกันเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะประนมมือ เมื่อหมอขวัญกล่าวบททำขวัญจบ คู่บ่าวสาวจะกราบหมอขวัญ ๓ ครั้ง

๖. การไหว้ผี เจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะยกพานที่ใส่ผ้าไหว้ผีพร้อมกันที่ระดับอก เพื่อบอกกล่าวให้ผีบรรพบุรุษทั้งสองฝ่ายรับรู้เรื่องการแต่งงาน จากนั้นคู่บ่าวสาวจะทำท่า "ไหว้ ๓ ท่า" โดยมือซ้ายของเจ้าบ่าวประสานกับมือขวาของเจ้าสาวในท่าประนมมือ แล้วทำท่าไหว้ไปทาง

*บางหมู่บ้านคู่บ่าวสาวจุดธูปร่วมกัน ๑ ดอก และเทียน ๑ เล่ม

**หมอขวัญอาจสลับขั้นตอนการมอบเงินสินสอดมาทำหลังจากขั้นตอนการกล่าวทำขวัญหรือการไหว้ผี

ขวามือของคู่บ่าวสาว ๑ ครั้ง ไหว้ทางซ้ายมือ ๑ ครั้ง และก้มไหว้ลงตรงกลาง ๑ ครั้ง ตามลำดับ เพื่อแสดงความเคารพต่อผีบรรพบุรุษของทั้งสองฝ่าย

ภาพที่ ๒๘ คู่บ่าวสาวทำท่า “ไหว้ ๓ ท่า”

๗. การผูกข้อมือ ผู้ร่วมพิธีจะร่วมกันผูกข้อมือของคู่บ่าวสาว โดยเริ่มจากพ่อแม่ และญาติของฝ่ายเจ้าสาวก่อน แล้วจึงตามด้วยพ่อแม่และญาติของเจ้าบ่าว และเพื่อนของ คู่บ่าวสาว ตามลำดับ วิธีการผูกของผู้ร่วมพิธีแต่ละคนนั้นไม่เหมือนกัน บางคนมัดด้วยสายสิญจน์ เข้าหาตัวของคู่บ่าวสาวเพียงอย่างเดียว บางคนก็มัดออกเพียงอย่างเดียว บางคนก็มีทั้งมัดเข้าและ มัดออก ส่วนข้อมือของคู่บ่าวสาวที่ใช้ผู้มัดสายสิญจน์นั้นจะเป็นข้อมือข้างใดก็ได้ โดยเริ่มผูกที่ ข้อมือของเจ้าบ่าวก่อน ขณะผูกข้อมือ ผู้ร่วมพิธีที่ผูกข้อมือจะกล่าวอวยพรให้แก่คู่บ่าวสาว จากนั้น จึงมอบเงินให้คู่บ่าวสาวไว้เป็นทุนทำมาหากิน

เมื่อผู้ร่วมแต่ละคนผูกข้อมือและมอบเงินให้แก่คู่บ่าวสาวแล้ว ญาติของฝ่าย เจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะมอบของชำร่วยให้แก่ผู้ร่วมพิธีเป็นการตอบแทน ซึ่งส่วนมากจะเป็น ผ้าขนหนู ยกเว้นพ่อแม่ของเจ้าบ่าวและเจ้าสาวที่จะมอบเป็นผ้าขาวม้าและผ้าถุงฝ่ายละ ๑ ชุด

เรียกว่า "ผ้ารับไหว้" หลังจากผูกข้อมือนให้คู่บ่าวสาวเสร็จ หมอขวัญจะประคองให้คู่บ่าวสาวลุกยืนขึ้นพร้อมกัน

จ. บททำขวัญ

บททำขวัญบ่าวสาวที่รวบรวมมามีทั้งหมด ๕ ส่วนวน แบ่งเป็น ส่วนวน मुखปาฐะ ๓ ส่วนวน และส่วนวนลายลักษณ์ ๒ ส่วนวน

ส่วนวน मुखปาฐะ ๓ ส่วนวน ได้แก่

๑. ส่วนวนนายสุดใจ วงษ์ปุ่น

๒. ส่วนวนนายวันทา มาปรีดา ทำขวัญบ่าวสาวที่หมู่ ๙ บ้านต้นตาล ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

๓. ส่วนวนนายวันทา มาปรีดา ทำขวัญบ่าวสาวที่หมู่ ๑๑ บ้านต้นตาล ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ส่วนวนลายลักษณ์ ๒ ส่วนวน ได้แก่

๑. ส่วนวนจากหนังสือ "รวมบททำขวัญต่าง ๆ" ได้มาจากนายจวน อรุณโรจน์

๒. ส่วนวนจากหนังสือ "พิธีทำขวัญและแห่ต่าง ๆ" ได้มาจากนายสุดใจ วงษ์ปุ่น

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นร่ายยาวเหมือนกับบททำขวัญภาค

โครงสร้างบททำขวัญบ่าวสาว

๑) โครงสร้างบททำขวัญบ่าวสาวส่วนวน मुखปาฐะ ประกอบด้วย

๑. บทบูชาพระรัตนตรัย เป็นคาถาบาลีเหมือนกับบททำขวัญภาค (ดูที่ภาคผนวก ก. หน้า ๔๑๘)

๒. บทชุมนุมเทวดา มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วย บทสัคเคที่เป็นคาถาบาลี และบทสัคเคแปล เป็นบทที่กล่าวย่อและดัดแปลงมาจากบทสัคเคแปลในบททำขวัญภาค มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญบรรดาเทพเจ้า เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาร่วมพิธีและอวยพรให้คู่บ่าวสาวมีความสุขและความเจริญรุ่งเรือง ดังความที่ว่า

"นะโม นมัสสิการยกกร ขึ้นเวียนเศียรสิโรตม์ ด้วยจิตข้าพเจ้าเป็นที่ปราโมทย์
 สาจำนองค์กษัตริย์ชัตติยวงศ์อันเรืองเดช อีกทั้งท้าวไทเทพทั่วทุกสถาน สาธุ สัคเค ข้าพเจ้าอยู่ใน
 ชั้นกามาพจรสวรรค์ ข้าพเจ้าจะขออัญเชิญเทพยดาเจ้าทั้งสิบหกชั้นฟ้า ให้เสด็จลงมาพร้อมกันใน
 วันนี้ อีกทั้งข้าพเจ้าจะขออัญเชิญพระภูมิเจ้าที่แม่ธรณีพระคงคา ให้เสด็จลงมาพร้อมกัน เพื่ออวยพร

ให้ท่านบ่าวสาว จงความสุขสวัสดิ์ พิพัฒนามงคล สมบูรณ์พูนผลยังตัวเจ้าที่ตั้งใจ”^{๔๔}

๓. บทเช่นผี มีเนื้อหากล่าวถึงวาระอันเป็นมงคล บรรยายเครื่องเช่นผี และกล่าวเชิญบรรดาผีต่าง ๆ ให้มาดูแลคุ้มครองคู่บ่าวสาว ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ วันนี้จะเป็นวันดี เป็นราศีศุภมงคล ข้าพเจ้าจะขอย่อยน ประดิษฐานขึ้นทันใด ที่จะขออำนวยอวยพร ยกกรขึ้นไหว้ คุณพ่อคุณแม่ คุณเฒ่าแก่ผู้ใหญ่ ญาติกาฝูงผี ไม่ว่าผู้ตีเชิญใจ ทั้งผีเรือนแม่พ่อ หรือผีหอปลุกใหม่ ขอเชิญกันมาให้ได้พร้อมกันในวันนี้ วันนี้จะเป็นวันที่ท่านเศรษฐีผู้ใหญ่ ได้เอารถเข้ามาเกย นำเขยเข้ามาฝาก เอาขันหมากเข้ามาให้ ได้จัดแจงแต่งไว้ ทั้งส้มสุกลูกไม้ ขนมหลายกองเกวียน ขนมผิงฝอยทอง ล้วนแต่ของจำเนียร จันอั๋งจาเจียน ผลไม้นานา ส้มซ่าส้มย่าส้มทับพลับจีน ลูกอินทะผาล่า ขนมต้มลูกใหญ่ มีกล้วยไข่กล้วยน้ำ มีมะพร้าวอ่อนอ้อยลำ เหล้าไก่หมูสามชั้น น่อหมกทอดมัน สารพันที่จะมี อภิเชกสองศรี เช่นผีทั้งหลาย ผีภูตผีพราย แม่ชี้อรักษา ที่ได้เลี้ยงดู ทั้งผีปู่ผีย่า ผียายผีตา ตามประดาพี่น้อง ผีเกี่ยว ผีตอง ทั้งสองพร้อมกัน อย่าซึ่งเคียดเคียดฉันท ขบพันเช่นเขี้ยว จะมาเป็นพี่เป็นน้อง จะมาเป็นทองแผ่นเดียว อย่าพิโรธโกรธเกรี้ยว ช่วยอุปถัมภ์คำชู ให้ผิวเมียทั้งคู่ ให้เจ้าอยู่สบาย เชิญเสด็จเสด็จเข้ามา คุ่มครองรักษา คุ่มโผยคุ้มภัย คุ่มเสนียดจัญไร สิ่งร้ายอย่าให้มีมา คุ่มให้สารพัด อย่าให้หนูกัดหลังคา คุ่มทั้งผ้านุ่งมุ้งผา ผาอยู่ผาอาจ ครอบครวสองรา โรคาเบาบาง คุ่มลูกคุ้มเต้า คุ่มเขมาตานชาง ญาติกาผีสง คุ่มครองป้องกัน ลูกเปรตเศษนรก กระจายจกอาธรรม ขออย่าให้มาเกิดในครรรค์ ขอเชิญเทวดาจุติ ลงมาจากสวรรค์ เพื่อจะมีลูกเต้า เมื่อเจ้าจะมีครรรค์ ข้าจะขอรำพัน ทั้งจั่วทั้งผา ชื่อตั้งหลังคา รอดแปกไก่ ผีประตุนหน้าต่าง เสาดั่งเสากลาง ผีสงนางไม้ ที่ได้ปลุกเรือนอยู่สองเจ้าทั้งคู่ ให้เจ้าอยู่สบาย คุ่มโผยคุ้มภัย คุ่มเสนียดจัญไร สิ่งร้ายอย่าให้มี ให้สวัสดิมงคล เกิดมรรคเกิดผล แก่ตนทั้งสอง...”^{๔๕}

๔. บทบรรยายเครื่องใช้ภายในเรือน มีเนื้อหากล่าวถึงเครื่องใช้ที่คู่บ่าวสาวจะต้องมีไว้ประจำเรือน โดยฝ่ายหญิงเป็นผู้จัดหาไว้ ดังความที่ว่า

“...ยกขึ้นมาตั้งไว้ หินหนักฟักทอง เครื่องสินสมรส ยกขึ้นมาหมด ตั้งไว้ในห้องเข็ดหน้าดอกคำ ชันน้ำพานรอง หวีกระจกคันฉ่อง โถแบ่งน้ำมัน ยี่ภู่ปูนอน พุกหมอนมานกัน เตียงตั้งอัมจันทร์ กระโถนขันเขียนหมาก มีดพับดลบันดาล พานหมากและของพลู เครื่องกินเครื่องอยู่

^{๔๔}บททำขวัญบ่าวสาว ส่วนวันที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๘.

^{๔๕}บททำขวัญบ่าวสาว ส่วนวันที่ ๑, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๘-๔๑๙.

ชั้นน้ำจอกลอย แหนบใหญ่ไม้สอย สาวน้อยหาไว้ เมื่อจะออกเรือนไป เจ้าจะได้ครองกัน เจ้าค่อย
ผ่อนค่อยผัน ปรนนิบัติผัวตน จะเกิดสวัสดิมงคล แก่ตนทุกวัน อีกแปรงสีพัน ชั้นน้ำบัวปาก ดูปลู
ดูหมาก ทั้งตลับซี่ผึ้ง...”^{๖๖}

๕. บทสอนบ่าวสาว มีเนื้อหากล่าวสอนเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเกี่ยวกับหน้าที่ที่ควร
ปฏิบัติของแต่ละฝ่ายหลังจากแต่งงานแล้ว ซึ่งจะนำไปสู่ชีวิตคู่ที่มีความสุข ดังความที่ว่า

“...อย่าตั้งปิ้งเอาแต่ผัว อย่าทำชั่วถึงผู้ใหญ่ เราสอนเจ้าไว้ จงเร่งจดจำ เมื่อเวลา
คำอย่าเที่ยวเตร่ อย่าโลเลแก่งแซเขื่อนการเหยาเรือน เตือนข้าไททุกสิ่งไปให้สิ้น เวลาจะกินดู
จัดแจง หุงต้มแกงแต่งไว้ทำ ต้มผักหญ้าปลาอย่างไฟ ไม่ว่าเจ้าจะแกงอันใดอย่าใส่ผักให้มากนักไม่
สู้ดี อย่าบ่นจุกจิกจู้จี้ทำหงุดหงิด ถ้าผัวผิดอย่าบ่น บ่นหลังคนจึงค่อยว่า ทั้งคำที่ข้าสอนไว้จะให้
พรสอนเจ้าไป เกียดดองทั้งสองข้าง อีกถ้าผิดพลั้งลูกเขยใหม่ คำบุราณท่านว่าไว้ แม่ผัวกับ
ลูกสะใภ้ ทั้งสองครองกัน ให้เป็นฉันผัวเมีย อย่าเรียกเมียว่าอ๊อ มันไม่ดีแก่ตัว ฝ่ายผัวก็เกรง อย่าขึ้น
มึงถึงเอ็ง อย่าข่มเหงใจกัน อย่าพูดกระแทกแตกตั้น หุนหันด่าทอ อย่าให้ร้อนถึงแม่พ่อ ปูย่าตายาย
อดสูดูร้าย หญิงชายนี้จะเขาจะเยี้ยเยาะ ผัวผิดเมียพลั้ง อดออมกันมั่ง ยับยั้งจงเหมาะ ผัวก็เรียกแต่
คำหวาน ๆ เมียก็ขานแต่เพราะ ๆ อย่าโมโหปากเปราะ ทำน้ำใจเสาะ มันไม่เหมาะชอบกล เมื่อจะ
เข้านอน จงไหว้พระสวดมนต์ ถือศีลห้าเป็นต้น สวัสดิมีชัย เมื่อคำราตรี เข้าที่กราบเท้าผัว เป็น
การดีแก่ตัว ไม่ชั่วสักเวลา ฝ่ายผัวก็อย่าช้า จงเร่งให้พรเมีย...”^{๖๗}

๖. บทให้พร มีเนื้อหากล่าวให้พรคู่บ่าวสาวให้มีความสุขความเจริญ ไม่
เจ็บไข้ได้ป่วย มีลูกสาวลูกชายที่ดีและเลี้ยงง่าย ตลอดจนร่ำรวยด้วยทรัพย์นานา และจบด้วย
คำอวยพรที่เรียกว่า “บทถวายพรพระ” ซึ่งเป็นคาถาบาลี ดังความที่ว่า

“...ทรัพย์สินก็ได้ เพิ่มไหลพูนมา ถ้าจะไปมีบุตรมีธิดา คงจะมาสืบสาย จะมี
ลูกหญิงลูกชาย ก็ไม่ชั่วสักคน มาแต่บนฟ้า เทวดาจะนิมนต์ จุติปฏิสนธิ ครั้นที่ชั่วไม่มี สอนเจ้า
ทั้งนี้ ดีกว่าเงินทอง เจ้าจงหมั่นทั้งสอง ฟังคำจำไว้ สมบัติของเจ้า อย่าให้รู้ขาดสาย ไหลมาเทมา
เหมือนน้ำคางคกบ่อทราย อย่ารู้สิ้นรู้สุด ถึงจะมีบุตรก็บริสุทธิ์สืบสาย จะมีลูกหญิงก็เลี้ยงง่าย จะมี
ลูกชายก็เลี้ยงคง ขอให้อายุยืนยง ทั้งสองครองกัน ระวังโรคโรคร้าย อย่าได้รู้มี ขอให้เป็นเศรษฐี
มหาเศรษฐี ให้มีรถขี่เลี่ยมทอง ข้าหญิงเหลือหลาย ข้าชายเนืองนอง โรงทานบ้านช่อง วัวควายช้างม้า

^{๖๖}บททำขวัญบ่าวสาว ลำานวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๑๙.

^{๖๗}บททำขวัญบ่าวสาว ลำานวนที่ ๑, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

เรือแพนาวา จอดอยู่เต็มท่า สินค้ามากครัน ให้เจ้ามีเงินนับแสน ให้เจ้ามีแหวนนับพัน ไตกคาด เขียนขัน สารพันใช้สอย ข้าสาวบ่าวน้อย ใช้สอยนับพัน ให้ต้นกัลปพฤกษา งอกขึ้นหัวนอน ตรง หน้าบัญชีร ผ่าผ่อนแพรพรรณ จะนึกของสิ่งใด ขอให้ได้สิ่งนั้น ให้สมความปรารถนา ให้มีโรงช้าง โรงม้า มีฉางข้าวฉางเกลือ คลังเสื่อคลังผ้า คลังเงินตรา ส่วยสาอากร เดชะพระพร ให้กับเจ้า ทั้งสอง พุทธังกัมมะสิทธิ ธัมมังกัมมะสิทธิ สังฆังกัมมะสิทธิ สัพพี ดิโย วิวัชขันตุ สัพพะโรโค วินัส สะตุ มา เต ภาวัตวันตะรายโย สุชี ทีฆายุกิ อะภิวาทะนะสี ลิสสะ นิจัจัง วุทธมาปะจายโน จัตตาโร ธัมมา วัชฌันติ อายุ วัณโณ สุขัง พลัง”^{๕๕}

๒) โครงสร้างบททำขวัญบ่าวสาวสำนวนลายลักษณ์ ประกอบด้วย

๑. บทเช่นผี
๒. บทบรรยายเครื่องใช้ภายในเรือน
๓. บทสอนบ่าวสาว
๔. บทให้พร

ข้อ ๑ ถึง ข้อ ๔ มีรายละเอียดของเนื้อหาเหมือนกับบททำขวัญบ่าวสาวสำนวน มุขปาฐะ

จ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

๑. ข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธี ได้แก่

๑.๑ ข้อห้ามเรื่องวันที่ใช้ประกอบพิธีแต่งงาน ห้ามจัดพิธีแต่งงานในวันพุธเพราะเป็นวันอัปมงคล เสฐียรโกเศศ อธิบายไว้ว่า เหตุที่ห้ามจัดพิธีในวันพุธ เพราะว่าเป็นวันสุนัขซึ่งเป็นนามไม่ดี^{๕๖}

๑.๒ ข้อห้ามเรื่องเดือนที่ใช้ประกอบพิธีแต่งงาน ได้แก่ เดือนคี่ เพราะเชื่อว่าเป็นเลขมงคล อาจทำให้คู่บ่าวสาวต้องพลัดพรากจากกัน และตั้งแต่วันเข้าพรรษา (แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘) จนถึงวันออกพรรษา (แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑) เป็นระยะเวลา ๓ เดือน ห้ามประกอบพิธี เพราะเชื่อว่าจะทำให้เจ้าสาวคลอดลูกยาก

^{๕๕}บททำขวัญบ่าวสาว สำนวนที่ ๒, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๒๒-๔๒๓.

^{๕๖}เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๕๕.

๒. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี ได้แก่

๒.๑ ความเชื่อเรื่องผี พบได้ในขั้นตอนการจตุรพิธเวียนเช่นผี การไหว้ผี ตลอดจนเนื้อหาในบทเช่นผีของบททำขวัญบ่าวสาวที่ได้กล่าวถึงผีประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ผีเรือน ผีญาติ ผีพราย แม่ชื้อ ผีนางไม้ ผีที่ประจำอยู่ตามเครื่องเรือน และผีบรรพบุรุษ หมอขวัญส่วนมากเชื่อว่าการทำขวัญบ่าวสาวนั้นเป็นการเช่นผีบรรพบุรุษเพื่อบอกกล่าวให้รับรู้เป็นสำคัญ แต่ก็มีหมอขวัญบางคนที่เชื่อว่าการทำขวัญบ่าวสาวเป็นการเช่นผีที่ได้กล่าวมาทั้งหมด

เป็นที่น่าสังเกตว่า พิธีทำขวัญบ่าวสาวเป็นพิธีทำขวัญเพียงประเภทเดียวในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพนับถือผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าตายาย ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรม ได้แก่ ขั้นตอนการจตุรพิธเวียนเช่นผีและการไหว้ผี ตลอดจนเนื้อหาในบทเช่นผีของบททำขวัญบ่าวสาวที่ได้กล่าวถึงผีปู่ย่าตายาย

๒.๒ ความเชื่อเรื่องเครื่องประกอบพิธีทำขวัญบ่าวสาว ได้แก่

๒.๒.๑ ชั้นหมากเอกและชั้นหมากโท ๔ ชั้น หมอขวัญเชื่อว่าเป็นตัวแทนมเหสีของพระอินทร์ทั้ง ๔ องค์ ได้แก่ นางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรา และนางสุชาดา ดังที่ร้องในบทได้ตอบชั้นหมาก ความว่า "...แต่ชั้นหมากมีสิบห้าชั้น แต่คำโบราณเรียกว่าร้อยเอ็ด หุนสินสอดเสร็จพร้อมกัน เป็นสำคัญมาในวันนี้ นางทั้งสี่นั้นชื่อนางสุธรรมา นางสุนันทา นางสุจิตรา นางสุชาดา ทั้งสี่นี้เป็นเอกอัครมเหสีของพระอินทร์ ที่เป็นใหญ่ในชั้นหมากมานั้น..."^{๕๐}

๒.๒.๒ ผ้าไหว้ผี หมอขวัญเชื่อว่าผ้าไหว้ผีเป็นตัวแทนของผีบรรพบุรุษ

๒.๒.๓ ขนมหินหางยาว เป็นขนมหินที่ทำยาวเพียงจับเดียว สำหรับงานแต่งงาน เชื่อว่าจะส่งผลทำให้การใช้ชีวิตของคู่บ่าวสาวยืนยาว

๒.๒.๔ ธงแดง ที่ใช้ปักเครื่องเช่น หมอขวัญเชื่อว่าปักเพื่อให้ผีบรรพบุรุษเห็นเครื่องเช่นได้ง่าย หมอขวัญบางคนเชื่อว่าปักธงแดงที่เครื่องเช่นเพื่อนับเป็นคะแนนให้เครื่องเช่นในชบวนชั้นหมากครบ ๑๐๑ อย่าง ตามแบบที่โบราณได้กล่าวไว้ในบทได้ตอบชั้นหมาก ดังที่ปรากฏความเชื่อดังกล่าวในข้อ ๒.๒.๑

^{๕๐} สัมภาษณ์ จวน อรุณโรจน์, ๓ มีนาคม ๒๕๔๕.

๒.๓ ความเชื่อเรื่องเลขมงคล เชื่อว่าเลขคู่ เช่น ๔ หรือ ๖ เป็นเลขมงคล ในพิธีแต่งงาน เช่น เดือนที่ใช้แต่งงาน หรือเครื่องเซ่นผีจะใช้เลขคู่

๒.๔ ความเชื่อเรื่องการลุกขึ้นยืนของคู่บ่าวสาว หลังเสร็จจากขั้นตอน การผูกข้อมือแล้ว หมอขวัญจะประคองจับคู่บ่าวสาวให้ลุกยืนขึ้นพร้อมกัน เชื่อว่าจะทำให้ คู่บ่าวสาวเกิดความปรองดองกัน ไม่มีฝ่ายใดข่มเหงหน้าใจกันได้ ตรงกันข้าม ถ้าเจ้าบ่าวหรือเจ้าสาว ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งลุกขึ้นยืนก่อน เชื่อว่าจะทำให้ฝ่ายที่ลุกขึ้นยืนก่อนมีอำนาจข่มเหนืออีกฝ่าย

๒. พิธีทำขวัญที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม ได้แก่ พิธีทำขวัญวัวควาย พิธีทำขวัญเกวียน และพิธี ทำขวัญข้าว

๒.๑ พิธีทำขวัญวัวควาย

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีทำขวัญวัวควายของคนไทยเป็นพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติในแต่ละครอบครัว โดย เชื่อว่าวัวควายก็มีขวัญเช่นเดียวกับคน จะประกอบพิธีได้ก็ต่อเมื่อได้วัวควายตัวใหม่มา ปัจจุบันไม่ ถือปฏิบัติกันมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว หลังจากเปลี่ยนมาใช้รถไถนาแทนแรงงานวัวควาย

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี

ใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี

ค. เครื่องประกอบพิธี

ด้ายสายสิญจน์ ๒-๓ เส้น

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี มีดังนี้

ผู้ประกอบพิธีที่เป็นผู้หญิงใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกที่เขาวัวควายข้างใดข้างหนึ่ง ขณะผูกด้ายสายสิญจน์จะกล่าวบทเรียกขวัญวัวควายอย่างสั้น ๆ

จ. บททำขวัญ

บททำขวัญวัวควายที่ได้มามี ๒ สำนวน แบ่งเป็น สำนวนมุขปาฐะ ๑ สำนวน และ สำนวนลายลักษณ์ ๑ สำนวน

จากการสัมภาษณ์หลายคน พบว่ามีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้นจึงยกตัวอย่าง
สำนวนมุขปาฐะมา ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนนางทับ อรุณโรจน์

สำนวนลายลักษณ์ ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนจากหนังสือ "รวมบททำขวัญต่าง ๆ"
ได้มาจาก นายจวน อรุณโรจน์

รูปแบบ บททำขวัญวัวควายที่เป็นสำนวนมุขปาฐะจะเป็นคำพูดสั้น ๆ และ
เรียบง่าย ส่วนสำนวนลายลักษณ์ใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยยาว

โครงสร้างบททำขวัญวัวควาย

๑) โครงสร้างบททำขวัญวัวควายสำนวนมุขปาฐะ มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญ
วัวควายให้กลับมา ให้พรวัวควาย และขอโชสิกรรมต่อวัวควาย ตลอดจนขอพรให้ข้าวอุดมสมบูรณ์
ดังความที่ว่า "ขวัญ (วัว) ควายเอ๋ย ให้มาอยู่ดีอยู่เย็นเป็นสุขนะ อย่าได้เจ็บได้ไข้ ที่เคยดูดำตีเอ็งก็
ขอโชสิให้ด้วยนะ ขอให้ขยันทำนา ให้ได้ข้าวดีนะ"^{๕๑}

๒) โครงสร้างบททำขวัญวัวควายสำนวนลายลักษณ์ ประกอบด้วย

๑. บทขึ้นต้น มีเนื้อหากล่าวถึงวาระอันเป็นมงคล อัญเชิญเทวดามาร่วมพิธี และ
ชมควายที่ช่วยให้มีเงินทองและข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ดังความที่ว่า

"ศรี ๆ สวัสดิ์สถาพรเป็นบรมมงคล วันนี้ข้าพเจ้าจะแผ่ผลทั่วขอบเขตต์ ด้วย
กระบืออันวิเศษของข้าพเจ้าเกิดมา ขอเทพยดาจงเสด็จลงมา อีกทั้งเจ้าทุ่งแลเจ้าท่าที่อยู่ป่าแลอยู่
ดง อยู่ห้วยเขาลำเนาพงทุกท้อธาร วันนั้นก็ในวันสุขสำราญด้วยกระบือปลอด ของข้าคลอดออกมา
ดูงามครัน ทั้งท่งที่ศรีสันก็ขอบกล ตั้งแต่ได้กระบือตัวนี้ก็มีผลเหลือประมาณ ทั้งข้าวปลาอาหาร
ทวี ทั้งเงินทองหรือก็มากมีออกไหลมา จะนี่สิ่งใดก็ได้สมปรารถนาทุกสิ่งอัน..."^{๕๒}

๒. บทเรียกขวัญ มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญวัวควายที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้กลับ
เข้าสู่ตัวควาย การใช้แรงงานควาย และสอนควายให้ขยันทำงานและเชื่อฟังเจ้าของ ดังความที่ว่า

"...วันนี้ข้าพเจ้าจะขอทำขวัญกระบือผู้ ให้ล้ำเลิศเชิดชูตามโบราณว่าขวัญเจ้าเอ๋ย
จงมาสู้อยู่บ้านอย่าไปไกล ขวัญเจ้าอย่าหลงตามเพื่อน เข้าในเถื่อนไพรทางดงดอน ขวัญเจ้าอย่าไป

^{๕๑}บททำขวัญวัวควาย, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๒๗.

^{๕๒}บททำขวัญวัวควาย, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๑.

ลงบึ้งทิ้งบอนเป็นอาหาร ขวัญเจ้าอย่าไปเที่ยววิมหารป่าละเมาะ เห็นทางเปลี่ยวอย่าเลี้ยวเลาะ
เที่ยวสัญจร มาอยู่เกิดแต่ในนาकिनหญ้าอ่อนให้สบาย พ่อเขางอนอย่าซ่อนกายเที่ยวหนีเร้น อย่า
เที่ยวเดินเพลินเล่นไกลทุ่งนา ถ้าแม้ว่าเจ้าเติบโตขึ้นมา มีเปลี่ยวเปลวอย่าเกียจคร้าน แต่พอ
เดือนหกฝนตกท่วมบ้านลงมาเย็นใจ พ่อนี้ก็จะได้ผูกแอกไถเครื่องครบ ออกทุ่งนาอย่าปรารภ
ความเหน็ดเหนื่อย ถึงเขาจะตีพ่อสักเท่าไร ก็อย่าขามเข็ดจงทนเอา ตัวพ่อนี้จะตั้งชื่อเจ้าว่า
อ้ายเปลี่ยว ถ้าแม้งานที่ทำเรียกค่าเดียวจงวิ่งมา อย่าทำเป็นหัวดีเหมือนกระบือป่าเที่ยวยืนเบ็ง
คนวิ่งไล่ไฟล่กระเจิงเที่ยวสัญจรจนดาวเคลื่อนเดือนดับ ไม่กลับมาอนที่ในคอก เที่ยวชุกซอนนอน
ชอกป่าละเมาะ ทำให้เจ้าของเที่ยวมองเขาะทุกตำบล ขวัญพ่อเอ๋ยอย่าได้คะนองลงเงิงชนเป็น
ควายเปลี่ยว หนทางกลางไพรเขียวอย่าได้ไปห่าง เร่งระวังตัวกลัวเสียข้างจะยายี หนึ่งศัตรูหมูมี
เที่ยวสัญจร มันจะพาเจ้าเข้าชุกซอนอดหญ้าฟาง เห็นทางไหนใหญ่กว้างพ่อจงกลับ อย่าเดินเฉย
ให้เลยลับจนหลงบ้าน ขวัญเจ้าจงอยู่ทำงานการอย่าแซ่เขื่อน เทียมเกวียนลากเลื่อนตะพายแอก
ทั้งดุมวงกงแปรมีครบครัน ตัวพ่อนี้จะได้กระสันเจ้าไว้กับหลัก แล้วร้อยจุมผูกขักจูงวงเวียน
พร้อมผู้คนหนุ่มสาวจนข้าวเดียนไปทั้งลาน แล้วให้ให้สะท้านขึ้นสามลา ฯ”^{๕๓}

๓. บทให้พร มีเนื้อหากล่าวให้พรแก่ชาวนาให้รำรวย มีความสุข และได้ข้าว
อุดมสมบูรณ์ ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ เจริญสิริสวัสดิ มีสุขทุกซออย่าพาล นับวันจงเจริญด้วยการอันใหญ่ยิ่ง อุดม
ทั้งทรัพย์สิ่งสิ้นทั้งเงินและทอง จะนึกแก้วก็ให้แก้วทอง จะนึกทองก็ให้ทองไหลมา ทั้งข้าวเปลือกก็
เต็มนา ปลา ก็เต็มทุ่ง ข้าวสารก็เต็มยุ้ง เงินเต็มถุงทองเต็มไถ ตั้งแต่ไม่มีทุกข์ จะมีแต่สุขสบาย
ทุกคืนวัน...”^{๕๔}

๔. บทบรรยายลักษณะควายที่ดี มีเนื้อหากล่าวถึงลักษณะควายที่ดี ๓ ประเภท
ได้แก่ ควายที่มีสีดำ ควายที่มีสีทองแดง และควายที่มีสีดำปลอด (นิลสาริกา) ดังความที่ว่า

“...ที่นี้ข้าจะรำพันถึงกำเนิดกระบือ ซึ่งมีนามตามชื่อโบราณมา อนึ่งเล่าเป็นสีดำ
ธรรมดาหน้ามากโต มีด่างใหญ่เป็นใบโพธิ์พองามมี งามเกินเจริญศรีศิริสวัสดิ ใครเป็นเจ้าของต้อง
พิพัฒน์บริบูรณ์ ทั้งสมบัติก็มากมูลเนื่องของมา คนนับถือลือชื่อย่อมปรากฏ มีทั้งลากและศอัน
ใหญ่ยิ่ง กระบือย่อมดีจริงต้องตำรา ยังมีอีกตัวหนึ่งเป็นคำปรัมปราท่านกล่าวไว้ ว่าสีเหมือน
ทองแดงแสงสดใสขนเป็นมัน หน้าก็อระออควันเป็นมงคล อีกทั้งสกนธ์ก็ต่างพริ้ว เกิดมาตั้งแต่

^{๕๓}บททำขวัญวัวควาย, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๑.

^{๕๔}บททำขวัญวัวควาย, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๒.

น้อยไปจนใหญ่ ท่านเจ้าของนี้ มีข้าไทยบริบูรณ์ ทั้งสินทรัพย์ก็นับมากมูลเป็นกำยกอง ชั้นแต่จะค้าขายก็ได้คล่องไม่ยากจน อย่างที่กระบือดำปลอดตลอดตนงามนักหนา ท่านเรียกว่านิลสาธิตา บัดตลอด งามจริงยิ่งยอดกระบือดี ใครเลี้ยงไว้ก็ได้มีสุขสบาย ปราศจากอันตรายแลโรค...”^{๔๔}

๕. บทเรียกขวัญ (ซ้ำ) มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญวัวควายให้กลับมาอยู่เฝ้านา และบรรยายการทำขวัญวัวควาย ดังความที่ว่า “...ขวัญเจ้าเอ๋ยพ่อเขาตั้งอยู่เฝ้านาอย่าไปไกล พ่อนี้จะทำขวัญให้ในวันนี้ กระแจจะจันทน์เจิมเฉลิมศรีด้วยผูกคอก บรรดาพรรคพวกชาวนาที่ถ้วนหน้า พอได้ฤกษ์ให้ให้ขึ้นสามลา ให้เป็นสวัสดิ์มงคล”^{๔๕}

จ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

คนไทยเชื่อว่าการประกอบพิธีทำขวัญวัวควายเมื่อได้วัวควายตัวใหม่มาเป็นการเรียกขวัญที่หนีไปในระหว่างเดินทางให้กลับเข้าสู่ตัววัวควายเพื่อให้วัวควายแข็งแรง ซึ่งจะส่งผลให้วัวควายขยันทำนา และเชื่อว่าจะทำให้ข้าวในนาเจริญงอกงามดีและได้ผลผลิตมาก

๒.๒ พิธีทำขวัญเกวียน

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีทำขวัญเกวียนของคนไทยเป็นพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติกันในแต่ละครอบครัว โดยเชื่อว่าเกวียนมีขวัญประจำอยู่ จะประกอบพิธีก็ต่อเมื่อได้เกวียนเล่มใหม่มา ซึ่งไม่ถือปฏิบัติกันมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว หลังจากตัดถนนผ่าน และเปลี่ยนมาใช้รถยนต์เป็นพาหนะสำหรับการเดินทาง และบรรทุกสิ่งของต่าง ๆ แทนเกวียน

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี

ใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี

ค. เครื่องประกอบพิธี

ด้ายสายสิญจน์ ๒-๓ เส้น

^{๔๔} บททำขวัญวัวควาย, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๒.

^{๔๕} บททำขวัญวัวควาย, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี มีดังนี้

ผู้ประกอบพิธีที่เป็นผู้หญิงใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกที่ "หัวตะเภา" ซึ่งเป็นส่วนประกอบของเกวียนที่อยู่ด้านล่าง ขณะผูกด้ายสายสิญจน์จะกล่าวเรียกขวัญเกวียนอย่างสั้น ๆ

จ. บททำขวัญ

จากการสัมภาษณ์หลายคน พบว่าใช้สำนวนมุขปาฐะที่มีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้นจึงยกตัวอย่างมา ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนนางทับ อรุณโรจน์

รูปแบบ เป็นคำพูดสั้น ๆ และเรียบง่าย

โครงสร้างบททำขวัญเกวียนสำนวนมุขปาฐะ มีโครงสร้างที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน และสั้น มีเนื้อหา กล่าวเรียกขวัญเกวียนให้กลับมา และอวยพรให้ขวัญเกวียนอยู่เย็นเป็นสุข ดังความที่ว่า "ขวัญเกวียนเอ๋ย ให้มาอยู่ดี อยู่เย็นเป็นสุขนะ"^{๔๘}

ฉ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

เชื่อว่าการประกอบพิธีทำขวัญเกวียนเป็นการเรียกขวัญของเกวียนเล่มใหม่ที่อาจหนีกระเจิดกระเจิงไปในขณะประกอบเกวียน หรือตกใจหนีระหว่างที่ช่างทำเกวียนเดินทางนำเกวียนมาส่งให้ที่บ้าน และเชื่อว่าจะทำให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์

๒.๓ พิธีทำขวัญข้าว

พิธีทำขวัญข้าวของคนไทย เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ที่ถือปฏิบัติกันในแต่ละครอบครัว จะประกอบพิธีทำขวัญข้าว ๓ ครั้ง ได้แก่ ตอนข้าวตั้งท้อง ตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลาน และตอนขนข้าวขึ้นยุ้ง ปัจจุบันยังคงพบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง และตอนขนข้าวขึ้นยุ้งที่ยังคงถือปฏิบัติอยู่ในบางครอบครัว

๒.๓.๑ พิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

คนไทยจะประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่นาในวันศุกร์ก่อนเวลาเที่ยงหลังจากวันสารทไทย บางครอบครัวจะประกอบพิธีในวันศุกร์หลังจากวันออกพรรษาแล้ว

^{๔๘}บททำขวัญเกวียน, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๒๘.

ปัจจุบันพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องของคนไทยที่ตำบลหนองยาว ตำบลเมืองเก่า และตำบลดงน้อย ได้ถือปฏิบัติกันน้อยลง เนื่องจากประมาณ ๓-๔ ปีที่ผ่านมา มีการขุดคลองชลประทานผ่าน จึงนิยมทำนาปรังกันมากขึ้น ซึ่งปีหนึ่งสามารถทำนาได้มากกว่า ๑ ครั้ง ทำให้ได้ผลผลิตมากกว่าการทำนาปีซึ่งแต่เดิมที่ทำนาได้เพียงปีละครั้ง ส่งผลให้ผู้ทำนาปรังหลายครอบครัวเลิกประกอบพิธี เพราะช่วงเวลาข้าวตั้งท้องในการทำนาปรังไม่ตรงกับประเพณีที่เคยถือปฏิบัติในช่วงหลังวันสารทไทย ดังนั้นแนวโน้มของการประกอบพิธีทำขวัญข้าวจึงสัมพันธ์กับการทำนาปีทีลดน้อยลงตามไปด้วย ยกเว้นหมู่บ้านของคนไทยที่ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม ซึ่งเป็นตำบลที่อยู่ติดกับตำบลหนองยาวที่ยังคงถือปฏิบัติอยู่กับเกือบทุกครอบครัว เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นที่สูง และระบบการชลประทานยังเข้าไม่ถึง ชาวนาจึงต้องอาศัยน้ำฝนและแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ไหลผ่าน ได้แก่ ธารพุด ที่ไหลผ่านมาจากอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี สำหรับทำนา ดังนั้นชาวนาจึงทำนาแบบนาปีเป็นส่วนมาก

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี

ใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี

ค. เครื่องประกอบพิธี ประกอบด้วย

๑. ธูป ๓ ดอก เทียน ๑ เล่ม และดอกไม้ ๒-๓ ดอก

๒. ด้ายสายสิญจน์ ๓ เส้น

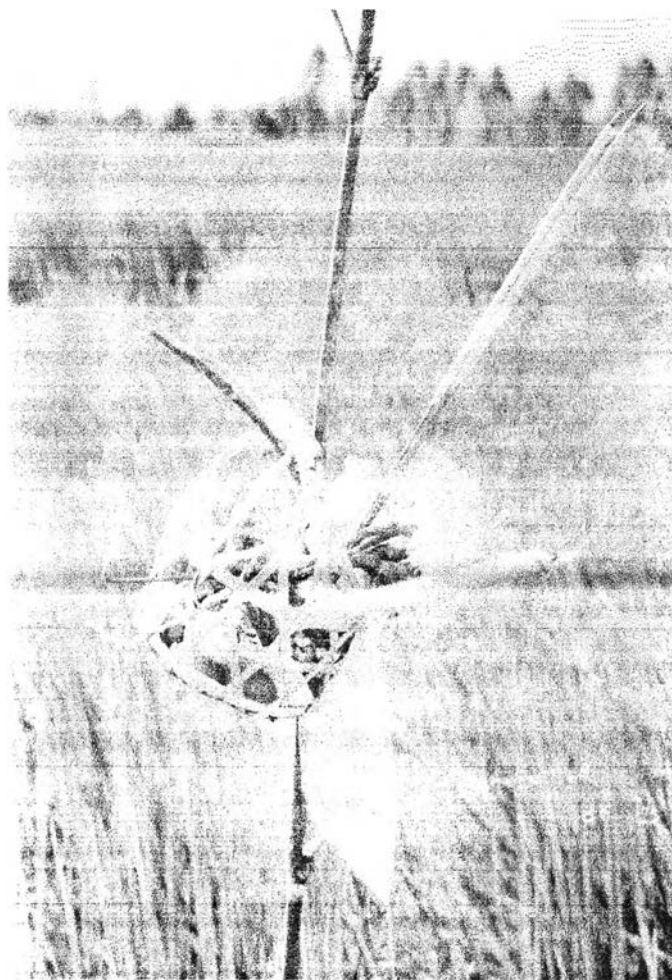
๓. ขะลอม ๑ ใบ ผูกไว้กับกิ่งไม้ซึ่งนิยมใช้กิ่งไผ่ยาวประมาณ ๒-๓ เมตร บนยอดกิ่งไม้จะผูกธงสีต่าง ๆ ไว้ สาเหตุที่ผูกธงไว้บนยอดกิ่งไม้ เพื่อไล่นกที่จ้องโฉบกินข้าวในนา^{๕๔} ชาวบ้านบางคนเชื่อว่าธงจะช่วยบอกเรียกขวัญของแม่โพสพให้กลับมา ภายในชะลอมใส่เครื่องเช่น สำหรับขวัญของแม่โพสพ นิยมใช้ผลไม้รสเปรี้ยว เช่น มะดัน ส้ม มะม่วง นอกจากนี้ยังมีผลไม้อื่น เช่น เผือก มัน กัลยง อ้อย ตลอดจนหมาก พลู ถั่วลิสง เกลือ และน้ำที่ใสในถุงพลาสติกหรือแก้วน้ำ

๔. เครื่องแต่งตัว สำหรับแต่งตัวแม่โพสพ ประกอบด้วย แป้ง หวี กระจก น้ำอบหรือน้ำหอม

^{๕๔}“ขวัญข้าว ขวัญแผ่นดิน นาข้าวทดลองในสวนจิตรลดา,” ศิลปวัฒนธรรม ๑๘ (ธันวาคม ๒๕๓๙):

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑. การเรียกขวัญแม่โพสพ หลังจากผู้ประกอบพิธีปักชะลอมไว้ที่ริมนา และจุดธูป เทียน ที่ใส่ไว้ในชะลอมแล้วก็จะนั่งประนมมือพร้อมกับกล่าวบททำขวัญเป็นครั้งแรก เพื่อเรียกขวัญของแม่โพสพให้มาอยู่ที่นา

ภาพที่ ๒๙ ชะลอมที่ผูกกับกิ่งไม้ที่ปักอยู่ริมนา

๒. การผูกขวัญแม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีหยิบด้ายสายสิญจน์ ๓ เส้น วนขวารอบต้นข้าวที่อยู่ตรงหน้า ๓ รอบ ขณะวนจะกล่าวบททำขวัญเป็นครั้งที่สอง เพื่อเรียกขวัญของแม่โพสพให้กลับมาอยู่ที่นา แล้วจึงนำด้ายสายสิญจน์มัดต้นข้าวที่รอบไว้ ๓ ต้น ขณะมัด

ต้นข้าวจะกล่าวบททำขวัญเป็นครั้งที่สาม การใช้ด้ายสายสิญจน์มัดต้นข้าวก็เพื่อป้องกันไม่ให้ขวัญ
ของแม่โพสพหนีไปจากนาข้าว

ภาพที่ ๓๐ ผู้ประกอบพิธีกำลังวนด้ายสายสิญจน์เพื่อเรียกขวัญของแม่โพสพให้กลับมา

๓. การแต่งตัวแม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีจะวางเครื่องแต่งตัวไว้ที่ริมนา แล้ว
ใช้น้ำอบหรือน้ำหอมพรมไปที่ต้นข้าวพร้อมกับกล่าวบททำขวัญเป็นครั้งที่สี่ เพื่อแต่งตัวให้กับ
แม่โพสพ

๑. บททำขวัญ

บททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องที่รวบรวมมาทั้งหมด ๔ จำนวน แบ่งเป็น
จำนวนมุขปาฐะ ๓ จำนวน และจำนวนลายลักษณ์ ๑ จำนวน

จำนวนมุขปาฐะ ๓ จำนวน ได้แก่

๑. จำนวนนางตุ้ม นิลศิริ
๒. จำนวนนางสวิง เฝิมทอง
๓. นางเจียน สมอทอง

จำนวนลายลักษณ์ ๑ จำนวน ได้แก่ จำนวนจากหนังสือ "รวมบททำขวัญ
ต่าง ๆ" ได้มาจาก นายจวน อรุณโรจน์ ซึ่งความตอนท้ายได้ขาดหายไป

รูปแบบ บททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องจำนวนมุขปาฐะใช้คำพูดสั้น ๆ
และเรียบง่าย ส่วนบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องจำนวนลายลักษณ์ใช้คำประพันธ์ประเภท
ร่ายยาว

โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง

๑) โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องจำนวนมุขปาฐะ มี
โครงสร้างที่สั้น และเรียบง่ายกว่าจำนวนลายลักษณ์ มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญแม่โพสพให้มากิน
เครื่องเช่น เรียกขวัญของแม่โพสพ และขอพรจากแม่โพสพ ดังความที่ว่า "แม่โพสพ แม่่นพดารา
แม่จันทวี แม่ศรีศักดิ์ดา เชิญแม่มาเสวยเครื่องสวรรคกันเน้อ มาขวัญเอี้ยมา อยู่ตันไร่ปลายนา
ขอเชิญแม่มาร่วมกันเถอะ ขวัญเอี้ยมา ขวัญเอี้ยมา แพ้ท้องแท้ใ้แม่เถอะ (แล้วกล่าขอแต่สิ่งที่ดี
และเป็นมงคล...)" ^{๔๙}

ยกเว้นบททำขวัญข้าวจำนวนนางเจียน สมอทอง ที่กล่าวบททำขวัญข้าว
๔ ครั้ง สลับกับขั้นตอนการประกอบพิธีแต่ละขั้นตอน บททำขวัญข้าวที่กล่าวทั้ง ๔ ครั้ง แต่ละครั้งมี
เนื้อหาที่คล้ายกัน โดยกล่าวอัญเชิญขวัญของแม่โพสพให้มากินเครื่องเช่นและแต่งตั้ง ขอพรจาก
แม่โพสพให้ช่วยคุ้มครองลูกหลาน ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยปกป้องคุ้มครองแม่โพสพ และ
ขอขมาต่อแม่โพสพ มีขั้นตอนตามลำดับ ดังนี้

ขั้นตอนการเรียกขวัญแม่โพสพ หลังจากจุดธูปเทียนที่ชะลอมแล้ว
ผู้ประกอบพิธีจะนั่งลงประนมมือพร้อมกับกล่าวบททำขวัญว่า

^{๔๙}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) จำนวนที่ ๒, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๐.

“สาธุ ลูกขออัญเชิญแม่โพสพ ที่ลูกได้ทำไว้วันนี้ทุกที่ทุกที่นี้ ขอจงมารับ
 กล้วยอ้อยเมื่อกมันสารพันที่ลูกเอามาให้ สาธุ ขอเชิญแม่โพสพ แม่พันดารา แม่จันทวี แม่
 ศรีศักดิ์ดา ที่เลี้ยงลูกมาใหญ่เท่าเพียงนี้ ขอให้ลูกนี้ได้พึ่งพาบารมีของแม่โพสพตลอดไปตลอดปี
 ตลอดเดือนตลอด มีลูกมีหลานเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานตลอดไปด้วยเถิด สาธุ มีปาอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์
 ขอจงปกป้องรักษาคุ้มครองแม่โพสพด้วย ขอให้เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานตลอดรอดฝั่ง สาธุ ขอเชิญ
 แม่โพสพที่ลูกได้ทำไว้ทุกที่ ๆ ฝันนาคนอื่นที่เขาไม่ได้ทำก็ขอเชิญมารับที่ลูกนี้ได้ทุกที่ ๆ สาธุ ขอ
 จงมารับน้ำหอมน้ำมันแต่งเนื้อแต่งตัว ถ้าเดี๋ยวจะกินอะไร ขอจงมารับนี้ด้วยเถอะ สาธุ นะขวัญเอ๋ย
 มาขวัญเอ๋ยมา แม่จันทวี แม่ศรีศักดิ์ดา แม่โพสพนะ จันทวี แม่พันดารา สาธุ ขออัญเชิญแม่โพสพ
 มารับแต่งเนื้อแต่งตัว สาธุ”^{๖๐}

ขั้นตอนการเรียกขวัญแม่โพสพ (ซ้ำ) ผู้ประกอบพิธีนำด้าย ๓ เส้น
 วนขวาที่ริมแปลงนา พร้อมกับกล่าวบททำขวัญว่า

“สาธุ ให้แต่งเนื้อแต่งตัวนะแม่โพสพนะ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานตลอดรอดฝั่ง
 เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานนะ คนที่เขาไม่ได้เรียกก็ขออัญเชิญมารับที่ลูกนี้ทั่วทุกที่ ๆ สาธุ”^{๖๑}

ขั้นตอนการผูกขวัญแม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีนำด้าย ๓ เส้น ผูกไว้กับ
 ต้นข้าวที่รวบไว้ ๓ ต้น พร้อมกับกล่าวบททำขวัญว่า

“สาธุ ให้มาแต่งเนื้อแต่งตัว ที่ลูกทำไว้นี้ก็ขอให้งอกงาม เลี้ยงลูกเลี้ยง
 หลานตลอดรอดฝั่ง เทพาอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ขอให้ปกป้องรักษาคุ้มครองแม่โพสพอย่าให้เป็น
 โรคเป็นภัย”^{๖๒}

ขั้นตอนการแต่งตัวแม่โพสพ ผู้ประกอบพิธีนำแป้งที่ผสมน้ำอบทาที่
 ใบข้าว พร้อมกับกล่าวบททำขวัญว่า

“สาธุ เอ้าแต่งเนื้อแต่งตัว น้ำหอมน้ำมันเอามาแล้ว ลูกเอามาให้แล้ว
 แต่งเนื้อแต่งตัว สาธุ แม่ขวัญเอ๋ย แม่ขวัญเอ๋ย มาอยู่ทั่วทิศทั่วแดนที่ไหนก็มา สาธุ เอ้าแต่งเนื้อ
 แต่งตัว ขวัญเอ๋ย แม่ขวัญเอ๋ย สาธุ ขวัญเอ๋ย มาขวัญแม่โพสพ ขอให้อยู่กับลูกกับหลานตลอด

^{๖๐}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) จำนวนที่ ๓, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๑.

^{๖๑}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) จำนวนที่ ๓, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

^{๖๒}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) จำนวนที่ ๓, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

รอดฝั่ง ไม่มีโรคมีภัยอะไร ลูกผิดพลาดพลั้งไปขอมาให้แก่ลูกด้วยเถิด สาธุ”^{๖๓}

๒) โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องสำนวนหลายลักษณะ ประกอบด้วย

๑. บทขึ้นต้น มีเนื้อหากล่าวถึงวาระอันเป็นมงคล และกล่าวอัญเชิญเทพเจ้า เทวดา และสิ่งศักดิ์ทั้งหลาย ให้ลงมารับเครื่องเซ่นและอวยพร ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ วันนี้เป็นวันดีอันเลิศล้น ข้าจะยกคุณแม่พระโพสพออกรำพัน จะได้กล่าวอ้างเป็นทางทำขวัญตามโบราณ หนึ่งข้าจะขออัญเชิญเทพดาเจ้า ทุกสถานมาสถิต ทั้งเจ้าท่งท่าวราฤทธิมีศักดิ์ดา อีกทั้งปู่เจ้าในเหวผาภูเขาดิน ซึ่งสถิตอยู่ในโตรกตรอกชอกเนินศรีธาร หนึ่งข้าจะขออัญเชิญพระจอมมโหฬารทั้งชั้นพรหม อีกทั้งนางอัปสรสาวสนมในชั้นฟ้า นางพระธรณี พระคงคาท้าวนาคนิน ข้าจะขอเชิญเสด็จเสด็จลงมาสู่มณฑล รับเครื่องตั้งสังเวชนที่บวงสรวง แล้วเทพดาเจ้าทั้งปวงจะได้ช่วยอวยชัย วันนี้ก็เป็นวันจะมีลาภใหญ่เป็นล้นพัน...”^{๖๔}

๒. บทกล่าวกำเนิดแม่โพสพ มีเนื้อหากล่าวถึงกำเนิดของแม่โพสพ แต่ไม่ครบถ้วน เพราะเนื้อหาของต้นฉบับได้ขาดหายไปตั้งแต่บทนี้ เนื้อหาของบทกล่าวกำเนิดแม่โพสพเท่าที่มีอยู่ มีดังนี้

“...ข้าจะขอกล่าวอนุสนธิ์โดยปรารภ ถึงกำหนดที่จะเกิดแม่พระโพสพแต่เดิมมา นี่ก็เป็นคำปรัมปราแต่ก่อน ตอนแรกแต่ครั้งตั้งปฐมเหตุมา แต่เดิมที่มีฤาษีมหากระไลยโกฏี อยู่ในอารัญญ์สันโดษถือเอกรา แต่ครั้งว่าพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น เกิดเหตุผลชอบกลครันโลก พิลึก เสียดินฟ้าอีกทีก็เป็นโกลา เพ็ชท์ก็ตั้งลั่นสนั่นมาด้วยทันที เกิดวิบัติพิดเมล็ดข้าวสาธิต กระจายจร ตกอยู่หน้าคันธกฏีที่สิ่งขรรมิฝั่ง ... (ขาดหาย)”^{๖๕}

^{๖๓}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง) สำนวนที่ ๓, ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๑.

^{๖๔}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง), ดุที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๓.

^{๖๕}บททำขวัญข้าว (ตอนข้าวตั้งท้อง), ดุที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

จ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

๑. ข้อห้ามเรื่องผู้ประกอบพิธี ห้ามผู้ชายประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง เพราะเชื่อว่าจะทำให้แม่โพสพซึ่งเป็นผู้หญิงอาย และอาจส่งผลทำให้ข้าวไม่งาม จึงต้องให้ผู้หญิงซึ่งเป็นเพศเดียวกับแม่โพสพเป็นผู้ประกอบพิธี

๒. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี ได้แก่

๒.๑ ความเชื่อเรื่องวันเวลาที่ใช้ประกอบพิธี จะประกอบพิธีในวันศุกร์ เพราะถือเคล็ดเอาเสียงของคำที่ฟังเสียงกับคำว่า "สุข" ซึ่งจะนำความสุขความเจริญมาสู่ครอบครัวของผู้ประกอบพิธีและทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ ส่วนสาเหตุที่ประกอบพิธีก่อนเวลาเที่ยง เพราะเชื่อว่าแม่โพสพจะไปไหว้พระอินทร์ในตอนบ่าย ดังนั้นจึงต้องประกอบพิธีให้เสร็จก่อนเวลาเที่ยง

๒.๒ ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ คนไทยเชื่อว่าแม่โพสพเป็นเทวดาที่เป็นเพศหญิงที่คอยดูแลรักษาข้าว และมีขวัญเช่นเดียวกับมนุษย์ เมื่อข้าวตั้งท้อง แม่โพสพจะอาการแพ้ท้องเหมือนกับผู้หญิงที่แพ้ท้องในระหว่างการตั้งครรภ์ อาการแพ้ท้องดังกล่าวทำให้ขวัญของแม่โพสพหนีไปจากนา ดังนั้นจึงมีการประกอบพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้องเพื่อเรียกขวัญของแม่โพสพให้กลับมา

คนไทยบางคนเชื่อว่าพิธีทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง เป็นพิธีเรียกแม่โพสพให้มากินเครื่องเช่นและช่วยดูแลรักษาข้าวให้เจริญงอกงาม

๒.๓.๒ พิธีทำขวัญข้าวตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลาน

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีทำขวัญข้าวตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลาน เป็นการเรียกขวัญของแม่โพสพจากนาให้มาที่ลานนวดข้าว โดยจะเรียกขวัญของแม่โพสพในตอนที่ยังข้าวจากนามาที่ลานนวดข้าวในเที่ยวสุดท้าย ปัจจุบันไม่ถือปฏิบัติกันแล้ว เพราะหันมาใช้รถเกี่ยวข้าวเก็บเกี่ยวผลผลิตแทนแรงงานคน

คนไทยบางคนเชื่อว่าพิธีทำขวัญข้าวตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลาน เป็นพิธีเรียกแม่โพสพให้มาอยู่ที่ลานนวดข้าว เพื่อดูแลรักษาข้าวให้มีเมล็ดสวยงามและได้ปริมาณมาก

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี

ใช้ผู้ชายหรือผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธีก็ได้ แต่ส่วนมากนิยมใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี

ค. เครื่องประกอบพิธี

ไม่มี

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีประนมมือพร้อมกับกล่าวเรียกแม่โพสพอย่างสั้น ๆ

จ. บททำขวัญ

จากการสัมภาษณ์หลายคน พบว่าใช้สำนวนมุขปาฐะที่มีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้นจึงยกตัวอย่างมา ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนนายจวน อรุณโรจน์

รูปแบบ เป็นคำพูดสั้น ๆ และเรียบง่าย

โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลานสำนวนมุขปาฐะ มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญขวัญของแม่โพสพจากนาให้มาที่ลานนวดข้าว ดังความที่ว่า “ถึงวันดีคืนดีแล้ว ขอเชิญขวัญแม่โพสพไปเข้าลาน”^{๖๖}

ฉ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

เชื่อว่าเป็นพิธีที่เรียกขวัญของแม่โพสพจากนาให้กลับมาอยู่ในกายของแม่โพสพที่ลานนวดข้าว เพื่อให้แม่โพสพช่วยให้ได้ข้าวปริมาณมากในขณะนวดข้าว

๒.๓.๓ พิธีทำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้ง

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีทำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้ง นิยมประกอบพิธีในเดือน ๓ เพื่อเรียกขวัญของแม่โพสพจากลานนวดข้าวให้มาที่ยุ้ง โดยจะเรียกขวัญของแม่โพสพในตอนที่ขนข้าวจากลานนวดข้าวมาที่ยุ้งในเที่ยวสุดท้าย ปัจจุบันยังคงถือปฏิบัติอยู่ในบางครอบครัว สาเหตุที่ถือปฏิบัติ

^{๖๖}บททำขวัญข้าว (ตอนเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นลาน), ดุสิตภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๒.

กันน้อยลงเพราะต้องรีบขายข้าวเพื่อไม่ให้ข้าวขึ้นและได้ราคาดี

คนไทยบางคนเชื่อว่าพิธีทำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้งเป็นพิธีเรียกแม่โพสพจากลานนวดข้าวให้มาอยู่ที่ยุ้ง เพื่อช่วยดูแลรักษาข้าวในยุ้งให้พ้นจากสัตว์ที่กินเมล็ดข้าว เช่น หนู จนกว่าจะเปิดยุ้งข้าวเพื่อนำข้าวไปขาย

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี

ใช้ผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้เป็นผู้ประกอบพิธี แต่ส่วนมากนิยมใช้ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี

ค. เครื่องประกอบพิธี

ไม่มี

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีประนมมือพร้อมกับบกล่าวเรียกขวัญของแม่โพสพอย่างสั้น ๆ ในระหว่างทางที่ขนข้าวจากลานนวดข้าวมาที่ยุ้งข้าวในเที่ยวสุดท้าย

จ. บททำขวัญ

จากการสัมภาษณ์หลายคน พบว่าใช้สำนวนมุขปาฐะที่มีเนื้อหาเหมือนกัน ดังนั้นจึงยกตัวอย่างมา ๑ สำนวน ได้แก่ สำนวนนายจวน อรุณโรจน์

รูปแบบ เป็นคำพูดที่สั้น ๆ และเรียบง่าย

โครงสร้างบททำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้งสำนวนมุขปาฐะ มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญแม่โพสพจากนาให้มาอยู่ที่ยุ้ง และขอพรจากแม่โพสพให้ข้าวงามและมีราคาดีในปีหน้า ดังความที่ว่า “ถึงวันดีคืนดีแล้ว ขอเชิญขวัญแม่โพสพเข้ายุ้งนะ ปีหน้าก็ขอให้ข้าวงามดี มีราคาดีด้วยนะ”^{๖๔}

ฉ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

เชื่อว่าพิธีทำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้งเป็นการเรียกขวัญของแม่โพสพ

^{๖๔} บททำขวัญข้าว (ตอนขนข้าวขึ้นยุ้ง). คู่มือภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๓.

จากลานนวดข้าวให้กลับมาประจำอยู่ในกายของแม่โพสพในยุ้งข้าว และให้แม่โพสพช่วยดูแลรักษาข้าวในยุ้ง นอกจากนี้ยังขอพรจากแม่โพสพให้ปีหน้ามีข้าวเต็มยุ้งและได้ข้าวราคาดี

๓. พิธีทำขวัญเสา

เรื่อนถือว่าเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะใช้เป็นที่อยู่อาศัยเกือบตลอดชีวิต ดังนั้นการปลูกเรื่อนจึงต้องพิถีพิถัน เริ่มตั้งแต่การเลือกไม้ โดยเลือกไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สัก ไม้แดง ไม้ตะแบก ไม้มะหาด หรือไม้พันจำ เพราะทนต่อการผุกร่อนได้เป็นอย่างดี

เมื่อประมาณ ๔๐ ปีก่อน ป่าไม้ในเขตอำเภอพนมสารคามยังมีเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะเดินเท้าเข้าป่าเพื่อตัดไม้มาปลูกเรื่อน ก่อนตัดไม้จะจุดธูปและประนมมือพร้อมกับกล่าวขอไม้จาก “นางไม้” (แม่ย่านาง) ซึ่งเป็นเทวดาประจำต้นไม้ จากนั้นจึงนำไม้ออกจากป่าด้วยวิธีการใช้เกวียนลาก หรือนำไม้ล่องมาตามคลองท่าลาด เมื่อได้ไม้มาแล้ว จะเลือกไม้ ๒ ต้น ที่มีลักษณะดี ได้แก่ ลำต้นตรง เนื้อไม้เกลี้ยง ไม่มีรอยตำหนิ มาทำเป็นเสาขวัญที่ประกอบด้วยเสาเอกและเสาโท

ก่อนประกอบพิธีทำขวัญเสา จะขุดหลุม ๒ หลุม ให้ขนานไปตามแนวถนน ขณะขุดหลุมจะตักดินขึ้นไปทางทิศอาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) ส่วนเสาเอกจะวางอยู่เหนือเสาโท ปลายเสาทั้งสองต้นจะหันไปทางทิศทักษิณ (ทิศใต้) จากนั้นจึงประกอบพิธีทำขวัญเสา และพิธียกเสาตามลำดับ

พิธียกเสา เป็นการยกเสาเอกและเสาโทตั้งในหลุมที่ขุดไว้หลังจากที่หมอขวัญประกอบพิธีทำขวัญเสาเสร็จ โดยถือเวลาฤกษ์ที่ได้กำหนดไว้แล้ว โดยยกเสาเอกตั้งขึ้นก่อนแล้วจึงยกเสาโท ขณะยกเสานั้นจะให้ร้อง ๓ ครั้ง จากนั้นหมอขวัญจะโยงสายสิญจน์ไปที่เสาเอกและเสาโท แล้วจึงสวดบทชะยันโต พรมน้ำมนต์ไปที่เสาขวัญทั้งสองต้น ขณะพรมน้ำมนต์หมอขวัญจะกล่าววอวยพรให้เจ้าของเรื่อนและครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญรุ่งเรือง และขอพรจากนางไม้ที่ประจำอยู่ที่เสาเอกและเสาโท ให้ช่วยปกป้องคุ้มครองเจ้าของเรื่อนและครอบครัว

ก. โอกาสในการประกอบพิธี

ฤกษ์ประกอบพิธีทำขวัญเสา จะประกอบพิธีตอนเช้าก่อนพิธียกเสาประมาณ ๑ ชั่วโมง ฤกษ์ในการยกเสาจะนิยมเวลา ๖.๐๙ น. ๗.๐๙ น. ๘.๐๙ หรือ ๙.๐๙ น. ส่วนวันและเดือนที่ใช้ประกอบพิธี จะให้พระสงฆ์เป็นผู้หาฤกษ์ที่เป็นมงคล ซึ่งนิยมเลือกวันข้างขึ้นในเดือนคู่ โดยเฉพาะเดือน ๔ และเดือน ๖ เพราะเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา

ปัจจุบันการประกอบพิธีทำขวัญเสามีแนวโน้มถือปฏิบัติกันน้อยลง เนื่องจากหมอขวัญ ชาติผู้สืบทอด และชาวบ้านเปลี่ยนมานิยมพระสงฆ์มาสวดเจริญพระพุทธมนต์แล้วจึง ประกอบพิธียกเสาทแทน เพราะประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเครื่องประกอบพิธีทำขวัญเสา หมู่บ้านที่ยังมีการประกอบพิธีทำขวัญเสาอยู่ ได้แก่ บ้านแหลมไผ่ศรี บ้านแหลมโดน และบ้าน อ่าวสี่เสียด ในตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม

ข. ผู้เข้าร่วมพิธี ประกอบด้วย

๑. หมอขวัญ
๒. เจ้าของเรือน และญาติพี่น้อง
๓. เพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง

ค. เครื่องประกอบพิธี ประกอบด้วย

๑. ชั้นไหว้ครู หรือชั้นห้า ๑ ใบ
๒. ชั้นน้ามนตร์ ๑ ใบ

ข้อ ๑ และ ข้อ ๒ มีรายละเอียดของเครื่องประกอบพิธีเหมือนกับพิธีทำขวัญนาค

๓. เสาขวัญ ประกอบด้วย เสาเอก และเสาทอ อย่างละ ๑ ต้น มีขนาดเท่ากัน ทำจาก ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แดง ไม้พันจํา ไม้มะหาด ไม้สัก ไม้ตะแบก เป็นต้น ปัจจุบันนิยมใช้เสาเอกและ เสาทอที่ทำจากปูนซีเมนต์ หรือครึ่งหนึ่งเป็นปูนซีเมนต์อีกครึ่งหนึ่งเป็นไม้ เพราะคงทนมากกว่าเสาที่ ทำจากไม้เพียงอย่างเดียว

๔. เครื่องเซ่น ประกอบด้วย บายศรีปากชาม ๑ ใบ กล้วยน้ำ ๑ หวี มะพร้าวอ่อน ๑ ลูก และผลไม้ที่ออกผลตามฤดูกาล จำนวน ๒ สำหรับ สำหรับวางไว้ที่เสาขวัญทั้งสองต้น ๆ ละ ๑ สำหรับ

๕. ฐูป สำหรับปักไว้ที่เครื่องเซ่น

๖. เครื่องแต่งตัว สำหรับแต่งตัวให้กับเสาขวัญ ประกอบด้วย หน่อกล้วย ๑ หน่อ หน่ออ้อย ๑ หน่อ ผ้าแพร ๓ สี พวงมาลัย ๑ พวง สร้อยทอง ๑ เส้น กางเกง* ๑ ตัว ผ้าถุง ๑ ผืน สำหรับผูก และสวมไว้บนหัวเสาขวัญทั้งสองต้น ๆ ละ ๑ ชุด ตลอดจนแผ่นทองคำเปลวสำหรับปิดบนหัวเสา และน้ำอบหรือน้ำหอมสำหรับพรมไปที่เสาขวัญ

๗. ข้าวตอก ดอกไม้ ไบรัก ใบขนุน ใบเงิน ใบทอง ใบนาค และเงินเหรียญ สำหรับใส่ใน หลุม ๒ หลุม ที่ชุดเตรียมไว้

*สมัยก่อนนิยมใช้โลง

ง. ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑. การไหว้ครู

๒. การทำน้ำมนตร์

ข้อ ๑ และ ข้อ ๒ มีรายละเอียดของขั้นตอนการประกอบพิธีเหมือนกับพิธีทำขวัญภาค

๓. การแต่งตัวเสาชขวัญ หมอขวัญ เจ้าของเรือน ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน จะช่วยกัน แต่งตัวเสาชขวัญทั้งสองต้นด้วยการสวมกางเกงบนยอดเสาเอกและสวมผ้าถุงบนยอดเสาโท โดยเปรียบเสาเอกเป็น "ผู้ชาย" และเสาโทเป็น "ผู้หญิง" และใช้หน่อกล้วย หน่ออ้อย ผ้าแพร ๓ สี พวงมาลัย และสร้อยทอง ผูกไว้บนหัวเสาชขวัญทั้งสองต้น แล้วจึง "ลงนะหน้าทอง" (ปิดแผ่นทองคำเปลวที่หัวเสาเอกและเสาโท) ขณะที่หมอขวัญลงนะหน้าทองนั้นจะกล่าวคาถาบาลีว่า "นะโมพุทธายะ มะอะอุ"^{๖๔} และพรมน้ำอบหรือน้ำหอมไปที่เสาชขวัญทั้งสองต้น ตามลำดับ

๔. การทำขวัญเสา หมอขวัญจะเป็นผู้กล่าวทำขวัญ

๕. การโปรยข้าวตอก ดอกไม้ และเงินเหรียญ ไว้ในหลุมเสาเอกและเสาโท

จ. บททำขวัญ

บททำขวัญเสาที่รวบรวมมามีทั้งหมด ๒ จำนวน แบ่งเป็น จำนวนมุขปาฐะ ๑ จำนวน และ จำนวนลายลักษณ์ ๑ จำนวน

จำนวนมุขปาฐะ ๑ จำนวน ได้แก่ จำนวนนายสุวรรณ ปิ่นแก้ว

จำนวนลายลักษณ์ ๑ จำนวน ได้แก่ จำนวนจากหนังสือ "รวมบททำขวัญต่าง ๆ" ได้มาจาก นายจวน อรุณโรจน์

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยยาวที่ไม่จำกัดจำนวนวรรค จำนวนคำในแต่ละวรรคไม่แน่นอน สัมผัสระหว่างวรรคไม่สม่ำเสมอ คำสุดท้ายของวรรคส่งสัมผัสไปยังคำใดก็ได้ของวรรคถัดไป นิยมใช้สัมผัสสระในวรรคเดียวกัน และมีคาถาบาลีแทรกในบทเริ่มต้นและบทจบ

โครงสร้างบททำขวัญเสา

๑) โครงสร้างของบททำขวัญเสาจำนวนมุขปาฐะ ประกอบด้วย

๑. บทชุมนุมเทวดา ใช้บทสัคเค ซึ่งมีเนื้อหาเป็นคาถาบาลีล้วน ดังความที่ว่า

^{๖๔} สัมภาษณ์ สุวรรณ ปิ่นแก้ว, ๔ เมษายน ๒๕๔๕.

“นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (กล่าว ๓ ครั้ง)
 สาธุ สักเค กาเม จะรูเป คิริสิขะระตะเต จันตะลิกเข วิมาเน
 ที่เป รัฎฐะ จะคามะ ตะรุวะนะคะหะเน เคะหะวัตถุมะหิ เขตเต
 ภูมมา จายันตุเทวา ชะละณะละวิสะเม ยักชะคันธัพพะนาคา
 ตัญจันตา สันติเกยัง มุนิวะระวะจะนัง สาทะโวเมสุณันตุ
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา”^{๖๙}

๒. บทไหว้ครู มีเนื้อหากล่าวบูชาคุณพระรัตนตรัย เทพเจ้า เทวดา พระมหากษัตริย์ พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และพ่อแม่ ดังความที่ว่า

“นะโม อันว่านัมสการ ข้าพเจ้าจะขอกราบไว้คุณพระศรีรัตนตรัย คุณอันยิ่งใหญ่ เป็นพระมหาวิมลเมคมีงปฐิรมย์ หนึ่งจะขอยอกรเคารพคุณทุกเทวราช บรรดามีในหมื่นโลกธาตุ ทั่วทุกสถาน ล้วนแต่ทรงมหศวรรศักดิ์ดาหาญมหิทธิฤทธิ์ ตั้งแต่พรหมโลกธาตุสถิตถึงพสุธา อีกเจ้าพิมานเมืองฟ้ามหาไกรลาสเลิศ อีกทั้งคุณพระบรมจอมกษัตริย์อันประเสริฐทรงแผ่นดิน อีกทั้งคุณพระเพลิงพระธรณีและลมน้ำ คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้แนะนำอำนวยพร อีกทั้งคุณพระบิดาและพระมารดาเป็นต้นกรณีเหตุ ครั้นได้ตั้งต่อก่อเกิดเศศประกอบกาย...”^{๗๐}

๓. บทขอพร มีเนื้อหากล่าวขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้ช่วยปกป้องคุ้มครองเจ้าของเรือนและครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยและสิ่งชั่วร้าย และให้ร่ำรวยทรัพย์ ดังความที่ว่า

“...ขอเดชะสรรพคุณทั้งหลาย ทุกแห่งโลก จงมาช่วยป้องกันสรรพโศกศัตถุภัย ทั้งอุปัทวะเสณียดจัญไรให้สิ้นสูญ ขอจงสิริสถาพรจำรูญรังสี เสด็จโดยนภาดลวิถียุคนธร เมฆอเยียม เหลี่ยมเมรุราชสิงขรเป็นธรรมดา ก็เป็นเวลาปัจจุสมัย ประกอบไปด้วยเชิงโศกวิเชียรชัยจนใหญ่ยิ่ง บรรดาเทพยเจ้าซึ่งสูสิงทศาสดา มีพระกมลเบ่งบานสบายเบิก ด้วยผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพิชัยฤกษ์ของเทเวศ ต่างองค์ก็ประสาทพรอันวิเศษ ทุกสิ่งสรรพปลูกแล้วสำเร็จพลันทันฤกษ์ยาม ให้ท่านผู้อยู่จงตั้งจิตประณต เคารพรับสุภาพจน์แห่งเทวราช เป็นคำสุภาษิตประสาทสถามผล ประกอบไป

^{๖๙}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๔.

^{๗๐}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

ด้วยศุภมวงคณสิริสวัสดิ์ ขออำนาจพระพุทธรูปคุณจงมาเป็นเศวตฉัตร พระรัตนมณฑลทางกันสรพรภักย์
 ในเบื้องบนอยู่นานแล้ว ขออำนาจพระธรรมคุณจงมาเป็นปราการแก้วแวดล้อมอยู่โดยรอบ
 เป็นเชือกพันกันขอบเขตเคหา บำบัดเสียซึ่งความทุกข์โศก โรคภัยอาอย่าให้ย่ำยี ขออำนาจ
 พระสังฆคุณจงมาเป็นเดชศรี ช่วยพิทักษ์รักษาให้ท่านเจ้าของเคหาจงเกษมสุข นิราศปราศจาก
 ทุกข์ภัยอันตราย ทั้งอุปัทวะทั้งหลายและโรคราชาภัยโจรพาลอัคนีภูธ ฆาตภัยอันเลวรุศ อุทกภัย
 สรรพภคภัยทั้งหลายและสรรพทุกข์ จงเปลื้องปลดหมดทุกข์อย่าได้มีแก่ท่านเจ้าของเคหาทุก ๆ
 ประการ ถึงคราสมัยจะจากสถานเป็นต้น ว่าทั้งสี่ทิศและแปดทิศเป็นต้น ขอเทพยเจ้าทุกตำบลจง
 อำนวนการ ขอให้ท่านบริวารณไปด้วยทรัพย์ศฤงคารและโภคทรัพย์ เป็นต้นว่าวิญญาณะกะและ
 อวิญญาณะกะทุกสิ่งสรรพนั้นจงประสิทธิ์ ขออำนาจเทพยเจ้าอันเรื่องฤทธิ์จงอวยชัย ให้ประสบ
 สรรพโชคชัยหรือภูธรณ์ อีกทั้งโภคสมบัติอุปถัมภ์ พร้อมคณมะรพวงษ์ประจำจงบำเรอจิต ดุจถ้อยคำ
 ข้าประสิทธิ์ดังวาจี สิทธิกิจจ้ง สิทธิลาภ ชัยโยนิจจ้ง สัพพะเทวา นุภาวณะ สะทา โสดีถี ภาวันดู
 เต ขอเดชะพระพรทั้งหลายที่ได้พรรณนามานี้ จงบังเกิดมีแก่ท่านเจ้าของเคหาสถาน ดังถ้อยคำ
 พระอาจารย์ประมวลมา ให้ให้ร้องขึ้นสามลา ลั่นส่งอวยชัย”^{๑๐}

๒) โครงสร้างบททำขวัญเสาสำนวนลายลักษณ์ ประกอบด้วย

๑. บทชุมนุมเทวดา ใช้บทสัคเคแปล มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ใน
 ในสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ เทพเจ้า เทวดา ฤๅษี คนธรรพ์ ยักษ์ และพระยานาค ให้มาร่วมในพิธี
 ดังความที่ว่า

“นะโมนมัสการ ปฤษฏางค์ขุลีประณมขึ้น เหนือเศียรศิโรโรดม ด้วยจิตต์ข้าพเจ้า
 ปรีดีเปรมปราโมทย์ นะโมสระระจ่างแห่งพระบรมกษัตริย์ขัตติยวงศ์อันเรืองเดช ทั้งทั่วไทเทเวศทุก
 สถาน (สัคเค) เทพยเจ้าอันอยู่ในช่องกามาสุวรรณ (กาเม) อันอยู่ในกามะภพพะอะนันทังหวัดวง
 (จะรูป) เทพยเจ้าดำรงรูปะภพ (คิริสิขะระตะเต) อันอยู่ในห้วงมหรณพ สิงขรเขตต์ยุคนทร์ไช
 (จันตะลิกเซ) เทพยเจ้าอันแน่นเนื่องในอากาศ (วิมานะ) อันอยู่ในวิมานมาศรัตนะมณฑลเชียร (ทีเป)
 เทพยเจ้าอันอยู่ในเกาะเกียนน้อยและใหญ่ (รัฐฐะ) เทพยเจ้าอาศัยอยู่ในเรือนหลวง (จะคาเม) อยู่
 ในบ้านน้อยและเรือนใหญ่ (ตะรุวะนะคะหะเน) เทพยเจ้าอาศัยอยู่ในหมู่ไม้พุ่มพฤษภาสถานท์
 (เคหะวะถุมะหิเชตเต) เทพยเจ้าอยู่ในบ้านเรือนและไร่นา (ภุมมา) เทพยดาอันอยู่ในภูมิกาศ
 (จายันตุเทวา) ข้าขอเชิญเทพยเจ้าจงมาสมจรประชุม (ชะละถะละวิสะเม) เทพยเจ้าอยู่ในที่ลุ่มน้ำ

^{๑๐}บททำขวัญเสา, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๓๔-๔๓๕.

และบนบกมิได้เสมอกัน (ยักษ์คะฉันทัพพะนาคา) ทั้งยักษ์และคนธรรพนาคราชอันเป็นใหญ่ (ติฏฐันตาสันติเกยง) เทพเจ้าทุกเกาะแก่งแห่งตำบล (มุณีวระระจะนะง) ข้าขอเชิญพระฤาษีทุกแห่งหน อันศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรณด้วยเดชา (สาทะโวเมสุณันตุ) ข้าขอเชิญเทวดาอันเรืองเดช (ธัมมะสะวะณะกาโล อะยัมพะทันตา) ข้าขอเชิญองค์เทเวศลินทั้งขอบเขตต์ทั่วจักรวาล จงมาสมเอยประสาร เวลานั้นขออวยไชยให้สวัสดิ์ แก่ข้าพเจ้าผู้เรื่องศรี ให้ให้ร้องขึ้นสามทีลั่นร้องเออไชย”^{๖๒}

๒. บทไหว้ครู มีเนื้อหาเหมือนกับสำนวนมุขปาฐะ โดยกล่าวบูชาคุณพระรัตนตรัย เทพเจ้า เทวดา พระมหากษัตริย์ พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และพ่อแม่ ดังความที่ว่า

“นะโมนัสสการ คุณพระศรีรัตนตณญาณอันใหญ่ยิ่ง เป็นมหาวิมลเมศมีงโมพิภพ หนึ่งข้าพเจ้าจะขอยกรเคารพทุกเทวราช ในหมื่นโลกธาตุทั่วทุกสถาน ล้วนแต่ทรงมหิทธิศักดิ์หาญมหิทธิโต ตั้งแต่รัตนวิมานพรหมสถิตถึงสุธา ทั้งเจ้าวิมานเมืองไกรลาสเลิศ คุณพระจอมจักรพรรดิทรงแผ่นดิน คุณพระธรณินทรและลุ่มน้ำ คุณพระอุปัชฌาย์อาจารย์ เจ้าผู้แนะนำ อำนวยผล หนึ่งคุณบิดามารดาเป็นต้นเหตุ ท่านได้ตั้งต่อก่อกอบประกอบ การคุณปรนนิบัติตาม ประเพณี”^{๖๓}

๓. บทกล่าวกำเนิด มีเนื้อหากล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์และการสร้างโลก เริ่มตั้งแต่พรหมลงจากสวรรค์เพื่อมากินจวันดินแล้วกลายเป็นมนุษย์ผู้หญิงและผู้ชาย ตลอดจนการสร้างสิ่งต่าง ๆ บนโลกและในจักรวาลเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีพอยู่ได้ ดังความที่ว่า

“บัดนี้จะกล่าวตามคำพิสัยประสิทธิ์ เมื่อแรกที่จะตั้งสถิตเคหะสถาน ประณมภูมิพื้นพระสุธาธารยังประเทศ ทั้งมหาสาขันธ์ทะเลเดชะ ชนแห่งเข้ามาเบือกตม ขณะนั้นมหาพรหมก็ชวนกันลงมา เพื่อจะดูพื้นพสุธาตามตำหรับ ก็มีแจ้งแห่งพุทธกัปปเป็นแก่นสาร ประกอบไปด้วย ปัญจะปทุมมาลัยบังเกิดมี ต่างก็น้อมเศียรสระเกล้าเกศีร้องสาธุการ ส่วนรศดินเมื่อแรกก็บันดาลออกชูขึ้น หม่อมมหาพรหมชวนกันสำราญรื่นวารส จึงเกิดปฏิพัทธ์หัทธัยไหวหวาด ประมาทหมดอดอยู่มิได้ ก็ชวนกันบริโภคซึ่งจวันดิน จึงเกิดกามะราคินกำเรบริอน ครั้นจวันดินสิ้นแล้วก็ผันผวนบริโภคผลข้าวสาธีบอระคนไม่หยาบคาย ขณะนั้นรศมีแห่งทั้งหลายก็มัวหมอง ด้วยบริโภคสิ่งของอันลามก จึงเกิดกามะราคแรงวิตกตามตำหรับ หม่อมมหาพรหมก็อันตรธานกลับเป็นชายหญิง จึงเกิดกำหนดสัมผัสสิ่งเข้าช่องเสพย์ จึงร้อนถึงองค์อิศราเทพย์ ผู้ทรงมหาสิทธิศักดิ์ท้าวเธอแจ้งประจักษ์

^{๖๒}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๔.

^{๖๓}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้าเดียวกัน.

จารีตโลก จึงประสิทธิ์สำหรับโลกทุกสิ่งสิ้น ทั้งไฟน้ำลมดินและอากาศ ทั้งเขาพระสุเมรุมาศและ
ภูผา สรรพพฤกษาสานต์และใหญ่น้อย อุปะเทวะโพคะ เครื่องใช้สอยและการงาน ทั้งปีเดือนคืน
วันอันบรรจบครบทิวา ทั้งหมู่โสมนาฬิกาไทย ทั้งพระเคราะห์น้อยพระเคราะห์ใหญ่ ยมชั้นทักกะทิน
ทั้งราหูสุรินทร์ราหูจร ทั้งห้วงเฉียงห้วงรุมและห้วงนอนนับคณา...”^{๔๔}

๔. บทบรรยายขั้นตอนการปลูกเรือน มีเนื้อหากล่าวเริ่มตั้งแต่การหาฤกษ์มงคล
สำหรับปลูกเรือน การตัดไม้ วิธีการขนไม้ และการเลือกไม้ทำเสาขวัญ นอกจากนี้ยังมีบทโต้ตอบ
ระหว่างนางไม้กับเจ้าป่าที่ต่างฝ่ายต่างอาลัยอาวรณ์ซึ่งกันและกันเพราะจะต้องจากกันไกล ซึ่งเป็น
บทพรรณนาที่แสดงอารมณ์การพลัดพรากจากคนรัก ดังความที่ว่า

“วันคืนขึ้นแรมเล่าทั้งฤกษ์พา ผู้ทรงมะหระศักดิ์ประสิทธิ์โหราศาสตร์ ท่านจึงให้
ไว้เป็นตำรา ราชประเพณีเขื่อนาอันน่าชม ขาดิชายหญิงทั้งหลายนี้จะปลูกเรือน ท่านให้ดูตาม
สากฤกษ์ปีเดือนตามตำหรับ ให้ถูกต้องตามตำหรับโหราจารย์ จึงจะเป็นสุขเกษมสันต์สถาผล จึง
จะเป็นมิ่งมงคลกัญญาญยาว ด้วยท่านกระทำตาม เรื่องราวตามโบราณมา ผู้ที่จะสร้างเคหาอยู่
อาศัย ย่อมจะไปตัดไม้ป่าเหนือและป่าใต้ นางไม้ทั้งหลายแลละลิวสูงสล้างอยู่กลางดง ที่จะต้อง
ประสงค์เดินตรงเข้าตัด ปมเปาสาหัสสุตาสารพัดสรรพจัดวัดวาเลือกมาแต่ดี ฤกลากจากที่ตกลงถึงท่า
ตัดไม้ไผ่ป่าทำเป็นลูกบวบ เอาหวายรัดรวบมัดทะกะสัน สองตีนยืนยันจุดทะกะสันให้แน่น ทำบ่วงห้วง
แขวนบ่วงน้อยห้อยเสา สงสารแต่นางเจ้าพญาไม้ร้องสั่งอยู่แจ้ว ๆ ว่าเจ้าประคุณ
ทูลกระหม่อมแก้วของน้องเอ๋ย น้องจะนี่ขอลาไปก่อนแล้ว เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้ว
จงอยู่เกิดอย่าเศร้าสร้อย ขอฝากต่อน้องน้อย ๆ ของน้องด้วย พี่จึงช่วยระแวดระวัง
น้องนี้จะเตร็จเตร่เซซังไปก่อนแล้ว ว่าเจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้วจงอยู่เกิดให้จงดี
ฝ่ายพระไพรเจ้าป่าพฤษาสิได้สดับสาร นางพญาไม้มาร้องสั่ง ว่าโอ้อื้อนิจจาพระน้อง
เอ๋ย มิควรเลยจะแรมไพร ท้าวเธอก็เศร้าสร้อยละห้อยให้พุลเทวษ ดังใครมาขวะควัก
เอาดวงเนตรของพี่ไป นิจจาพระน้องเอ๋ย จำจะต้องไปขอเอานางพญาไม้เจ้าคินมา
พอเจ้าพวกแพมิได้อยู่ช้า พวกมันล่องลอยเลยมาในห้าคืน นางพญาไม้ให้ส้อ้นแลไม่เห็น
ไพร นางเศร้าสร้อยละห้อยพระทัยต่อน้องน้อย ตั้งแต่นี้ก็ลับลอมมิได้กลับไปหลัง
สุดสำเนียงเสียงน้องจะให้พี่ตามมา ตะเพียนทองล่องตามชลแล้วเคล้าคู่ แขนงสวายว่ายวู
ตามน้องมา พอประจวบจนถึงตีนท่า ก็ชวนกันจุดลากกระชากคร่า ดูหุดาจัดวัดวาเลือกมา
แต่ดี ปรากฏจากหมู่สีเปิดไซรัไก่อตอน เยื้องยักสลักรอดกิวคอดไม่เอา เลือกรรกันเกลาเอาแต่
เสาดาวร แบกรอดเรียงหมอน นางนอนเหนือเตียง ซ่อนขู้คู่เคียง ชวนนางเข้าห้อง เศษหนึ่งเศษสอง

^{๔๔}บททำขวัญเสา, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๔-๔๗๕.

เงินทองมากมี เศษสามสี่เป็นเศษที่ชาวนา เศษหกเศษห้าโรคาศูนย์หาย ไปหาผู้ฤาษายที่จำเพาะเจาะตา ดาวเรืองปลงผาดต้องตำราเอกโท คูไหนใหญ่โตท่านให้เรียกเป็นเสาชั่วญ...”^{๔๕}

๕. บทพรรณนาเครื่องประกอบพิธีทำขวัญเสา มีเนื้อหากล่าวถึงเครื่องประกอบพิธีที่ใช้ในพิธีทำขวัญเสา ดังความที่ว่า

“...ชุดหลุมเสร็จสิ้นยกเสาชั้นวาง ตั้งบนขาอย่างทำระเบียบเรียบร้อย หนอกด้วยหน่ออ้อยผูกไว้ปลายเสา ซึ่งโคละลายเคล้ากับดินสอพอง ทำประกอบถูกต้องทำที่เสาตามโบราณครันเสร็จสิ้นสำเร็จการไถ่แก้แค้น พวกพ้องวงศ์พันธุ์ปลุกกันพร้อมหน้า หมากพลุหามาเมื่อเวลาจะทำขวัญ จุดธูปให้กันพลวันชนของ พวงเงินพวงทองผูกคล้องปลายเสา ทำเลิศเพริศเพรา หมูเสาดันแรก มีเป็นแผนกแปลกสีสำอาง อย่างดีบายศรีคลุมหุ้มวาง แจ่มแจ่มแสงสว่าง ท่านให้จุดเทียนไชยเข้าไว้ทุกต้น ตั้งขันน้ำมนต์เป็นมงคลสวัสดิ์ ชมขวัญถวญถึงจะขอชมมิ่งซึ่งขวัญ ท่านให้ยกบายศรีมาสวมขึ้น มาทำขวัญพญาไม้ ท่านผู้เฒ่าเข้าใจเอามาลัยสอดแซม เบ็ญจมาศนางแย้มบานไม่รู้โรยดาวเรือง แว่ววาวขาวเหลืองล้ำเลิศเจิดฉาย แหวนทองผ่องพรายพรรณรายเรียงศรีขวัญอันมีจะประดับประดา มะลิซ้อนมะลิลาหามาตามได้ ติดแต้มแซมใส่ปอกไซ้ทำขวัญ ขึ้นนั้นถึงถ้วนลูกไม้ไพโรชนม ทั้งนั้นท่านให้ใส่ชั้นกลาง ของดาวต่าง ๆ ท่านวางชั้นต้น งามประเสริฐเลิศล้ำเป็นมงคลสวัสดิ์ สมถ้วนถึงจะขอมิ่งเชิญขวัญ เชิญขวัญนางพญาไม้ทั้งหลายนั้นมาในวันนี้ ให้โห่ร้องขึ้นสามทีลั่นร้องเอาชัย”^{๔๖}

๖. บทพรรณนาส่วนประกอบของเรือน มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญเทพเจ้าลงมาให้พร และได้พรรณนาส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือน ซึ่งส่วนประกอบของเรือนแต่ละอย่างจะมี “นางพญาไม้” หรือที่เรียกว่า “นางไม้” เป็นผู้ปกป้องดูแลอยู่ ๓๗ ตน แต่ละตนมีชื่อเรียกต่างกััน ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ สถาพรบวรวิไลเลิศ ขอเชิญเทพยเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงมะเหศวรศักดิ์ เป็นที่พึ่งพิงนราธรรม จงมาช่วยกันอนุญาตประสาทผล จึงจะเป็นมิ่งมงคลในเคหา บัดนี้ขอเชิญจอมนราไกรลาสเลิศ ผู้ประเสริฐทรงอำมฤคโชควิเชียรมหาชัย ท่านได้ทราบนามพญาไม้ไว้สืบสมควรจะเกษมศานต์ภิรมย์บำเรอรัก เสาหนึ่งงามสมชื่อเจ้าพรหมพิทักษ์ ชะไมยลอบลักกักล้วยหนักแทบตาย เสาชั่วญงามนักชื่อนรลักษณ์ฤาษาย เข้าเกลื่อเรือพายไหลมามากมูล เสารีสมนูรณ์ชื่อ

^{๔๕} บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๕-๔๗๖.

^{๔๖} บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๖.

เจ้าราหุ เป็นเสน่ห์หนึ่งขุนคนรักมิรู้ชัง เสาศีร์ร้อยชั่งชื่อเจ้าบังพระเพลิง ถ้อยความปะเบียงหยุดยั้ง ฟังก่อน เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร คุ่มทั้งลูกอ่อนคุ่มชะไมยदानทราง เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร เรียงหมอน ความทุกข์ความร้อนมิได้กล้ากลาย แม่ม่ายชายเนตร เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร จินจามพราหมณ์เทศจอดอยู่เต็มท่า สำภาภตราจอดอยู่ไสว เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร เงินทองสมบัติไหลหลังฟังกมา วัวควายช้างม้าข้าทาสลือยศ เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร ออกชื่อลือชื่อยศอยู่แต่เสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร จำจะเอาไว้เป็นไชยมงคลกับเจ้าทั้งสองรา รอดหนึ่งเป็นต้นชื่อเจ้า สี่เรื่องฟ้า รอดสองใสภษาชื่ออนราชวัณเมือง รอดสามสี่เหลือชื่อเจ้าเรือดารา รอดถัดจัตวาชื่อ ดาราบวร พลึงระเบียงเรียงหมอนชื่อสุนทรพิทักษ์ พลึงสี่มีศักดิ์ชื่อเจ้าลักษณณ์ลำยอง พลึงสกัด ทั้งสองชื่อทองไสยาสน์ ชื่อหนึ่งแสนสวาทชื่อเจ้านาฏนพคุณ ชื่อสองสมบุญชื่อเจ้าอุณอำพร ชื่อสามงามอนชื่อมังกรคาบแก้ว ชื่อสี่ดีแล้วชื่อเจ้าแก้วกันศัตรู ตั้งยีนทั้งคู่ชื่อเจ้าธนูงราม ตั้งสี่ที่สามชื่อเจ้ารามวิไชย แปหัวเสานั้นไซร์ชื่อบุญเลิศบุญคง ผู้กรัดมัดลงเข้าที่ตรงหัวชื่อ ออกไถ่ นั้นหรือเจ้าจอมเคหา เขิงกลอนข้าชวาชื่อดาราโถมฉิน จั่วทั้งสามราชื่อพรหมมาพรหมมินทร์ แปลานทั้งสิ้นชื่อเจ้าภิญโญโกลโคย กลอนทั้งนั้นไซร์คุ่มได้สารพัน จากคาศาธรรมบึงกันอาทิตย์ ฝนตกมีดมืดปิดทั่วสารพัน ฝารอบคอบคันประจันห้องชื่อเจ้าทองมาระยับ ฝาประตูบานพับชื่อ เจ้ารับเงินทอง ฝาลูกกรงหุ้มกลอง ชื่อนางแก้วนางทองหุ้มห้องทองมา ไม้ขมลมไม้ครอบชื่อเจ้า มอบพารา อีกไม้เสียบหนูเสียบรูกันตก ปิดปกจากคาศึกษาชวาชื่อภุมราภุมมริน ตั้งกะดาน ทั้งสิ้นชื่อกนิรินกนิรนรา ตั้งแขวนใสภษาชื่อมะหะยะมงคล บันลมข่มบนท่นฟ้าฝนชื่อแก้วจักรา จันทันข้าชวาชื่ออนราชะภูมินทร์ ข่มหัวกลอนชอนสิ้นชื่อเจ้าผินยะภูมกลอน เต้ากรุ่นเต้าเรียง ชื่อเสียงบวร ชื่อเจ้าแก้วดวงสมรทุกช้วนไม่มี ให้นามตามที่ประสิทธิทุกประการ”^๗

๗. บทเรียกขวัญ มีเนื้อหากล่าวเรียกขวัญของนางไม้ที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ให้ กลับเข้าสู่เรือน ดังความที่ว่า

“บัดนี้จะขอดำเนินเชิญขวัญนางพญาไม้ ที่ปลุกเรือนอาศัยเป็นหอห้อง พระขวัญ เอ๋ย มาเกิดหนาย่ามัวหมอง เชิญมาชมบายศรีทองกรองด้วยแก้ว งามประเสริฐเลิศแล้วล้วน สลักเสลา ด้วยแก้วงามตระการ สร้อยสังวาลย์นพรัตน์ ผ้าไหมพัตร์เลิศแล้วด้วยลายทอง พระขวัญ เจ้าเอ๋ย มาเกิดหนาย่าไป เทียวทองในท้องทุ่งที่ท่าธาร ชมห้วยละหานในหุบเหว เป็นปล่องเปลว ปลาบปลื้มใจ เห็นมาลัยละเลิงหลง ชมบุษบงหลงละห้อย เมื่อเจ้าน้อย ๆ ยังไม่ได้ตัด จนเจ้า เติบใหญ่ได้ขนาดตัดเจ้ามา ออย่าไปหลงตามร่มชมพฤษาเหมราช ล้วนแต่หมู่สกุลชาติแผ่นผาด

^๗บททำขวัญเสาศีร์ร้อยชั่งอินทราสายสมร ก., หน้า ๔๗๖-๔๗๗.

กินฉะลา พระขวัญเจ้าเอ๋ย มาเกิดหนาเจ้ามาอยู่ในหอห้อง ให้ขวัญเข้าเจ้าทั้งสองเธอยังมี ให้พัน
ทุกข์จขุขี้ทั้งโทยภัยอย่าได้มี ให้ให้ร้องขึ้นสามที่ล้นห้องชัย”^{๔๔}

๔. บทขอพร มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญเทพเจ้า เทวดาที่อยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ลงมา
ให้พรกับเจ้าของเรือนและครอบครัวมีความสุขความเจริญ ดังความที่ว่า

“ศรี ๆ สถาพรบวรวิไลโลกเลิศ ขอเชิญเทพยดาผู้ประเสริฐโสทรบริสุทธ์ เป็นมหามิ่ง
มงกุฎสกนธ์พร้อมไปด้วยอมรินทร์ทะเลสาบสมุทรระรังคี เกือบจะใกล้รุ่งขึ้นมาแล้วอยู่วาง ๆ
แสงสุวรรณวิจิตรสว่างกระจ่างแจ้ง แแรงเร่บริบทพิชัยรบทจระรังคี เสด็จโดยวิถีทางทวยาศรลับ
เหลี่ยมเขา พระสุเมรุมาศเป็นธรรมดา บัดนี้ขอเชิญจอมนราไกรลาสเลิศ ผู้ประเสริฐทรงอำมฤตโชค
วิเชียรมหาไชยอันใหญ่ยิ่ง เทพยดาเจ้าที่คู่สิ่งพุกษาศาสน์ จงมาช่วยก่อระบานระบายเบิก ด้วย
ตามสกุลฤกษ์ของเทวดุทธิ์ ท่านจึงกล่าวพรประสิทธิ์ทุกสิ่งสรรพ ครั้นปลูกแล้วเสร็จสำเร็จกัน
ทันฤกษ์ยาม ท่านผู้อยู่จงตั้งจิตศรัทธาประณามน้อมประณต คอยเคารพรับสุนทรรสของเทวราช
เป็นคำพุทธประสิทธิ์ประสาทสถาผล จึงจะบังเกิดความสุขมิ่งมงคลอันล้ำเลิศ ท่านทั้งสองจะ
ประเสริฐเป็นศรีสวัสดิ์ อย่าเคืองขัดด้วยข้ออะไร ราชภัยอย่าพึงมี โจรไพรอย่ารุกราม ชื่อว่าภัยใน
น้ำอย่าลามก ชื่อว่าภัยบนบกอย่าล่อลวง ด้วยท่านทั้งสองไฟสี่ดวงคือดวงการ เป็นประธาน
โลกชะธานี ถึงว่าจะมีบุตรนุตรีก็คงเป็นที่สืบสาย จะมีลูกหญิงลูกชายก็ไม่ชั่วสักคน มาแต่เมืองฟ้า
เทวดานิมนต์ จุติปฏิสนธิ์ทั่วทุกคนชั่วไม่มี ให้พรท่านนี้ดีกว่าเงินทอง จงมันทั้งสองฟังคำจำไว้
สมบัติสองเจ้าก็อย่ารู้ไหลไป ให้ไหลมาเทมาเหมือนน้ำท่าบ่อทราย จะมีลูกหญิงก็ให้เลี้ยงง่าย จะมี
ลูกชายก็ให้เลี้ยงคง ขอให้อายุเจ้ายืนยง ทั้งสองจงครองกัน ระวังโรคโรคราคาอย่าได้มี ให้เจ้าเป็น
เศรษฐีมหาเศรษฐี ให้เจ้าขี่เรือเลี่ยมทอง ข้าหญิงเหลือหลาย ข้าชายเนืองนอง ศฤงคารบำชอง
วัวควายช้างม้า เรือแพนจวอดอยู่ตามท่า สินค้ามากครัน ให้เจ้ามีเงินนับแสน ให้เจ้ามีแหวน
นับพัน โดกถาดเขียนขัน สารพันเครื่องใช้สอย มุ่งมานการเย่าข้าสาวบ่าวน้อย เงินทองเบี่ยร้อย
ใช้สอยเหลือหยิบ ให้มีต้นกำมะพุกษงอกขึ้นหัวนอน ตรงหน้าบัญชรผ้าผ่อนแพรพรรณ จะนึกเอา
สิ่งใดขอให้ได้สิ่งนั้น ให้สมความปรารถนา ให้มีโรงช้างฉางข้าวคลังเสื่อคลังผ้า ให้มีคลังเงินตรา
ส่วยสาอากร เดชะพระพร ให้ได้แก่เจ้าทั้งสองรา”^{๔๕}

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อความตอนท้ายของบทขอพร ดังความที่ว่า “ถึงว่าจะมีบุตร
นุตรีก็คงเป็นที่สืบสาย จะมีลูกหญิงลูกชายก็ไม่ชั่วสักคน มาแต่เมืองฟ้าเทวดานิมนต์ จุติปฏิสนธิ์

^{๔๔}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๗.

^{๔๕}บททำขวัญเสา, ดูที่ภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๘.

ทั่วทุกคนชั่วไม่มี ให้พรเท่านี้ดีกว่าเงินทอง จงมันทั้งสองฟังคำจำไว้ สมบัติสองเจ้าก็อย่ารู้ไหลไป ให้ไหลมาเทมาเหมือนน้ำท่าบ่อทราย จะมีลูกหญิงก็ให้เลี้ยงง่าย จะมีลูกชายก็ให้เลี้ยงคง ขอให้อายุเจ้ายืนยง ทั้งสองจงครองกัน ระวังโรคโรคราคายาได้มี ให้เจ้าเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี ให้เจ้าขี่เรือเลี่ยมทอง ข้าหญิงเหลือหลาย ข้าชายเนืองนอง ศฤงคารบ้ำช่องวัวควายช้างม้า เรือแพนาวา จอดอยู่ตามท่า สินค้ามากครัน ให้เจ้ามีเงินนับแสน ให้เจ้ามีแหวนนับพัน โดกแดดเขียนชั้น สารพัน เครื่องใช้สอย มุ้งม่านการเย่าข้าสาวบ่าวน้อย เงินทองเบี่ยร้อย ใช้สอยเหลือหยิบ ให้มีต้นกำมะพฤกษ์ออกขึ้นหัวนอน ตรงหน้าบัญชีร่มฝ่าม่อนแพรพรรณ จะนึกเอาสิ่งใดขอให้ได้สิ่งนั้น ให้สมความปรารถนา ให้มีโรงช้างฉางข้าวคลังเสื่อคลังผ้า ให้มีคลังเงินตราส่วยสาอากร เศษพระพรให้ได้แก่เจ้าทั้งสองรา”^{๕๐} คล้ายกับเนื้อความในตอนท้ายของบททำขวัญบ่าวสาว

จ. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี มีดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องขวัญ หมอขวัญเชื่อว่า “ขวัญเสาะ” ที่สิงสถิตอยู่ในเสาะเอกและเสาะโทก็คือ “นางไม้” (แม่ย่านาง) ดังนั้นการทำขวัญเสาะจึงเป็นการเรียกนางไม้ให้กลับเข้าสู่เสาะทั้งสองต้น^{๕๑}

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความเชื่อของหมอขวัญข้างต้นขัดแย้งกับเนื้อหาในบททำขวัญเสาะ จำนวนหลายลักษณะที่กล่าวว่า “ขวัญ” คือสิ่งที่ประจำอยู่ในตัวนางไม้ ดังความที่ว่า “...ของควาต่าง ๆ ทำนวางขึ้นต้น งามประเสริฐเลิศล้ำเป็นมงคลสวัสดิ สมถ้วนถี่จะขอมิ่งเชิญขวัญ เชิญขวัญ นางพญาไม้ทั้งหลายนั้นมาในวันนี้ ให้โห่ร้องขึ้นสามที่ลั่นห้อยเอาชัย... บัดนี้จะขอดำเนินเชิญขวัญนางพญาไม้ ที่ปลุกเรือนอาศัยเป็นหอห้อง พระขวัญเอ๋ย มาเกิดหนอย่ามัวหมอง...”^{๕๒} ดังนั้นการทำขวัญเสาะจึงเป็นการเรียกขวัญของนางไม้ที่หนีไปเพราะตกใจกลัวในระหว่างการตัดไม้หรือการขนไม้ให้กลับเข้ามาอยู่ประจำตัวนางไม้ที่อยู่ในเสาะขวัญทั้งสองต้น

สวนเสื่อยุโรปเศศมีความเห็นว่า “...ต้นไม้นั้นเชื่อกันว่ามีผีนางนางไม้หรือเทวดาสิงอยู่ นี้ก็เห็นจะถือว่าเป็นขวัญของต้นไม้ หรือว่าต้นไม้นั้นมีทั้งเทวดานางไม้และขวัญอยู่ด้วยกัน”^{๕๓} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “ขวัญ” และ “นางไม้” ไม่เกี่ยวข้องกัน แต่อยู่ร่วมกันในต้นไม้นี้ ดังนั้นการทำขวัญเสาะจึงอาจเป็นการเรียกขวัญให้กลับเข้าไปอยู่ในเสาะขวัญร่วมกับนางไม้

^{๕๐} บททำขวัญเสาะ, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๔.

^{๕๑} สัมภาษณ์ สุวรรณ ปิ่นแก้ว, ๔ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๕๒} บททำขวัญเสาะ, ดุทีภาคผนวก ก., หน้า ๔๗๖-๔๗๗.

^{๕๓} เสื่อยุโรปเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, หน้า ๖.

จากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปความเชื่อเกี่ยวกับ "ขวัญ" ในพิธีทำขวัญเสาะแบ่งออกได้ ๓ ประการ คือ "ขวัญเสาะ" ก็คือ "นางไม้" ประการหนึ่ง "ขวัญ" คือสิ่งที่ประจำอยู่ในตัวนางไม้ ประการหนึ่ง และ "ขวัญ" คือ สิ่งที่อยู่ร่วมกับนางไม้ที่เสาะขวัญประการหนึ่ง

๒. ความเชื่อเรื่องนางไม้ (แม่ย่านาง) หมอขวัญเชื่อว่านางไม้เป็นเทวดาเพศหญิงที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ และเชื่อว่านางไม้ก็คือขวัญเสาะ จากความเชื่อดังกล่าวนี้อาจส่งผลให้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนางไม้ กล่าวคือ เมื่อจะตัดไม้จะต้องจุดธูปบอกนางไม้เพื่อขอไม้ไปสร้างเรือน หรือแม้แต่การปลูกเรือนก็ต้องประกอบพิธีทำขวัญเสาะเพื่อเรียกนางไม้ที่ตกใจกลัวจนหนีไปในสถานที่ต่าง ๆ หรือตกอยู่ตามทางในระหว่างการขนไม้ให้กลับมาอยู่ที่เสาะขวัญทั้งสองต้นเหมือนดังเดิม

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าหมอขวัญจะเชื่อว่านางไม้ที่สถิตอยู่ที่เสาะขวัญทั้งสองเป็นเพศหญิง แต่มีเครื่องประกอบพิธีและขั้นตอนการประกอบพิธีอย่างหนึ่งที่ขัดแย้งกับความเชื่อดังกล่าวที่แสดงให้เห็นว่าเสาะขวัญที่เป็นเสาะเอกเป็นเพศชาย โดยการใช้งาเกวซึ่งเป็นเครื่องแต่งตัวของผู้ชายสวมไว้ที่หัวเสาะเอกเพื่อสมมติว่าขวัญเสาะนั้นเป็นเพศชาย ส่วนขวัญที่เป็นเสาะโทที่สวมผ้าถุงไว้บนหัวเสาะนั้นเพื่อสมมติว่าเป็นเพศหญิง

๓. ความเชื่อที่เกี่ยวกับเครื่องประกอบพิธี ที่นำความอุดมสมบูรณ์ และความร่ำรวยมาสู่เจ้าของเรือนและครอบครัว ซึ่งแสดงผ่านทางเครื่องประกอบพิธี ได้แก่

๓.๑ หน่อกล้วย และหน่ออ้อย โดยหลังจากทำพิธีเสร็จแล้ว เจ้าของเรือนจะนำหน่อกล้วยและหน่ออ้อยมาปลูกภายในบริเวณบ้านเพื่อเป็นการเสี่ยงทาย ถ้านำไปปลูกแล้วเจริญเติบโตดีเชื่อว่าจะนำความสุขมาสู่ครอบครัวและความอุดมสมบูรณ์มาสู่พืชผลของตน

๓.๒ แผ่นทองคำเปลว และสร้อยทอง เชื่อว่าถ้าปิดแผ่นทองคำเปลวบริเวณหัวเสาะหรือนำสร้อยทองไปคล้องไว้บนยอดเสาะแล้ว เชื่อว่าจะนำเงินทองและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ครอบครัว

๓.๓ ข้าวตอก ดอกไม้ ไบร้ก ใบขนุน ใบเงิน ใบทอง ใบนาค และเงินเหรียญ ที่โปรยใส่ในหลุมเสาะเอกและเสาะโท เชื่อว่าจะนำความสุขความเจริญ และความร่ำรวยมาสู่ครอบครัว